

TEFAH

TIDSSKRIFT FOR

ARBEIDERBEVEGELSENS HISTORIE

Nr. 2 – 1986

1. MAI I NORGE
FAGLIG POLITIKK
KVINNENE OG STEMMERETTEN
ARBEIDSLØSHET

Tidsskrift for arbeiderbevegelsens historie (TFAH)

Redaksjonsadresse:

Arbeiderbevegelsens Arkiv og Bibliotek, Youngsgt. 11 C, 0181 Oslo 1,
tlf. (02) 40 17 58

TFAH gis ut av Tiden Norsk Forlag

med støtte av Norges almenvitenskapelige forskningsråd (NAVF)

Redaksjon

Jorunn Bjørgum, Edvard Bull, Svein Damslora, Knut Kjeldstadli, Arne
Kokkvoll, Einhart Lorenz (ansv.), Arnfinn Malme, Øyvind Martinsen, Per
Maurseth, Finn Olstad, Richard Trælnes.

TIDSSKRIFT FOR ARBEIDERBEVEGELSENS HISTORIE

kommer to ganger i året.

*Articles appearing in this journal are annotated and indexed in
HISTORICAL ABSTRACTS.*

Årsabonnement – kr. 140,— for 1987-årgangen bestilles i Tiden Norsk
Forlag, Postboks 8324 Hammersborg, 0129 Oslo 1, tlf. 42 95 20.
Abonnement anses løpende til oppsigelse skjer, hvis ikke oppsigelsesdatoen
er uttrykkelig fastsatt i bestillingen.

Forsida: 1. mai-merke fra 1912

Foto: Arbeiderbevegelsens Arkiv og Bibliotek, Oslo

© Copyright by the authors 1986

*Det må ikke kopieres fra dette tidsskrift utover det som er tillatt etter bestemmelsene i
«Lov om opphavsrett til åndsverk», «Lov om rett til fotografi» og i «Avtale mellom
staten og rettighetshaverenes organisasjoner om kopiering og opphavsrettslig beskyttet
verk i undervisningsvirksomhet». Brudd på disse bestemmelsene vil bli anmeldt.*

Sats, montasje og trykk: Johs. Grefslie Trykkeri A.s, Mysen
ISSN 0-332-5539 ISBN 82-10-02925-8

Innhold

<i>Einar A. Terjesen</i> : 1. mai – kampdag eller symbol?	7
<i>Knut Kjeldstadli</i> : Midler mot «den hvite pest»	25
<i>Anne Loennechen</i> : Kvinnene og den begrensede stemmeretten, 1901–1907	37
<i>Inger Bjørnhaug</i> : Profesjonalisert arbeid og faglig radikalisme – nært forhold eller tilfeldige forbindelser?	68
<i>Hans-Jakob Ågotnes</i> : Faglig politikk og faglig mobilisering i jernindustrien 1900–1920	101
<i>Hallvard Tjelmeland</i> : Politikk og historie. Om ulike syn på dei sosiale drivkreftene bak danninga av regjeringa Nygaardsvold	131
Brev fra en underslagers hustru	163
«Jeg er benyttet som politiets referent ved radikale eller 'revolutionære' offentlige møder». Et brev til Christian Holtermann Knudsen	165
Nye hovedoppgaver om arbeiderbevegelsen	174
Innkomne publikasjoner	175

1. maidemonstrasjon på Ilevolden i Trondheim. . .

... og i Oslo på arbeiderbevegelsens tradisjonsrike møteplass – Youngstorget.
(Foto: Arbeiderbevegelsens Arkiv og Bibliotek)

Einar A. Terjesen

1. mai – kampdag eller symbol?

Som kjent ble den 2. Internasjonale grunnlagt på den Internasjonale Arbeiderkongress i Paris i juli 1889, på 100-årsdagen for den franske revolusjon. På tampen av kongressen vedtok delegatene å gjennomføre en internasjonal manifestasjon 1. mai 1890 for å «opfordre repræsentanterne for den herskende makt til å indskrænke den lovlige arbejdsdag til et maksimum av 8 timer».¹ Manifestasjonen måtte i ethvert land gjennomføres «paa en saadan maate, som respektive landes love og forhold tillater det». Dagen 1. mai ble valgt fordi man i USA allerede hadde bestemt å markere 8-timerskravet den dagen.

Det er uklart om delegatene ante hva de hadde vært med på. Ingen ting i selve vedtaket peker ut over 1890. Manifestasjonen skulle finne sted i 1890, vedtaket antyder ikke muligheten for gjentakelser. Vedtaket var også i realiteten begrenset til 8-timers kravet. Resolusjonen lar likeens spørsmålet om manifestasjonens form stå åpent, og den sier heller ikke noe om hvem som skal stå for arrangementet.

Vi vet lite om diskusjonene innen arbeiderbevegelsen mellom Paris-kongressen i juli 1889 og 1. mai 1890. Vi har lite informasjon om hvordan resolusjonen ble tolket og diskutert. For Norges vedkommende vet vi stort sett bare at markeringen 1. mai 1890 fikk en form og et innhold som klart pekte framover i forhold til kongressens forslag.

Noe ble avklart på den Internasjonale Arbeiderkongressen i

Brüssel 1891. Maifeiringen kom til å bli årlig. 1. mai var blitt en felles festdag for arbeiderne i alle land, het det i resolusjonen. Det var en dag hvor økonomiske forhold som 8-timersdagen og klassekampens betingelser skulle stå i sentrum, og dette måtte, dersom forholdene tillot det, markeres med arbeidshvile. Det siste var det springende punkt. I Østerrike og Frankrike ble 1. mai 1890 markert med arbeidsnedleggelse, i Frankrike med tildels svært blodige sammenstøt med politiet. I Tyskland holdt SPD seg til kveldsmøter eller flyttet markeringen til nærmeste søndag. Til tross for dette ble også dagen flere steder i Tyskland markert med streiker. Også i England ble hovedmanifestasjonen flyttet. Det er typisk at bare den engelske delegasjonen var uenig i å slå fast at 1. mai, og ingen annen dag, måtte være demonstrasjonsdagen.

Arbeiderkongressen i Zürich 1893 gikk enda lenger. I tillegg til å gjenta resolusjonen fra forrige kongress, vedtok man at 1. maifeiringen både måtte være en demonstrasjon for 8-timersdagen og en markering av arbeiderklassens faste vilje til omvelting av klasseforskjellene. Disse punktene ble enstemmig vedtatt. Strid vakte derimot et forslag om at sosialdemokratene i alle land hadde plikt til å arbeide for arbeidsnedleggelse 1. mai og å støtte ethvert forsøk som lokalt ble gjort for å gjennomføre dette. For resolusjonen stemte bl.a. flertallet i delegasjonen fra England og delegasjonene fra Frankrike og Østerrike. Mot stemte bl.a. flertallet i den tyske delegasjonen og delegasjonene fra Danmark og Russland. Sverige og Australia avholdt seg fra å stemme. Det ser ikke ut til at den norske delegaten, Krøger Johansen, var til stede under avstemmingen. Det gjorde kanskje heller ikke så mye, siden han hadde reist mer eller mindre på egenhånd, i hvert fall uten mandat fra Arbeiderpartiet.

1. mai 1890

Norge var på den Internasjonale Arbeiderkongressen i Paris 1889 representert med tre personer. Carl Jeppesen var valgt som utsending fra Den socialdemokratiske Forening i Kristiania. De to andre, Olav Bergenn og L. Olsen, var med i en gruppe på 10 som hadde fått stipend fra Kristiania Arbeidersamfund til å besøke verdensutstillingen i Paris² og fikk en tilleggsbevilgning for å

overvære kongressen. Arbeidersamfunnet, som fremdeles var dominert av Venstre, la stor vekt på å representere de norske arbeiderne utad, selv om det dreide seg om politiske formål foreningen ikke sympatiserte med.³

Jeppesen brakte med seg hjem fra Paris-kongressen budskapet om en internasjonal demonstrasjon 1. mai 1890, og ideen ble entusiastisk grepet av Arbeiderpartiet. I mars 1890 sendte partiet ut et opprop som ba om tilslutning til et utkast til arbeiderbeskyttelseslov. Her ble det bl.a. krevd at «den lovlige arbeidstid for alle haandværks-, fabriks- og ved industrielle anlæg beskæftigede svende og dagarbejdere, mandlige som kvindlige, saavel i by som paa land, maa ikke overstige 8 timer daglig, delt i 2 arbejdstider ved en middagshvile af mindst 1 time». Lovutkastet var utarbeidet av Hovedbestyrelsen for Arbeiderpartiet. I tillegg til å be om støtte til dette lovutkastet, ba oppropet om at 8-timerskravet måtte markeres 1. mai.

Lovforslaget fikk tilslutning fra alle lokale foreninger i Arbeiderpartiet, De centraliserede Fagforeninger i Kristiania og flere fagforeninger utenfor hovedstaden. Likevel ble maidagen bare markert med demonstrasjonstog i Kristiania, Kristiansand og Stavanger, mens i Halden, Skien og Hønefoss ble dagen markert med festmøter.

Demonstrasjoner i Stavanger, Kristiansand og Kristiania

Demonstrasjonen i Stavanger var i hovedsak preget av streikende skomakersvenner. I Kristiansand omfattet demonstrasjonen 4–500 arbeidere, men bare én fagforening hadde sluttet seg til: Malersvennene oppfordret mesterene i Kristiansand til å lukke verkstedene kl. 12 fordi de ville «deltage i Verdensdemonstrationen 1ste Mai 1890». Toget vakte oppsikt, bl.a. var hele politistyrken møtt fram. Iflg. referatet i «Fædrelandsvennen» var det «et alvorlig og stille tog, nettop derfor vakte det kanskje mest Opmærksomhed. Ingen Musik, ingen Sang og ingen begeistrede Raab. Her vandrede frem i Takt – et tungt stille Tog, der demonstrerte paa den fredeligste Maade».⁴ «Social-Demokraten» oppga deltakertallet i Kristiansand til å være «600 rolige sindige arbejdere». Arbeidet sto stille, «bare paa et værft var arbejdet i fuld gang, men det var ikke

arbejdsherrens skyld». Arbeiderne gikk «med arbejderforeningens fane i spidsen og under et stort rent flag rolig og stille, ikke for at more sig, men simpelthen for at demonstrere». Referatet avsluttet med å slå fast at «politiet hadde svært lite aa bestille. Der var ingen spektakler og ingen drukne mennesker. Da toget var slut, gik arbejderne hjem hver til sit».

I Kristiania var forsiden til «Social-Demokratens» 1.-mai-nummer prydet med et portrett av Karl Marx. Ifølge listen over togoppstillingen deltok 16 fagforeninger i demonstrasjonen. Dessuten deltok selvfølgelig Den socialdemokratiske Forening. I spissen for toget ble det båret to hvite demonstrasjonsfaner med kravet «Normalarbeidsdag 8 timer». «Social-Demokraten» oppga at 3600 marsjerte under foreningsfanene. Demonstrasjonen gikk fra Youngstorvet til Stortinget hvor det stanset mens en delegasjon, ledet av Chr. H. Knudsen, overleverte forslaget til arbeiderbeskyttelseslov. Deretter gikk toget videre til Tullinløkken. Der talte Oscar Nissen og hilsninger fra inn- og utland ble referert. Etter at talene var avsluttet, marsjerte toget til Kristiania Arbeidersamfund, «hvor der i den store sal, som for anledningen er lejet – holdes fest med taler, sang og musik».

Reaksjonene i de borgerlige avisene på 1. maidemonstrasjonen var delte, men i hovedsak var man lettet over at den hadde tatt rolige former. «Dagbladet» kunne fortelle at demonstrasjonene over hele verden stort sett hadde gått fredelig for seg og at borgernes frykt dermed hadde vært ubegrunnet. Folk hadde fryktet «en Gjntagelse af Pariserkommunardernes Ugjerninger», men avisen kunne med glede slå fast at dette var en «højest mangelfuld og hyppig helt urigtig Opfatning af, hvor ledes vor Tids oplyste, selvstændig tænkende Arbejder er, og hvad han egentlig vil.» Også demonstrasjonen i Kristiania «foregik med en Ro og en Præsisjon, som tyder paa, at vore Arbejdere nu har faat en god forstaaelse af Slagordet «Takt, Takt, pas paa Takten».»

«Morgenbladet» på sin side var mer skadefro. Etter inngående, gjennom flere referater å ha fortalt om 1. maiforberedelsene over hele Europa, konkluderer avisen at

«jo nærmere vi rykker den 1ste Mai, desto klarere bliver det, at den med saamegen Bram og Brak bebudede 'Verdensdemonstration' vil faa et temmelig ynkeligt Udfald. Der er

ingen Enighed blant de socialistiske arbejdere om, hvorledes de ville feire Dagen, ja ikke engang om, hvorvidt de ville feire den. . .»

Det å unngå konflikt var, ifølge «Morgenbladet», også i arbeidernes egen interesse. Spørsmålet om 8-timersdagen var lite egnet «til at behandles paa mer eller mindre agitatoriske Folkemøde, hvor der ikke er Anledning til Diskussion eller overhoved til den rolige og saglige Overveielse, uden hvilken Bestræbelser af denne Art haver liden Udsigt til at vinde frem til nogen heldig og varig Løsning».

Arbeidsfri – Arbeidshvile

Vi vet som nevnt ikke mye om diskusjonene innen arbeiderbevegelsen om hvordan 8-timerskravet skulle markeres og hvordan 1. mai skulle feires. De forhandlingsprotokollene som eksisterer etter de 16 fagforeningene i Kristiania som deltok i demonstrasjonen der, forteller også lite om begrunnelsen for å delta. Vi vet at Bagersvendenes forening 13. april holdt et masse møte med 200 frammøtte, hvor Oscar Nissen holdt foredrag om «Overarbeidets Skadelighed». Om det skyldtes Nissens taleferdigheter eller baker-svennenes alminnelige interesse for arbeidstidsspørsmål vet vi ikke, men møtet vedtok enstemmig å delta i demonstrasjonstoget og forsamlingen påla «Bagersvendenes-Forenings-Bestyrelse at bekjendtgjøre for de Bageridrivende at arbeidet den 1. Mai sluttes kl. 11 i samtlige Bagerier». Mekanikernes, formernes og platearbeidernes foreninger oppfordret alle mekaniske verksteder til å innstille arbeidet. Etter 1. mai kunne man meddele at verkstedene hadde avslått oppfordringen, men at arbeidet likevel stanset ved middagstider slik at arbeiderne kunne nå demonstrasjonstoget som startet kvart over tre. «Social-Demokraten» oppsummerte at «arbejderne og ikke direktionerne bestemte om arbejdet skulde hvile». Vi vet ikke om dette førte til alvorlige reaksjoner fra bedriftene, men selv «Morgenbladet» antydte at ettermiddagsfri ikke var urimelig: «aftenen før Bededag regnes vel ogsaa hos os nærmest som en halv Fridag».

17. mai-demonstrasjoner

1. mai 1890 var ikke første gang det ble demonstrert for normalarbeidsdag i Kristiania. I januar 1886 la Den socialdemokratiske Forening og Fagforeningernes Centralkomite i fellesskap fram et forslag til «Lov om Normalarbeidsdag m.v.».

I sin endelige form krevde lovforslaget 10-timers arbeidsdag for voksne menn, og 8 timer for lærlinger, barn og gifte kvinner.

Omtrent samtidig tok Chr. H. Knudsen til orde for et fanetog av fagforeninger 17. mai med «Friheds, Ligheds og Broderskabets røde Banner i Spidsen». Toget skulle være en demonstrasjon for «de socialdemokratiske Principer» og en demonstrasjon for et «virkeligt Arbeiderparti». At Knudsen valgte 17. mai som demonstrasjonsdag var selvsagt ikke tilfeldig. Den gryende arbeiderbevegelsen i 1880-årene var kommet i konflikt med de nasjonal-sjåvinistiske strømningene i borgerskapet. Borgerskapet dyrket seg selv og nasjonen mens arbeiderklassen sto uten både økonomisk og politisk innflytelse og makt. Allerede 17. mai 1884 var det etter initiativ fra tobakksarbeidernes forening kommet i stand et eget 17. maitog. Bakgrunnen for toget ser ut til å ha vært tilfeldigheter. Det var misnøye med at fagforeningene ikke godt nok ble representert i den kommunale 17. maikomite. I den opphetete politiske situasjonen i 1884 fikk konflikten likevel straks et annet innhold, og «det selvstendige fanetog» ble et utpreget Venstre-tog.⁵

I april 1886 tok snekkerforeningen initiativ til å arrangere et arbeidertog 17. mai. Toget skulle være en demonstrasjon mot «den ringe Opmærksomhed det norske Storting har vist Forslaget om en ved lov indført «Normalarbeidsdag», samt den ringe udsikt Arbeiderne har til ogsaa paa indeværende Storting, at faa en for arbeiderne retfærdig Løsning af stemmeretsspørgsmaalet».

Vi ser at det var forslaget om lov om normalarbeidsdag, og ikke Knudsens sosialistiske perspektiv som ble tatt opp. Sosialismen ble representert 17. mai 1886 først og fremst ved at Den socialdemokratiske Forening samme dag innviet sin nye fane.

Lovutkastet krevde en normalarbeidsdag på 10 timer. Enkelte, blant annet fagforeninger i Bergen, mente dette burde endres til 8 timer. På den skandinaviske Arbeiderkongressen i Gøteborg i august 1886 vedtok delegatene «af al kraft at arbeide for indførelse

af 8 timers arbejdsdag i alle fag, hvor det lader sig gjøre». 8-timerskravet var reist.

Også den 17. mai 1887 ble det arrangert arbeidertog under kravene «Almindelig stemmeret» og «Normal arbejdsdag». Deretter demonstrerte arbeidertogene 17. mai bare for stemmeretten. Demonstrasjonene ble arrangert fram til og med 1898, da Stortinget innførte allmenn stemmerett for menn. Deretter fulgte noen år hvor kvinneorganisasjonene arrangerte spesielle demonstrasjonstog for kvinnes stemmerett. Fra og med 1908 til 1938 hadde arbeiderbevegelsen igjen egne arrangementer 17. mai, dels som arbeidertog, dels som demonstrasjonstog arrangert av ungdomsbevegelsen og etter hvert også som folkefester. I 1938 deltok Oslo-partiet for første gang aktivt i den kommunale 17. maikomiteen, og særarrangementene ble sløyfet.

Normalarbejdsdag eller sosialisme

Vi har sett at det ikke kan ha vært noen fremmed tanke for Arbeiderpartiet i Norge å demonstrere for 8 timers normalarbejdsdag 1. mai 1890. Kravet om lovfestet normalarbejdsdag var allerede reist. At arbeidstiden måtte være 8 timer, var også blitt allment akseptert blant sosialistene. Samtidig var sosialdemokratene i Norge helt fra 1884 internasjonalt orientert. De var klar over at de var en del av en internasjonal arbeiderreisning. Organisatoriske bånd ble etter hvert utviklet, spesielt med Danmark og Sverige. I 1889 hadde også den skandinaviske Arbeiderkongressen i København krevd «et internasjonalt samarbeide mellem de organiserede arbeidere» for å gjennomføre kravet om 8-timersdagen.

Den nasjonale og internasjonale bakgrunnen for en vellykket 1. maimarkering var altså til stede. Arrangementet behøvde i seg selv ikke være noe brudd med tidligere standpunkter og aksjonsformer. 1. maidemonstrasjonen skulle helt konkret vise den internasjonale styrken bak kravet om 8 timers normalarbejdsdag. Slik sett var demonstrasjonen en klar oppfølging av initiativet som ble tatt i 1886. Kravet om 8-timersdagen var reist internasjonalt, men måtte få nasjonale løsninger gjennom det etablerte parlamentariske systemet. Det var nok slik demonstrasjonen ensidig ble oppfattet av

Bortsett fra okkupasjonsåra 1940–1945 gikk det demonstrasjonstog i Oslo hvert år fra 1890. Bare 1929 dannet et unntak. Toget måtte avlyses på grunn av snøstorm, men noen trosset vær og vind, som denne flaggparaden foran kommunelokalene i Oslo viser. Hodene blottes i snøstormen mens Internasjonalen synges.

(Foto: Arbeiderbevegelsens Arkiv og Bibliotek)

liberale og mer upolitiske arbeidere: Meningen med demonstrasjonen «er kun den, at opponere for et forslag om 8 timersdag, som allerede er indleveret til den norske regjering», skrev «Arbeideren».

For sosialdemokratene betydde demonstrasjonen likevel noe mer. 8-timersdagen var ikke et mål i seg selv:

«Maalet maa være, at arbejderne faar det hele og fulde utbytte av sit arbejde. Men en ottetimers arbejdsdag er et skridt paa vejen til dette maal».

Kravet om 8-timersdagen var heller ikke et rent parlamentarisk krav:

«Der er kun det tilfælde, naar arbejdere, eller i mindste en større del av dem nækter at arbejde under andre end de fordrede betingelser, da bøjer den officielle makt sig for den virkelige».

Regnvær var ingen hindring for å se på demonstrasjonstoget, som her i Oslo i 1922.
(Foto: Arbeiderbevegelsens Arkiv og Bibliotek)

Demonstrasjonen skulle dessuten vise den internasjonale solidariteten i kampen for 8-timersdagen og dermed vise at kampen for sosialismen var en internasjonal kamp som bandt arbeidere i alle land sammen. Sosialdemokratene i Norge tolket vedtaket på Paris-kongressen vidt. Ifølge dem hadde kongressen erklært 1. mai for en fridag, en fridag som hvert år måtte feires med demonstrasjonstog: «Det er en verdensbegivenhet vi er med om idag. Det er den europæiske forprøve paa de store glansnummer, som arbejderne i kampen for tilværelsen vil gi aar efter aar, til de har naat det de bør naa – like vilkaar med de andre».

Selv om det opprinnelige kravet 1. mai var kravet om 8 timers normalarbeidsdag, kom, som vi skal se, også andre krav fram på demonstrasjonsfanene. Ett særdrag for Norge er nok at kravet om allmenn stemmerett aldri ble reist 1. mai. Dette kravet ble, som vi har sett, knyttet til 17. mai. Dette førte kanskje igjen til at 1. maidemonstrasjonene i Norge fikk et mer entydig internasjonalt preg enn i de fleste andre land.

1. maifeiringene etter 1890

Som vi har sett, var det i enkelte land vanlig å flytte arrangementene til nærmeste søndag. I Norge var dette aldri offisielt diskusjonstema blant sosialdemokratene. Likevel forekom slike forskyvninger også her enkelte steder de første årene etter 1890, blant annet i Trondheim. I Danmark og Sverige var nok motsetningene større, i hvert fall ble problemet diskutert på de skandinaviske arbeiderkongressene. På kongressen i Kristiania 1890 vedtok delegatene at 1. maidemonstrasjonene måtte gjentas, og at man burde sørge for at «disse demonstrationer bliver forbundne med almindelige arbeidsindstillinger saaledes som det oprindelig var meningen og ikke blot sædvanlige opinionsytringer». Denne siste oppfordringen ble i 1891 ikke fulgt av de danske Samvirkende Fagforeninger. Dette vakte protester i «Social-Demokraten». Oppfordringen ble gjentatt i en moderert form på kongressen i Malmö 1892. Arbeidsstans 1. mai var enda ikke mulig å gjennomføre overalt i de skandinaviske landene, og det var heller ikke mulig å ha en slik arbeidsstans programfestet.

Nå var forholdene i Norge selvfølgelig heller ikke så entydige som framstillingen ovenfor kan gi inntrykk av. Den sosialistiske arbeiderbevegelsen i Norge var liten, og mange fagforeninger deltok ikke i 1. maidemonstrasjonene. De fraholdt seg fra å delta fordi foreningene var politisk uenige med sosialdemokratene, men også fordi enkelte foreninger var for svake til å tvinge gjennom arbeidsstans. Demonstrasjonene gikk dessuten om ettermiddagen, slik at arbeiderne bare behøvde å ta halv fridag for å delta. Sosialdemokratene i Norge mente at 1. mai måtte være «en offerdag». Det var viktigere at noen få bevisste arbeidere viste at de virkelig kjempet for en sak ved å ofre en daglønn, enn at en stor folkemasse demonstrerte på en søndag.

Arbeiderparti og Venstre

Med unntak av okkupasjonsårene 1940–45 og 1929, da hoveddemonstrasjonen måtte avlyses på grunn av snøstorm, har det gått demonstrasjonstog i Oslo hvert år siden 1890. Fram til 1921 var Arbeiderpartiet ansvarlig for arrangementet. Vi kan si at 1. mai-feiringen var et uttrykk for det faglig-politiske samarbeidet.

Det opprinnelige kravet, 8-timersdagen, var et faglig krav, men skulle løses politisk. Den langt overveiende del av deltakerne i demonstrasjonene marsjerte under fagforeningsfaner. Men fordi man mente kravet måtte løses politisk, trengte Arbeiderpartiet også politiske allierte. Sålenge DNA ikke hadde håp om å komme inn på Stortinget, trengte man hjelp fra Venstre. Sosialistene måtte presse eller samarbeide med Venstre. Begge deler ble forsøkt, og da måtte mye av det sosialistiske innholdet i maidagen nedtones. DNA forsøkte i 1884 å få en venstremann som taler ved arrangementet i Kristiania. Dette mislykkes, men ble oppnådd året etter. Venstre på sin side forsøkte i 1894 å «stjele» dagen ved å tillyse egen demonstrasjon for 8-timersdagen 3. mai, Kristi himmelfartsdag. Forsøket ble en fiasko, demonstrasjonen måtte avlyses, og partiet forsøkte aldri senere å lage sitt eget demonstrasjonstog.

I begynnelsen av århundredet forsvant den siste rest av tiltro til at Venstre kunne bidra til lovfesting av 8-timersdagen. Kravene 1. mai ble også gradvis flere. De spant over hele spekteret av aktuelle faglige og politiske krav, og mer vidtrekkende sosialistiske krav. Etter hvert, spesielt under verdenskrigen, kom antimilitarismen og «kamp mot krigen» til å stå svært sentralt.

Internasjonalisme

Det sosialistiske og internasjonale siktemålet med 1. maimarkeringene var der, som vi har sett, helt fra begynnelsen, i hvert fall i Kristiania. I 1893 samlet arbeiderne seg under internasjonale og sosialistiske demonstrasjonsfaner i tillegg til 8-timerskravet. Kanskje det mest direkte internasjonale trekk var utvekslinger av talere. I 1891 holdt en representant for Den internasjonale sjømanns- og fyrbøterunionen, C.S. Nielsen, appell. Spesielt viktige var de internasjonale markeringene i 1905 og 1914. 1. mai 1905 fant sted i skyggen av unionsoppløsningen og trussel om krig mellom Norge og Sverige. Den svenske redaktør Anders C. Lindblad holdt hovedtalen og i toget ble båret demonstrasjonsfaner med påskriften «Ned med militarismen» og «1. mai 1905. Arbeid. Ikke krig». I 1914 hadde vi den sterkeste internasjonale markeringen av 1. mai noen gang. Da talte Hjalmar Branting fra Sverige, Frederik J. Borgbjerg fra Danmark og Eduard Adler fra Tyskland. I 1915

hilste Shaw Desmond de norske arbeiderne fra det engelske Independent Labour Party. Ved et festarrangement om kvelden talte Aleksandra Kollontaj.

Styrkeforholdet mellom arbeiderpartiene

Historien om 1. mai kan leses som en historie om styrkeforholdet mellom ulike strømninger i arbeiderbevegelsen. Fram til begynnelsen av 1920-årene var arbeiderbevegelsen i Norge totalt dominert av ett parti og en i det vesentlige enhetlig fagbevegelse. Noen borgerlig arbeiderbevegelse har ikke eksistert i dette århundre. DNA sto som arrangør av 1. maidemonstrasjonene over hele landet, noen steder i samarbeid med den lokale fagbevegelsen. DNAs Komintern-medlemskap mellom 1919 og 1923 endret bildet. I 1924 eksisterte det tre arbeiderpartier i Norge, og fordi styrkeforholdet mellom dem mange steder var uklart, anbefalte DNA at den lokale fagbevegelsen skulle stå for 1. maiarrangementet alene. Dette skjedde også i Oslo, men her følte DNA seg likevel så sterk at deres gamle 1. maisymbol «den røde rose», var demonstrasjonens obligatoriske togmerke.

Den lokale fagbevegelsen i Oslo var eneansvarlig for 1. maidemonstrasjonen fram til 1937. Likevel ønsket NKP å holde egne markeringer. I 1929 arrangerte de for første gang eget demonstrasjonstog. Det ble oppsummert som en fiasko, selv fagforeninger hvor kommunistene var i flertall deltok i DNAs tog, enkelte kommunister arbeidet til og med aktivt for dette. NKP beholdt likevel sine egne arrangementer ut over i 30-årene.

Dette var ikke bare NKPs feil. Hendelsene i 1929 førte til at DNA aktivt arbeidet for å ekskludere NKP fra arrangementene. Striden i arbeiderklassen hadde entydig falt ut til DNAs fordel, selv om NKP enkelte steder klarte å beholde en viss oppslutning. Selv om den lokale fagbevegelsen i Oslo formelt sett sto som ene-arrangør fram til 1937, var samarrangementet i virkeligheten hele tiden et faktum.

Etter 1945 kan det se ut som om 1. maifeiringene hadde større betydning for markeringer innad i arbeiderbevegelsen enn for å fremme krav utad. Dette henger selvfølgelig for en stor del sammen med at DNA har sittet i regjeringsposisjon. Å reise krav

til Storting og regjering betydde å stille krav til DNA. Samtidig ble 1. mai den dagen da opposisjonen mot DNA innen arbeiderbevegelsen skulle demonstrere sin styrke, og DNA på sin side demonstrere opposisjonens svakhet.

Etter fellesarrangementer i 1946 og 1947, ble DNAs gamle opplegg igjen hentet fram. 1. maidemonstrasjonene skulle arrangeres av DNA og fagbevegelsen i fellesskap, og kommunistene utelukkes. Den sentrale hovedparolen var laget med henblikk på dette: «For fred, frihet og folkestyre. Mot diktatur, ensretting og «folkedemokrati».» Dette var et grunnlag NKP selvfølgelig ikke kunne finne seg i, og partiet gjennomførte da også sitt eget demonstrasjonstog.

Dannelsen av SF i 1961, og AKP og SV i 1970-årene, kompliserte bildet. Alle partiene hadde behov for å markere seg 1. mai. Alt etter lokale styrkeforhold ble DNAs sentrale opplegg vedtatt eller endret. I Oslo ønsket NKP å delta i hovedarrangementet, men ble avvist av DNA-flertallet i fagbevegelsen. Enkelte år arrangerte NKP derfor sine egne demonstrasjoner, andre år oppfordret partiet sine medlemmer til å delta i hoveddemonstrasjonen, selv om NKP ikke kunne markere seg. En tredje variant var at man gjorde begge deler.

60-årene var preget av DNAs hoveddemonstrasjon, mens de andre partiene dels samarbeidet, dels hadde separate markeringer. De viktigste fellesarrangementene var nok demonstrasjonene i 1967 og 1968, da solidaritet med Vietnam var den sentrale parolen.

1973 representerte et vendepunkt. Som et bi-resultat av EF-avstemmingen kunne SV i 1973 arrangere en egen demonstrasjon som ble så vellykket at Oslo Arbeiderparti «med bakgrunn i den faglig/politiske situasjon» året etter valgte å overlate hele ansvaret for demonstrasjonen til Oslo Samorganisasjon. Dette har siden ført til fellesarrangement i regi av Samorganisasjonen. Men disse er selvfølgelig preget av at DNA er det overlegent største partiet.

Kampdag

Vi har sett at 1. maidemonstrasjonene har hatt stor betydning for fremme av politiske og faglige krav i arbeiderbevegelsen. Men vi har også kunnet ane en annen målsetting. 1. maifeiringene har spilt en viktig rolle i selve klassesdanningsprosessen. Dagen skulle demonstrere arbeiderklassens styrke og selvhevdelse. På den ene siden skulle man vise borgerskapet sin styrke og at arbeiderne ikke var pøbler, på den andre siden skulle demonstrasjonstogene bidra til å bygge opp selvrespekten og klassebevisstheten. For sosialdemokratene var dette to målsettinger som falt sammen. For dem lå arbeiderklassens styrke ikke bare i dens størrelse, men også at det var klassebevisste arbeidere som demonstrerte 1. mai. På den andre siden var selvbevisste arbeidere også klassebevisste arbeidere. Selvbevisstheten på sin side skulle vinnes gjennom opplysning, dannelselse og disiplin.⁶

Ifølge sosialdemokratene viste arbeiderne ved å demonstrere i ordnete former 1. mai både seg selv og borgerskapet at de var dannede, siviliserte og selvbevisste arbeidere som var beredt til å kjempe for sine klasseinteresser, men også modne til å ta ansvar. Slik sett pekte 1. maifeiringene også ut over rene klassekrav. Jeppesen oppsummerte dette i 1914 da han betegnet «maidemonstrationerne som arbeiderbevægelsens store indsats i verdenskultur». Sammenhengen mellom dannelselse, sivilisasjon, orden og klassestyrke dukker stadig opp i referatene fra 1. maiarrangementene før 1914. Ett eksempel er følgende referat fra 1. maidemonstrasjonen 1908:

«Toget var meget smukt. Der var god orden i rækkerne, takten og «retningen» udmerket. Hvad der gav toget igaar en særlig betydning var kvindernes store deltagelse. De hadde mødt meget «mand»-sterke frem under sine respektive faner og udgjorde meget over en trediedel af hele toget. Dertil kom, at kvinderne marcherede meget vakrere end deres mandlige koleger, hvad man ikke skulde kunne vente af «rekruter» – en overveiende del hadde neppe gaat i tog før. De marcherede saa kjækt og freidigt, sluttet godt paa og holdt udmerket «retningen» i gelederne, at det var en fornøjelse at se».

Symbol

Vi ser altså at 1. mai både kan oppfattes som en kampdag, en dag da konkrete krav blir reist, og et symbol på arbeiderbevegelsens styrke og internasjonale karakter. Etter hvert som bevegelsen har vunnet fram i innflytelse, er nok symbolkarakteren blitt viktigst. Nygaardsvold-regjeringen i 1935 markerer her et skille, og maida-gen får nå mer offentlig karakter, i og med at dagen umiddelbart ble gjort til offentlig flaggdag. I 1947 ble så endelig 1. mai offentlig høytidsdag. Kampen om dagen var endelig vunnet.

Festdag

Som et symbol ble 1. mai en tradisjon og en festdag. Arbeiderbevegelsens styrke måtte feires, og etter hvert vokste det fram tradisjoner for hvordan dette skulle gjøres. Faner, flagg, 1. maimerker og «togtegn» som den røde rosen, var viktige ingredienser. Samtidig skulle festen også ytterligere styrke bevegelsen. Arrangementenes særegne blanding av folkefest og politisk agitasjon er et uttrykk for dette. 1. maitalene var et av de viktigste bindeleddene mellom ideologi (ledere og talere) og bevissthet (tilhørerne). Festen skulle både intellektuelt knytte folk til bevegelsen og sosialisere dem inn i den. Årlige barnetog, som motvekt mot borgerskapets barnetog 17. mai, og idrettsarrangementer var ledd i disse bestrebelsene. Dette er blitt kalt arbeiderbevegelsens leirideologi. Det er på mange måter et presist bilde på holdningen når «Social-Demokraten» i 1916 skriver at

«1ste mai er arbeiderne som en stor hær. Den dagen drar de i tette fylkinger for at kjæmpe sin seige kamp – om kvelden samles de til fest og dans rundt leirbaalene. [. . .] Men det er det gode ved disse fester, at kampen ikke glemmes for festens skyld. Som aarvaakne skiltvakter forkyndte de forskjellige talere om fiendens nærhet. Vi har føling med fienden, de angrep igaar, de angriper imorgen! Kampmotet holdtes levende av begeistrende sang og musik, og livsmotet florerte under dansen.»

Noter

- 1 I protokollen står det at man i tillegg til å demonstrere for 8-timerskravet også måtte markere de andre vedtakene på kongressen. Dette tillegget er sløffet i «Social-Demokratens» referat
- 2 Arbeiderdelegasjonene til verdensutstillingene har spilt en stor rolle i utviklingen av internasjonale kontakter i arbeiderbevegelsen
- 3 Aksel Zachariassen, *På forpost. Oslo Arbeidersamfund 100 år*, Oslo 1964, s. 205
- 4 Tor Kummen, *Kristiansands Arbeiderforening 1849–1949*, Kristiansand 1949, s. 203 f.
- 5 Arne Ordning, *Fagforeningsbevegelsen i Kristiania 1870–90*, uttrykt hovedoppgave i historie, Universitetet i Oslo 1924, s. 56
- 6 For en diskusjon av sosialdemokratenes tenkemåte, se Einar A. Terjesen, «Marxismen og det norske sosialdemokratiet 1884–1910», i *Vardøger*, nr. 14, 1984

Der 1. Mai – Kampftag oder Symbol?

Die norwegische Arbeiterbewegung begann frühzeitig, den 1. Mai als internationalen Festtag der Arbeiter zu markieren. Der sozialistische und internationale Charakter des Tages wurde bereits ab 1890 unterstrichen. Von Anbeginn wurde auch versucht zu erreichen, dass der 1. Mai ein arbeitsfreier Tag war.

Demonstrationen für den Normalarbeitstag waren 1890 kein Novum für Norwegen. Am 17. Mai 1886, der Nationalfeiertag, demonstrierten die Arbeiter in Kristiania, dem heutigen Oslo, für allgemeines Wahlrecht und einen Normalarbeitstag von 10 Stunden. Im gleichen Jahr wurde erstmals die Forderung nach dem Achtstundentag erhoben.

Neben dem 1. Mai war bis 1937 auch der 17. Mai ein wichtiger Demonstrationstag der Arbeiterbewegung. Bevor das allgemeine Wahlrecht eingeführt wurde, wurde die Wahlrechtsfrage mit dem Nationalfeiertag verbunden. Der 1. Mai erhielt dadurch in Norwegen wahrscheinlich weniger nationale Züge als in anderen Ländern.

Die Geschichte des 1. Mai kann als die Geschichte des Stärkeverhältnisses zwischen den unterschiedlichen Strömungen in der Arbeiterbewegung gesehen werden. Bis 1924 war der 1. Mai ein Tag, an dem

die Opposition innerhalb der Arbeiterbewegung ihre Stärke demonstrierte, während die Norwegische Arbeiterpartei (DNA) ihrerseits die Schwäche der Opposition demonstrierte.

Der 1. Mai diente nicht allein dazu, die politischen und gewerkschaftlichen Forderungen der Arbeiterbewegung vorzutragen. Der Tag sollte auch die Stärke und den Selbstbehauptungswillen der Arbeiterklasse demonstrieren. Einerseits sollte der Bourgeoisie Stärke gezeigt werden und dass es sich bei den Arbeitern nicht um Pöbel handelte, andererseits sollte der Tag dazu beitragen, intern Selbstrespekt und Klassenbewusstsein aufzubauen. Durch Aufklärung, Bildung und Disziplin sollte Selbstbewusstsein gewonnen werden.

Der 1. Mai war ein Kampftag, zugleich aber auch ein Tag, der die Stärke und den internationalen Charakter der Arbeiterbewegung symbolisierte. Als Symbol wurde er zur Tradition und zum Festtag. Das Fest sollte die Stärke der Bewegung zeigen, und zugleich die Bewegung weiter stärken. Durch Ansprachen, Kinderzüge, Sportveranstaltungen und Unterhaltung sollte die Arbeiter intellektuell an die Bewegung gebunden und in sie sozialisiert werden.

Skaldet er villen til at viden, og hele
alby at har tilfælde dem, som arbejder.
Middelst end ring ned Estrup overtagelse
af produktionen.

Gratis og ledet undervisning i Hædervæb
specielt af hørnsopdragslæseanlætte.

Indikatorer af normalarbejdsskade

Medarbejderne af alle sociale og politiske
ansigter, som holder fast i klassen.

Social-Demokraten.

Organ for det norske arbeiderparti.

Bladet skänkligen av 1 Övre Sidsände 13. — Behållningsfaktort: Årsmått 72

Ugentilfredig. Ikke og direkte valgret for alle
mænd og kvinder fra 22-års alderen.

Valgdes' paa en almindelig frihed.

● gratis og offentlig rettspleie.

Opredelte af et fællesomt Højskole for
sønderlands militærfiglem.

Duman awlaxz [aw] (yggz, gamle =)

Verpflichtungen erfüllt (an der Person) lag.

Жг. 33.

Slaget kan betyde, at alle postbureauer og
i Kristiania i exped. Drik i de inaktuelle
herunder porto, eller 10 øre pr. uge indenby

Torsdag den 1ste maj 1890

7. **адрес.**

Karl Marx.

„Der man først etjende grundlaget for Karl Marx's teorii, givdes man etjende en jernliste, man dragede uimodstændigt med de hånd færdige og logiske bevisførelse.“

ജി. ബി. ഫീൽഡ്സ് ഫീൽഡ് റെസിഡൻസ്.

Karl Marx, forfatter til „Kapitalen“ og den moderne socialisme, var født i den lille by Trier den 5te maj 1818. Hans lærte fagkundskab var retskendelse, som han dog snart la til stor for en liden latinsk filosof og historie. I 1842 gikst han retskendelse på biholdt „Rheinische Zeitung“, som blev angrebet af christendømmets liberale hær, og blev afledt i 1843 blev bladet undertrykt af autoriteterne. Marx rejste derefter til Paris, hvor han sammen med Fredrik Engels udgav de „tysk-franske arbejder“ og angreb i første fag nye ind i de liberale kapitalistiske forhold.

3 Paris paabegyndte Marx en kritisk an-
den ipte filosof Hegels retsfilosofi, hvorved
han for første gang fremstille sine grund-
læggende om historien og det menneskelige sam-
funds tilværelsesforhold.

Saa forlangende av den ynsjkte regjering blew Mar i foråret 1845 uenig med Franchige, hvorefter han tolt til Bryssel. Der uigaa han sin "Aandhandling over frihedens" og "Filosofiens elendighed". Denne skrævt i det franske sprog. Det indholdende skrev var helst i en stærk polemisk form og rættel med den franske socialist Freydenberg, hule "Elendighedens filosofi" og Marx omfæining i sin kritik av junaadborgerlig indlemmelse og lœvøborgerliga junaadborgerlig.

3. Øget tilfæld af Marx og Lénin i den proletariske agitation, grundlagene en tuff arbejdsledelse og højst færdig op- og lønbest. knyttet kan østern glemme og op- og lønbest. sine nye teorier. 3. Øget tilfæld kan i det østlige for lang tid siden op- og lønbest. glemme. "kommunistisk", som kan med rask tilfæld østern forvandle sig til et fælles og sammenbæret til det første led i den tyske socialistiske arbejdsorganisation. Efter dette tilfæld arbejder tyske tilfældsbegrebene i Marx tilfældet kan trods alt og medarbejder Frederich Engels betragtet af for- og lønbest. et menneske, hvor det udbrydte for- og lønbest. principet blev udtalt. Dette glemme- og lønbest. i 1. Øst, "kommunistisk menneske", som udførte i 1948, først for februarrevolutionen, og som siden den tid er overalt i næsten alle europæiske sprog.

Da Marx ogsaa blev uindvi af Belgien, vendte han efter indbyggelse af den republikanske, provisoriske regering tilbage til Paris, hvor han molarbejdede de sammesteds befrædte for at beoværne de tyske arbejdere i Frankrige og derved sætte dem i stand til at "lave" revolution i Tyskland.

Efter den tredje marxistrevolution i 1848 vendte Marx atter tilbage til Tyskland og levede i Köln „Neue rheinische Zeitung“, hvilket han overførte til forløren demokratiske presen på en energisk og gberliggende maad forvættede proletariatets (af, indvi) bladet. Den 18de maj 1849 blev undertrykt. Der

Karl Marx

Opstillingen paa Youngstorvet.

Musik	• Hovedstad, og repræsentationsmusik • Socialt demokr. forening • Tietonvejrd. forening • Seidskabshjæl. forening • Malvær. forening • Seidingsgræs forening • Skarvørders forening • Skovkøys forening • Seidkerterhønder
Musik	• Mellemkærnes forening • Pilsdalshøjens forening • Kølshøj og Blåskovhøjens forening
Musik	• Formetens forening • Pyraernes forening • Tyngdalshøjens forening • Søsterens forening
Musik	• Bagerens forening • Gylsterhøjens forening • Demoskolegården

De forskellige foreninger opviller paa Youngstorvet med fanerne ved siden af hinanden som betegnet ved det sorte pækel. I den orden som ovenfor angivet, således at de to demonstrationsfaner og derefter Social-demokratisk forenings fane opviller nærmest Youngsbakken og den sidste demonstrationsfane nærmest Pløens gate, og deltagerne slutter sig bagud mod basarboden, hver under sin fane; under den sidste (demonstrationsfane) slutter sig de, der ikke tilhører nogen forening

„Social-Demokraten“

ejes og udgives af arbejdere, fag- og arbejderforeninger i Kristiania og Bergen.

„Social-Demokraten“

utkommer nu 2 gange om uken og tofter

from Swatara, 33 are mangled.

„Samfundets stedbarn.“

Disse afstrømninger an abonnenter blev som i det sidste, vil blive (nær) uforstyrret.

3 gange om året

Expedition: Duea Goldgate ar. 13

Knut Kjeldstadli

Midler mot «den hvite pest»

«Nutidens pest» er arbeidsløsheten, skrev Joachim Møller i 1929.¹ Møller var sekretær i Nydalens Jern- og Metallarbeiderforening, avdeling 94 av Norsk Jern- og Metallarbeiderforbund. Han hadde fått melding om dødsfall blant de ledige medlemmene og fant årsaken i situasjonen deres som ledige. Håpet om å finne botemidler kunne ligge i den sosialistiske framtida, i muligheten for en krisepolitikk, i en forandring i konjunktorene. Men hva kunne en pestrammet i mellomkrigstida selv gjøre med situasjonen? TFAH 1/1983 var viet hva de arbeidsløse gjorde i fellesskap, blant annet gjennom egne foreninger. Her skal vi se i hvilken grad det fantes individuelle handlingsalternativer. Eksempelene er hentet fra jernindustrien i Oslo-området.

Midler til å kurere

For en jernarbeider som ble ledig, fantes to hovedstrategier for å skaffe seg et utkomme. Han kunne prøve å skaffe seg nytt arbeid. Eller han kunne prøve å leve av stønad fra forskjellige hold.

Forrige sider:

Social-Demokratens 1. mainumre i 1890 og 1898. I 1898 ble tittelvignetten laget av Edvard Munch og Thorolf Holmboe etter et initiativ fra Hans Jæger.
(Foto: Arbeiderbevegelsens Arkiv og Bibliotek)

Ny jobb

Helst ville de ha arbeid i byen og i bransjen. Noen fikk jo det. Men her forelå et misforhold mellom ønskene til de arbeidsløse og de jobbene som trass alt ble budt ut. Ikke bare var det totale tilbudet på jobber lavt. Men andelen av jobber i jern- og metallindustrien var langt lavere enn den andelen som søkte arbeid her. Med tilbud og etterspørsel etter for eksempel jordbruksarbeid forholdt det seg omvendt. Men det er nokså sterke spor etter en kulturell barriere som hindret industriarbeidere i å dra til eller vende tilbake til landsbygda. Blant dem som fikk jobb i jern- og metallindustrien gjennom Arbeidskontoret i Oslo var andelen av folk med hjemstavnsrett i byen temmelig høy. Det gjaldt for hele perioden tall finnes, fra 1911 og ut mellomkrigstida.²

Flytting

Et andre alternativ var emigrasjon. Under krisa i 1902–03 hadde noe under hver tiende fagorganiserte former i Kristiania utvandret. I mellomkrigstida var både fagforeninger og Oslo kommune sporadisk inne i bildet for å betale billetten. Turen gikk helst til Canada etter at USA hadde lukket grensene.³

Folk dro hyppigere innen landet.⁴ Norsk Jern- og Metallarbeiderforbunds (NJMF) ledighetskasse kunne brukes som reisekasse. Det offentlige ytte også noe slik hjelp fra 1916, gjerne i form av nedsatt pris eller gratis reise på tog og dampskip. Men flere synes å ha dratt forgjeves. Fra statistikken til arbeidsledighetskassene til Jern- og Metall og Norsk Formerforbund (NFF) kan vi se at mange hvert år strykes som medlem ved å bli oppført som «reist fra byen». Medlemskapet ble altså ikke overført til en annen avdeling. Og gjennomsnittsledigheten blant medlemmer i NJMF mellom 1911 og 1940 lå hvert år lavere i hovedstaden enn i resten av landet. Så de som dro vekk, var ikke mange. Det store flertallet av ledige maskinarbeidere som kom i arbeid, fikk jobb i byen ifølge Arbeidskontorets tall. Spesielt var mulighetene utafor Oslo magre i de verste kriseåra. I 1926 og i 1931–33 foregikk bare et titalls engasjementer utenbys. Jern og Metall ble da også mer restriktiv med å yte reisestøtte til dem som dro på måfå.

Nytt yrke

Den fjerde muligheten til å få seg jobb, var å skifte til et nytt felt. Noen jernarbeidere skiftet bransje fullstendig. Det ser vi blant annet av søknader i medlemsprotokollene om å overføre medlemskap.

En del ble omskolert innen jern- og metallindustrien.⁵ Her spilte Teknologisk Institutt (STI) en rolle. I 1921 ble første kurset arrangert. Så vekslet det litt. Fra 1928 ble kursene årvisse. Blant jern- og metallarbeidere dominerte sveisekursene fullstendig. Det var 32 kurs i sveising med autogengass, 12 i elektrosveis og 5 i spesialsveis. Dette var ny teknologi – som ga framtidstro, om lag som folk føler sikkerhet ved datautdanning i dag. Deretter fulgte 12 mekaniskurs, 12 i forming, 6 i dreining, 6 i platearbeid, 3 smedkurs og 1 for modellsnekkere. Unntaksvis ble kurs holdt for å utdanne spesialister som det var manko på innenlands. Forhenværende mekanikere og smeder ble i 1928 «habile blyloddere». I 1938 kunne de lære verktøy- og stålbehandling.

Kursene varte normalt halvannen til to måneder. Søkertallet kunne gå opp i det tidobbelte av kapasiteten. Ett motiv for å delta var håpet om sysselsetting. «Elevene var lærevillige og flittige» på sveisekurset. Men de hadde nok også en annen umiddelbar og håndfast beveggrunn. Folk fikk et beskjedent stipendium under kurset. Da stipendiet ett år, 1927, falt vekk, meldte ikke en søker seg.

Som tiltak mot arbeidsløshet monnet ikke kursene stort – noe under 1000 deltok totalt mellom 1921 og 1940. Hvert eneste av disse åra var tallet på arbeidssøkende fra 2000 til 7000. I tillegg fantes noen spesielle kommunale kurs i jernfagene for ledig ungdom. De ble arrangert ved Oslo fag- og forskoler og STI. På STI finansierte også den kristelig-sosiale Ungdomshjelpen av 1932 noen kurs og skaffet en del jobber.⁶

Egen butikk

Et neste, sjette alternativ var å begynne for seg sjøl med leilighetsjobber og småforretning.⁷ Jernarbeideren Josef Amundsen trakkett rundt med ei kjerre med sild og makrell og solgte i gårdene. Birger Aarstad slo seg gjennom som kramkar.

Jan Vea har behandlet nydanningene i verkstedsindustrien under 30-tallets krise. Han tolker mange av de nye småbedriftene som levebrødstiltak, satt i gang av ledige fagarbeidere, kanskje med 4-5 ansatte. Bedriften setter han i samband med blant annet sveisekursene som ga basis for nye framstillingsmåter og nye produkter. Som ledd i den tekniske og økonomiske omdanningen kan slike bedrifter ha vært viktige. Men som bidrag til sysselsettingen var ikke omfanget imponerende. I jern- og metallindustrien på landsbasis økte antall bedrifter i størrelsesgruppa 1-5 arbeidere fra 1258 i 1930 til 1395 i 1934. Dette ga en netto tilvekst på 137, av dem en brøkdel i Oslo. Dette ga maksimalt 771 nye arbeidsplasser, men mange hadde færre enn 5 ansatte.

Jern og Metalls årsberetninger opplyser hvor mange som år om annet gikk ut av forbundet over i «annen virksomhet». Antallet gjorde et markant hopp oppover på 1930-tallet. Men totaltallet på dem som umiddelbart gikk over til dette, var likevel lavt. En del flere startet sjølsagt etter å ha vært ledige og utafor fagforeningene noen tid. En undersøkelse fra Stockholm av Thomas Fürth viser at av et tilfeldig utvalg av konjunktur- og sesongarbeidsløse mellom 1928 og 1936 startet en av tretten på en eller annen måte en egen geskjeft. De fleste drev innen sin egen bransje. Men de sesongledige var ifølge Fürth mer tiltaksføre enn de permanent ledige og dem som var blitt ledige under konjunkturedgangen.

Faktisk var ingen av disse mulige strategiene for å få arbeid effektive for svært mange. Ledigheten forble da også høy helt inn i andre verdenskrig, sjøl om den gikk ned utpå 30-tallet.

Midler til å lindre

Hva gjorde de som ikke fikk arbeid? De var henvist til bistand. Slik hjelp kom fra tre kilder og hadde mange former. De fleste vandret fra kilde til kilde, en fast rute, først til familien, så eventuelt til fagforeningen, deretter til kommunen og fattigkassa.⁸

Familien

Familie og slekt var en leir. Herfra ble medlemmene sendt ut på jakt og skjøtte i hop byttet de fikk. En reallønn som steg gjennom

mellomkrigstida for dem som var i arbeid, ga noe å dele. Noen hadde spart penger som kunne tæres på en tid. Stundom måtte den som før hadde vært jeger sitte ved arnen, mens andre prøvde seg. Ledigheten betydde for noen en omkalfatring av kjønnsroller. Koner kunne få seg sy- eller vaskearbeid. Ungene fikk jobb som avisbud eller viserpике eller banket tepper på vestkanten mens faren gikk ledig. Familiene prøvde andre måter å overleve på – å få kreditt i butikk eller hos husvert, å spare ved å flytte til en billigere leilighet, i verste fall utpanting. Det ble å spenne livreima inn. Thomas Fürths undersøkelse av de ledige stockholmerne viser at flertallet fikk husholdsinntekten halvert.⁹

Kameratene

Den andre kilden var arbeidskameratene og fagforeningen, for dem som var organisert og stod i økonomisk og organisatorisk sterke forbund som NJMF og NFF.

Sikrest og mest regelbundet var bidragene fra arbeidsløshetskassene. Mekanikerne hadde en fra 1887. Kristianiaformene vedtok i 1895 lover for sin kasse. En provisorisk forbundskasse for Kristiania kom i 1899. Fra 1900 var NJMFs ordinære sentrale kasse i sving. Fra 1908 mottok kassene statstilskott. Antall dager en kunne få støtte varierte med ledighetens omfang og statsbidragenes størrelse.

NJMFs arbeidsløshetskasse 1900–1940

Tidsrom	Statsbidragets andel	Antall dager
1900	–	under 90
1908–1914	1/3	90
1914–1920	1/2	90
		150 i 2 påfølgende år
1920	?	150
1921–23	2/3	180
1923–	1/2	90
1933–	1/2	75

Kilde: NJMF: Beretning 1914, s. 93; 1921, s. 2; 1933, s. 93; 1937, s. 382

Helt fra starten måtte en gå noen dager før støtten kom. Fra 1925 ble karenstida utvidet til 6 dager.¹⁰

Langt fra alle fagorganiserte, enn si alle industriarbeidere eller arbeidere i det hele tatt, var kassemedlemmer. Flere kasser gikk konkurs da masseledigheten begynte i 1920-åra. Kassene til NJMF og NFF red krisa over. Men ytelsene sank relativt til ledigheten, slik at andelen arbeidsløse dager en fikk støtte gikk ned fra 4/5 til 1/5 på 1930-tallet, ja 1/6 i det verste året – 1935.¹¹

Kassene spilte altså en minskende rolle. Vilkåret for å få støtte, at ledigheten var «uforskyldt», ble også overholdt strengere fra slutten av 1920-tallet. Kassene skulle føre kontroll. Folk som sluttet fordi de ikke aksepterte stemplingsur eller ikke ville arbeide til en bestemt lønn, fikk ikke støtte. Slik kan kassene ha virket disiplinerende på den enkelte arbeideren.

Folk måtte melde seg ledig på Arbeidskontoret før støtte ble betalt. Et medlem som ikke ville ta et arbeid som ble tilbudt, skulle miste støtten og rapporteres til statens arbeidsformidlingsinspektør. Slik bidro kassenes regler til at bedriftene kunne stille sine vilkår overfor de ansatte. Kasseytelsene var likevel så gode at da finvalseverket på Christiania Spigerverk i 1938 ble tilbudt ferie fordi verket skulle stå i 11 dager, ville arbeiderne heller ha sluttat-test slik at de kunne få understøttelse.¹²

Hva kunne de som hadde gått ut tida si i kassene gjøre?¹³

Vel, i noen år fikk de ekstra støtte, NJMF organiserte i 1920 et reservefond og påla medlemmene høye ekstrakontingenter. Men allerede i 1923 var antall støttedager på nytt avkortet.

Bidrag kom leilighetsvis gjennom gaver, innsamlinger på lister og bevilgninger. Arbeidsløse møtte stundom opp utafor bedriftsportene når det var lønningsdag og fikk en slant. Både i bedriftene og i fagforeningene sirkulerte en sjelden gang innsamlingslister til kamerater som stod på gata. Det kunne være til dem som hadde gått så lenge ledige at de ikke hadde krav på støtte. Støtte kunne også komme som spesielle bevilgninger ved juletider, til varme-stua for ledige jernarbeidere, til stevner for de ledige eller ved loddsalg o.l.

Kommunen

Når ikke familien eller foreningen kunne hjelpe, fantes en tredje utvei før fattigvesenet – kommunalt nødsarbeid og kommunale støtteordninger.

Nødsarbeid ble organisert fra 1905–06, først i form av steinplukking og arbeidsstuer startet av pastor Eugène Hansen. Seinere ble kommunalt nødsarbeid anstaltet de fleste åra fram til andre verdenskrig av arbeidsledighetskomiteen i byen. For jernarbeiderne ble ikke dette aktuelt før i 1921. Arbeidsoppgavene var parkarbeid, vei- og anleggsarbeid som opparbeiding av parkområder, grunnarbeider for det nye Rådhuset, planering i Iladalen og på Gressholmen. De største arbeidene foregikk på Sjursøya fra 1921–1935, som var tenkt som gassverk, seinere som havneanlegg. Fra 1934 begynte arbeidene på Fornebu flyplass. Familieforsørgere fikk arbeid i byen. Enslige ble sendt utenbys på statens veianlegg.¹⁴

De fleste arbeidene ble satt i gang som «ekstraordinært arbeid», en forskjønnende betegnelse som det nye DNA-flertallet i Oslo arbeidsledighetskomité innførte i 1929. Nødsarbeidet var uproduktivt i den forstand at det ikke konkurrerte med privat næringsliv. Det skulle være dårligere betalt enn ordinære jobber. Sjelve lønnsnivået svingte noe med fargen på partiflertallet i bystyret (H 1920–29, 1931–34, DNA 1929–32 og 1934–). Først i 1937 ble vanlig takst betalt. Arbeidet var rasjonert – oftest to måneder av gangen. Noen grupper var helt utelukket – alle som hadde forlatt en kommunal arbeidsplass, utenbys folk og alle over 60 år. Noen fikk bare etter nærmere vurdering, for eksempel de som hadde vært utelukket på grunn av beruselse.¹⁵

Nødsarbeidet var tidvis betydelig i omfang – iallfall i forhold til det antall ledige som fikk jobber i jernindustrien. I det tyngste året – 1926 – fikk flere arbeidsløse nødsarbeid enn ordinært arbeid. Men nødsarbeidet var både kortvarig og knapt i forhold til alle dem som gikk ledig.¹⁶ I toppåret 1926 med 800 jernarbeidere på nødsarbeid registrerte Arbeidskontoret i Oslo nesten 6000 ledige blant dem.

Sannheten er at summen av dem som fikk hjelp gjennom alle de mulige løsningene som kunne prøves – nytt arbeid, reise, omskolering, levebrødsbedrifter, bidrag fra kassene og organisasjonen og

nødsarbeid – var langt mindre enn ledigheten totalt. De fleste var henvist til offentlig hjelp. Noen fikk da kommunal støtte spesielt eslet til de arbeidsløse. Disse ytelsene varierte noe fra år til år:

- salg av billig mat fra kommunalt kjøkken (1903)
- koks til redusert pris (1904)
- direkte bidrag (1904 og 1922–25)
- grøt (1906)
- gratis badebilletter (fra 1921)
- husleiebidrag (fra 1921)
- gratis elektrisitet (fra 1921)
- betaling av utgifter til sjuketrygd i kretssjukekassa (1921)
- gratis melk og tran til de lediges barn
- reparasjon av skotøy (fra 1923)
- julebidrag (1926)
- varmetuer
- middagsbilletter (1927)
- bidrag til kafé for arbeidsløse (1929)
- bidrag til feriekolonier for barna til arbeidsløse (1929)¹⁷

De offentlige støtteordningene ble brukt for hva de ga. Arbeidsløse hadde klart høyere sjukelighet. Enkelte nyttet nok i tillegg medlemskapet som en ledighetsforsikring. Kassas sjukekontrollører – datidas «dyneløftere» – foretok stikkprøver i hjemmene og anbefalte kontrollundersøkelser hos lege dersom de mente at folk var arbeidsdyktige. Antallet som ble erklært arbeidsdyktige lå relativt høyt i kriseåra. Det må tas forbehold om at dette kan skyldes variasjoner i kassas praksis mht. antall inspeksjoner m.v.¹⁸ Først i 1938 ble arbeidsløshetstrygd innført.

Fattigkassa

Mange måtte gå til den fjerde og siste utveien – forsorgen. Noen slapp å gå annet enn i ekstreme situasjoner – som under en lokal konflikt på Spigerverket i 1929: «. . . vi måtte gå på fattigkassa og få koks og plugget støvler», forteller Lorang Holid. Andre var der jamlig. Fram til 1920 var arbeidsløshet bare en av flere grunner for å søke kassa. Men på 1920- og 1930-tallet var 9 av 10 første gangs understøttete arbeidsløse.

Første gangs fattigunderstøttete i hovedstaden 1912–1914

År	Pga. arbeidsløshet	Andre grunner
1912	283	420
1916	72	577
1920	16	325
1924	1287	182
1928	1364	155
1932	1560	71
1935	1146	141
1938	1067	83
1941	306	97

Kilde: Oslo kommune. Beretning 1812–1947, bd. I, s. 512

I hele byen var minimum vel 9000 hovedpersoner på kassa, maksimum nesten 20 000 i åra mellom 1912 og 1941. Om lag en fjerdedel av folket i Norge var på et eller annet tidspunkt henvist til fattiggassa.¹⁹ Blant dem fantes også jernarbeiderne.

Knut Getz Wold gjorde på slutten av mellomkrigstida en undersøkelse av levestandarden i Oslo i åra 1930, 1933 og 1938.²⁰ Her framkom hvor mange som var fattige i byen – etter en viss definisjon av en minimumsstandard. Grensa ble trukket ved dem som ikke hadde inntekter som kunne dekke et «billig, men tilstrekkelig kosthold» som lå noe over det absolutte energiminimumet, en leilighet som ikke hadde mer enn 2 personer pr. rom innbefattet kjøkkenet, og endelig utgifter til lys, brensel, klær og andre utgifter bestemt ut fra husholdningsregnskaper for Osloarbeidere 1927–28.

Inntektsopplysninger ble hentet blant annet fra likningsoppgavene. De fattige inkluderte sosialtrygdete og forsorgsunderstøttete, folk med lav inntekt og folk som ikke ble liknet, dvs. som hadde inntekter under det skattefrie minimumet, men ikke hadde forsorg eller sosialtrygd eller var hjemmeværende barn med egen inntekt.

*Oslofolk med inntekt under minimumsstandard**

Gruppe	1930 Antall	%	1933 Antall	%	1938 Antall	%
Forsorgsunderstøttete	27.197	10,7	27.777	10,6	22.646	8,3
Sosialtrygdete	10.489	4	10.234	3,9	10.158	3,7
Liknet for lavinntekt	9.886	3,7	8.865	3,3	14.943	5,5
Ikke liknet, overslag	3.734	1,5	9.971	3,8	2.186	0,8
Til sammen	50.806	19,9	56.667	21,6	49.933	18,2

Kilde: Getz Wold 1941, s. 247

* Det varierende forholdstallet mellom liknete og ikke liknete i tabellen hang sammen med måten skattesystemet virket ved skiftende inntekter og prisnivå.

Resultatene viste at i alle trettiåra var rundt hver femte osloborger fattig, etter definisjonen over. En av ti fikk hjelp i fattigkassa. Blant dem må også mange ledige jernarbeidere ha befunnet seg. Andelen av fattige steg fra 1930 til lavkonjunkturåret 1933, avtok så igjen. Andelen forsorgsunderstøttete sank i 1938, slik en kunne vente ut fra de økonomiske forholdene.

For å summere opp: De individuelle mulighetene for å hankes med arbeidsledigheten var klart begrensete. Få klarte på egen hånd å skape eller skaffe seg nytt arbeid. Noen flere kunne nyte godt av ulike hjelpeordninger. Men i siste instans var det fattigkassa som fikk holde for i mellomkrigstida. Ikke minst mangelen på individuelle muligheter må ha bidratt til oppslutningen om Arbeiderpartiets nye krisepolitikk. Et sted måtte det finnes en løsning, måtte en håpe.

Noter

- 1 Nydalens Jern- og Metallarbeiderforening: Protokoll 1929
- 2 Se f.eks. Oslo kommune: Dokument nr. 20 (1936–37), s. 23: 5% av de arbeidssøkende i 1936 søkte arbeid i jern- og metallindustrien, hvor 2,7% av de ledige jobbene fantes. 7,3% søkte innen skogs- og jordarbeid, der 19,7% av tilbudene var
- 3 Platearbeidernes forening: Protokoll 8.11.1904. NFF: Beretning 1901–03, s. 7; Oslo kommune: Formannskapsbeslutning 9.3. 27a og 20.4. 27i
- 4 NJMF: Beretning 1917, s. 104
- 5 Oslo kommune: Dokument nr. 25 (1927–28), s. 7; Dokument nr. 20 (1929–30), s. 7
- 6 Chr. Rømming, *Oslo fag- og forskoler 1921–1946. Et tilbakeblikk*, Oslo 1946; Ungdomshjelpen: *Beretning ved sentralkomiteé og bispedømmekomiteer*, Oslo 1933

- 7 Josef Amundsen til Reidar Sevåg, Norsk Folkemuseums avdeling for arbeiderminner, løpenr. 2480, s. 18; Monica Schanche og Bjørn Bjørnsen, *Fanen i tro og tross 1880–1980. Jern og Metall Oslo Avd. 1 av N.J. & M.F.*, Oslo 1980; Jon Veaa, *Industriell vekst og teknologisk fornyelse sett i perspektiv av den økonomiske krisen i 30-årene. Et studium av jern- og metallindustrien i Norge ca. 1930–35*, uttrykt hovedoppgave i historie, Universitetet i Oslo 1973, s. 59, 67, 105, 112; NJMF: Beretning 1928, s. 44: I 1925–28: 0,1–0,5% over i «annen virksomhet», 1933, s. 71: 1930–33: 1–1,5%, 1936, s. 160: 0,7–3,8%, 1936 var klimaks for overgang til annen virksomhet, og dette er altså maksimaltallet av fagorganiserte jernarbeidere som på ett år kan ha startet egen virksomhet. Thomas Fürth, *De arbetslösa och 1930-talskrisen. En kollektiv biografi över hjälpsökande i Stockholm 1928–1936*, Stockholm 1979, s. 231, 237, 243
- 8 Fürth, op.cit., s. 144, skriver for Stockholms del om den faste «'vägen' via familj och fackförening till arbetslöshetskommitté»
- 9 Josef Amundsen, op.cit., s. 48; Amundsen i Schanche/Bjørnsen, op.cit., s. 68; Fürth, op.cit., s. 220
- 10 Mekanikernes Forening: Protokoll 1.2.1887; Kristiania Formerforening: Protokoll 25.5.1895; Margit Thorud, *Norsk Jern- og Metallarbeiderforbund 1891–1951*, Oslo 1951; Eva Haagen, *Frivillige arbeidsløshetskasser eller obligatorisk statlig arbeidsløshetsstrygd? Loven om arbeidsløshetsstrygd av 1938 – bakgrunn, forutsetninger og debatt*, uttrykt hovedoppgave i historie, Universitetet i Oslo 1976, s.11; NJMF: Beretning 1925, s. 53
- 11 I 1920 fantes 27 kasser med vel 116 000 medlemmer, i 1930 19 kasser med vel 42 000 medlemmer; NJMF: Beretning 1939, s. 160
- 12 Sosialdepartementet: Skriv 10.2.1927, referert i Oslo kommune: Dokument nr. 25 (1921–22), s. 19; NJMF: Beretning 1925, s. 52; Grov- og Finverksgruppa på Christiania Spigerverk: Protokoll 4.3. 1938
- 13 NFF: Beretning 1921, s. 15; Kristiania Formerforening: Protokoll 4.6.1925; NJMF avdeling 94: Protokoll 26.1.1922, 13.12.1926, 19.5. og 7.11.1930, 15.5.1939; Dreiergruppa ved Kværner Brug: Protokoll 5.1.1932, 27.3.1934; NJMF: Beretning 1922, s. 7: I 1920 ble et reservefond påbegynt for dem som hadde gått ut den ordinære støtteberettigede tida. Mekanikernes Forening: Protokoll 17.12.1887; Gruppa på jernlageret Christiania Spigerverk: Protokoll 31.1.1935; Kristiania Støpe-riarbeiderforening: Protokoll 12.2.1904
- 14 Arvid Johannesen, *Om forholdet mellom de arbeidsløse og fagorganisasjonen i mellomkrigstida, belyst gjennom organiseringen av de arbeidsløse i Oslo*, uttrykt hovedoppgave i historie, Universitetet i Oslo 1975
- 15 Oslo kommune: Dokument nr. 24 (1930–31), Generalregister, s. 25 ff.; Johannesen, op.cit., s. 28
- 16 Oslo kommune: Dokument nr. 20 (1936–37), s. 5; Johannesen, op.cit., s. 29, 31
- 17 Oslo kommune: Dokument nr. 25 (1930–31); Generalregister, s. 26 ff.; K. Ryg, *Oslo trydekasse 1911–1936*, Oslo 1936
- 18 Ryg, op.cit., s. 14
- 19 Lorange Holid til Guri Hjeltnes, *Arbeiderbladet*, 24.12.1982; Johannesen, op.cit., s. 33; NOS XII 245, s. 578
- 20 Knut Getz Wold, *Kosthold og levestandard*, Oslo 1941, s. 223 ff.

Mittel gegen «die weisse Pest»

Der Artikel untersucht an Hand von Beispielen aus der Eisenindustrie die individuellen Handlungsalternativen Arbeitsloser in der Zwischenkriegsperiode. Für einen erwerbslosen Metallarbeiter bestanden als Hauptstrategien entweder die Möglichkeit, eine neue Arbeit zu finden oder von Unterstützung aus unterschiedlichen Quellen zu leben. Zur ersten Möglichkeit gehörten Versuche, Arbeit in einem anderen Beruf zu finden, grössere Mobilität, Umschulung oder der Versuch, als Krämer selbständiger Gewerbetreibender zu werden. Als zweite Möglichkeit bot sich die

Unterstützung durch Familie und Arbeitskollegen, gewerkschaftliche Hilfskassen, kommunale Mittel bis hin zur Armenkasse.

Die individuellen Möglichkeiten der Erwerbslosen waren äusserst begrenzt und nur wenigen gelang es, sich eine neue Arbeit zu verschaffen. Der Anteil derer, die an Unterstützungsordnungen partizipierten, war etwas grösser, doch blieb den meisten letztlich nur die Armenkasse. Das Fehlen an individuellen Lösungsmöglichkeiten führte zur Zustimmung zur Krisenpolitik der Arbeiterpartei.

Anne Loennechen

Kvinnene og den begrensede stemmeretten, 1901–1907

«Midt i glæden over disse fremskridt maa vi dog ikke glemme farene der følger med kvindernes udvidede virkefelt. Bare nu ikke vor tids og fremtidens damer bliver en flok blaserede, emanciperede væsener, hos hvem begrebet «kvindelig ynde» er en saga blot! Desværre – vi øiner en saadan mulighed. Mere end sørgeligt vilde det være, om vore damer ved at ligestilles med mændene skulde glemme, at de først og fremst er – KVINDER!»

(Husmoderen 1901, s. 10)

Fra 1901 til 1913 erobret norske kvinner gradvis stemmeretten. Da begrenset kommunal stemmerett ble innført i 1901, ga dette for første gang kvinnene mulighet til å avgi stemmer og bli valgt inn i kommunestyre. Denne politiske arena som tidligere hadde vært forbeholdt menn ble åpnet for kvinner.

Ved denne viktige milepælen sto kvinnene overfor flere problemer. Skulle de benytte stemmeretten? På hvilken måte burde de gå fram for å vinne innflytelse? Fantes det alternativer til å gå inn i de politiske partiene? Hvordan reagerte det etablerte politiske livet på at kvinnene kom til som ny velgergruppe?

Ved å undersøke kvinnes politiske aktivitet i Kristiania ved de tre første valgene med begrenset kommunal stemmerett, kan vi få opplysninger om hvordan disse kvinnene vurderte forskjellige alternativer for å få politisk innflytelse. I denne sammenheng er det interessant å se på Høyre, Venstre og DNA sine holdninger til kvinnes politiske aktivitet siden beslutninger fattet i partienes lokale og sentrale ledd fikk betydning for kvinnes muligheter til å utvide sitt politiske virkefelt. Samtidig satt representanter for disse partiene i de maktposisjonene hvor eventuelle utvidelser av kvinnestemmeretten ville bli avgjort.

Holdninger til valg av strategi foran kommunevalget i Kristiania i 1901

Innføringen av den begrensede kommunale stemmeretten aktualiserte spørsmålet om hvordan kvinnene skulle få innflytelse i kommunepolitikken. Foran valget i 1901 forelå to muligheter: Kvinnene kunne enten støtte de eksisterende politiske partier eller den «upolitiske kvinnelisten». Initiativet til denne listen ble tatt av Kvinnestemmerettsforeningen.

I 1901 eksisterte det én sosialistisk og 4 borgerlige kvinneorganisasjoner i Kristiania, som var opptatt av hvordan kvinnene skulle benytte den nyervervede stemmeretten.

Norsk Kvinnesaksforening (NKF) som ble stiftet i Kristiania 28. juni 1884, var den første offentlige kvinnesaksforening i Norge. Et stort flertall av innbyderne hadde tilknytning til Venstre. Det var hovedsakelig de øvre sosiale lag som i utgangspunktet støttet foreningen. Kvinnestemmeretten var en av de sakene som tidlig ble debattert i foreningen. I 1884 ble mannsstemmeretten utvidet. Tidligere hadde embetsmenn, kjøpstadborgere og de som eide gård og grunn hatt stemmerett. I 1884 fikk menn som hadde en inntekt på minst 800 kroner i byene og 500 kroner på landet, stemmerett ved kommune- og stortingsvalg.

Allerede i 1885 utspant det seg strid om stemmerettsspørsmålet i kvinnesaksforeningen. Motsetningen gikk mellom de som ønsket stemmerett for kvinner på samme vilkår som menn, og de som mente at kvinnene ennå ikke var modne for stemmerett ved stortingsvalgene, men måtte følge en gradvis utvikling.

Denne uenigheten resulterte i stiftelsen av Kvinnestemmerettsforeningen (KSF) i 1885. Foreningens formål var stemmerett for kvinner på samme vilkår som for menn.

Mot slutten av 1890-årene, da det ble klart at allmenn stemmerett for menn ville bli innført, oppsto det uenighet om kvinnestemmeretten også innen KSF. Et flertall vedtok å gå inn for kvinnestemmerett etter inntekt selv om menn fikk allmenn stemmerett. Dette resulterte i at et mindretall meldte seg ut av foreningen og stiftet Landskvinnestemmerettsforeningen (LKSF) i 1898, på KSFs opprinnelige grunnlag. Det eksisterte dermed to kvinnestemmerettsforeninger som begge hadde sitt opphav i NKF.

Hjemmenes Vel som ble dannet i Kristiania i 1898, var den

fjerde kvinneorganisasjonen som fikk betydning for kvinnes politiske engasjement. Hjemmenes Vel sitt interesseområde var klart avgrenset til hjemmet, men foreningen var opptatt av samfunnsspørsmål i den grad det kunne få betydning for kvinnes situasjon i hjemmet. Både innbyderne til foreningen og de seinere medlemmene var i all hovedsak rekruttert fra borgerskapet.

Arbeiderpartiets kvinneforening som ble stiftet i 1895, var en motvekt til de borgerlige kvinneorganisasjonene i Kristiania. Foreningens formål var å støtte de mannlige partifellene i deres kamp for å fremme sosialismen. Til forskjell fra de borgerlige kvinneforeningene, var Arbeiderpartiets Kvinneforening en klar partipolitisk forening. Den ble offisielt innmeldt i Arbeiderpartiet 31. mars 1896.

Foran kommunevalget i 1901 henvendte KSF seg gjennom VG til de stemmeberettigede kvinnene i Kristiania med en oppfordring om at de skulle slutte seg sammen i et upolitisk programløst parti.¹

Denne oppfordringen ble tatt opp til diskusjon i de øvrige kvinneorganisasjonene i Kristiania. På et møte i LKSF ble det fattet et enstemmig vedtak om ikke å følge en slik strategi ved det forestående kommunevalget. Med bakgrunn i foreningens formål om å skaffe norske kvinner statsborgerlig og kommunal stemmerett på samme vilkår som menn, ble det hevdet at det ville være vedtektsbrudd av foreningen å ta opp annet arbeid. Dessuten var LKSF en landsomfattende organisasjon og kunne derfor ikke blande seg opp i en enkelt kommunes valgagitasjon. Det ble også påpekt at kvinnes mangel på organisasjonserfaring gjorde tanken på et kvinneparti urealistisk. Et vesentlig punkt i LKSFs argumentasjon var at de ved å kaste seg inn i en valgagitasjon til støtte for et kvinneparti, ville kunne gå glipp av den sympati de trengte for å oppnå alminnelig kyinnestemmerett. LKSF hadde det langsiktige målet for øyet, og foreningen tok ut fra det stilling til KSFs initiativ. Det var viktig å ikke miste sympatien hos menn. De ville tross alt være i flertall i de parlamentariske organene når spørsmålet om alminnelig stemmerett for kvinner skulle behandles. LKSF besluttet å følge den partipolitiske strategien og henvende seg til de politiske partiene for å få dem til å nominere kvinner på sine valglister.

Arbeiderpartiets kvinneforening tok også avstand fra Kvinne-

stemmerettsforeningens initiativ. Foreningen hadde ikke noen selvstendig plattform i forhold til DNA eller den borgerlige kvinnebevegelsen. Dette må sees i sammenheng med Arbeiderpartiets syn på kvinnesakens funksjon. Kvinnespørsmål ble sett i lys av klasse teorien. Arbeiderpartiets kvinneforening var en del av arbeiderbevegelsen. Bevegelsens organiserte virksomhet var rettet mot det eksisterende samfunnssystemet.

Det gjennomgående synet var at de organiserte arbeiderkvinnene hadde felles interesser med mennene innen Arbeiderpartiet. Spørsmålet om kvinners representasjon ved valgene var derfor ansett å være underordnet klassens mulighet for innflytelse i samfunnet. Foreningens holdning til et kvinneparti hadde derfor sin bakgrunn i den sosialistiske ideologien som satte klassekamp over kjønnskamp.

Etter at Landskvinnestemmerettsforeningen og Arbeiderpartiets kvinneforening hadde fattet sine vedtak om å følge den partipolitiske strategien ved valget, uttalte frk. Mossevig, viseformann i Kvinnestemmerettsforeningen, på et møte at foreningen ikke «havde ment at danne et særskilt kvindeparti, men at faa opstillet en upolitisk programløs valgliste bestaaende af mænd og kvinder.»² Formålet var ikke «å danne et parti om et program, saaledes som de politiske partier gjør, man skulde organisere seg frie og uafhængige.»³

Foruten Kvinnestemmerettsforeningen var det kun Hjemmenes Vel som støttet initiativet til en upolitisk liste. På et møte i Hjemmenes Vel innledet Ragna Nielsen til diskusjon. Hun mente at kvinnes rett standpunkt var «at holde seg klar af alle de bestaaende politiske partier og opstille sin egen upolitiske liste, hvorpaa opførtes dygtige, rettænkende, af partifolk helt uafhængige mænd og kvinder. Kun paa denne maade vilde kvinderne kunne hævde sine særinteresser, faa anledning til at øve sine særlige kvindelige indflydelse og befordre saavel kvindernes vækst som samfundets vækst i moralitet og retfærdighedsfølelse.»⁴

Flere av de mest ledende kvinnene i Hjemmenes Vel sluttet seg til innledningen. Vi vet ikke hvor mange som var til stede på møtet. Det ble heller ikke vedtatt noen resolusjoner. Det er derfor vanskelig å vite hvor stor oppslutning Ragna Nielsens forslag fikk blant Hjemmenes Vels medlemmer. Men Marie Michelet som var

medlem i Hjemmenes Vel, bekrefter i sin erindringsbok «Minner og Tidsbilder» at det innen foreningen var sterk stemning for stiftelsen av et kvinneparti i 1901.⁵

NKF uttalte seg ikke i spørsmålet om valg av strategi. Foreningens arbeid var i all hovedsak praktisk orientert. Ledelsen så det kanskje derfor ikke som sin oppgave å delta i taktisk politiske debatter. Den mest sannsynlige forklaringen på NKF sin taushet i spørsmålet lå antagelig i at foreningen hadde tilhengere av begge strategiene blant sine medlemmer. Vi kan dermed slå fast at det eksisterte to linjer innenfor den borgerlige kvinnebevegelsen i dette spørsmålet.

Det var den konservative delen av den borgerlige kvinnebevegelsen som i 1901 sto bak initiativet til en upolitisk programløs valgliste. Avspeilte også dette tiltaket en konservativ borgerlig ideologi?

Ideologien bak den upolitiske programløse listen

KSF besluttet å stille en egen valgliste til kommunevalget i Kristiania i 1901. Høsten 1901 kom foreningen med følgende uttalelse i Morgenbladet:

«Konstante Partidannelser er en fare for Samfundet, og et Parti bør oppløse sig, naar det har løst sin Opgave. Bestræbelserne for at beholde Magten længere skaber de fordærlige Kompromisser. Og naar vi nu opstiller en upolitisk Valgliste, saa er den for dem, som mener, at Hovedsagen nu er at arbeide, ikke for Parti, men for Sag og det i Frihed og under Ansvar. Vi vil praktisk søge at blive Partierne kvit.»⁶

Tanken om en samling på tvers av de eksisterende partipolitiske skillelinjene var ikke spesiell for KSF. Ved århundreskiftet var en rekke av de gamle partikonstituerende motsetningene av nasjonal, demokratisk og forfatningsmessig karakter enten svekket eller eliminert. Samtidig dukket nye sosiale, økonomiske og næringspolitiske spørsmål fram. På den ene siden sto det ekspansive næringslivet med sine økonomiske interesseprogrammer: proteksjonistisk tollpolitikk og offentlig støtte til næringslivet, men ellers streng sparsomhet i stats- og kommunehusholdningen. På den andre siden

Fra Spjørøya (1910) i Østfolds skjærgård. . .

sto den organiserte arbeiderbevegelsen med krav om at stat og kommune skulle gripe inn til fordel for de svake gjennom aktiv skattepolitikk og sosial reformpolitikk. Utviklingen av disse nye motsetningene innebar en trussel mot det gamle partisystemet. Dette presset førte først til en omdannelse av Venstre. Fra å ha vært et antibyråkratisk spareparti sto Venstre ved århundreskiftet fram som et sosialt reformparti som ville legge nye oppgaver inn under offentlig ansvar.

Fra slutten av 1890-årene ble det gjort flere forsøk på å bygge bro over gamle partimotsetninger og bryte ned skillet mellom Høyre og Venstre. Dette forsøket på samling ble begrunnet ut fra nødvendigheten av en sterk motstand mot den voksende radikaliseringen, representert både av arbeiderbevegelsen og av den radikale delen av Venstre. Forutsetningen for et samarbeid var en liberalisering av Høyre. Dette skjedde ved at partiets landsmøte i 1903 aksepterte et eget konsulatvesen. Høyre gikk inn i et samarbeid som gjorde kampen mot den sosiale radikalismen til sin fremste oppgave. Christian Michelsen gikk i spissen for denne antiradikale bevegelsen, kalt Samlingspartiet, som første gang stilte liste til

. . . til Longyearbyen (1955) på Svalbard ble 1. mai feiret som arbeiderklassens kampdag. (Foto: Arbeiderbevegelsens Arkiv og Bibliotek)
(Foto: Arbeiderbevegelsens Arkiv og Bibliotek)

stortingsvalget i 1903. Denne koalisjonen var et samarbeid mellom Høyre, moderate Venstre som var dannet i slutten av 1880-årene, og de libeale utbryterne fra Venstre som markerte seg mot partivesenet, landsmøtene og programpolitikken.

KSF sitt initiativ til en egen valgliste var nettopp et forsøk på samarbeid på tvers av de politiske partiene i kommunepolitikken. Foreningen mente at partipolitikken måtte holdes utenfor kommunevalgene.

Ønsket om en samling på tvers av partigrensene var ikke KSFs eneste målsetting. I et innlegg i Morgenbladet ble det understreket at foreningen skulle arbeide for å «få den utaalelige Skattebyrde lettet.»⁷ Dette var og en viktig sak i Høyres valgpropaganda i Kristiania i 1901 og 1904, og også i Samlingspartiets kommune-program i 1907.

Ledelsen i KSF hevdet at foreningens valgkandidater ikke var avkrevet noen erklæring om hvordan de ville stille seg til de politiske partienes valgprogram. Men formannen i foreningen hevdet at «inden Arbeidsudvalget har der været taget bestemt Afstand fra det socialdemokratiske Grundsyn og Gratisuæsenet.»⁸

«Gratisuvæsenet» var også en betegnelse som ble brukt av Høyre på Venstres sosiale reformpolitikk. Vi ser her at KSF tok avstand både fra Arbeiderpartiet og den radikale delen av Venstre. Det kan derimot synes som om foreningen var mer positiv til Høyre som heller ikke hadde noe omfattende kommunepolitisk valgprogram. Høyre gikk også inn for å styrke næringslivet ved å senke skattene. Redaksjonen i Nylænde hevdet i den forbindelse: «skal man dømme efter de udtalelser som er faldt, synes derfor partiet nærmest at maatte staa side om side med Høire, der har udtalt sig nettop i samme retning og heller ikke har formulert noget bestemt valgprogram.»⁹ KSF bekreftet denne antagelsen i et innlegg i Morgenbladet hvor representanter for foreningen hevdet: «Vi har saavist aldri tænkt at kjæmpe mot Høires program, der jo ganske rigtig for en stor del falder sammen med vort.»¹⁰

Selv om vi finner dette samsvaret i uttalelser mellom Høyre og KSF sitt initiativ, var det en vesentlig forskjell mellom de to organisasjonene i Kristiania i 1901 og 1904. KSF gikk inn for samarbeid over partigrensene, mens Høyre fremdeles arbeidet innenfor partirammene. Først i 1907 stilte Høyre fellesliste med Den liberale vælgerforening og Næringspartiet, under navnet Samlingspartiet, til kommunevalget i Kristiania. At Samlingspartiet stilte til valg i 1907 kan være en vesentlig årsak til at KSF ikke stilte lister til kommunevalgene i hovedstaden ved dette valget. Det kan ut fra dette synes som om KSF sto for den samme ideologien som Samlingspartiet. Antagelsen ble styrket gjennom at vi fant flere av KSF sine tidligere valgkandidater igjen på Samlingspartiets liste i 1907. Av de til sammen 54 valgkandidatene som sto på KSF sine lister i 1901 og 1904, stilte 9 til valg igjen i 1907. Av disse sto 6 på Samlingspartiets liste. De øvrige 3 var fordelt med to på Venstres og en på Afholdspartiets liste.

Vi må ut fra dette kunne konkludere med at kvinnelisten avspeilte en konservativ borgerlig ideologi. Det kan synes som om KSF sitt initiativ i 1901 og 1904, på samme måte som Samlingspartiet i 1907, var en konservativ mobilisering mot den økende radikalisering i samfunnet.

Det var altså to motstridende holdninger til hvilken strategi kvinner skulle benytte ved kommunevalget i 1901. Den upolitiske listen appellerte til konservative velgere, men fikk ikke udelt

positiv reaksjon. I alle partiene, men særlig klart blant DNAs tilhengere, sto holdningen om at samarbeid mellom kvinner og menn innen partiorganisasjonene var den riktige strategien foran kommunevalget.

Spørsmålet om hvilken strategi som ville gi det beste resultatet var i stor grad avhengig av velgernes mening. Stemmerettsreglene i 1901 ga alle menn kommunal stemmerett, men hvilke kvinner fikk stemmerett ved kommunevalgene i 1901?

Hvem fikk stemmerett i Kristiania i 1901?

Ved kommunevalget i Kristiania og i de andre byene i Norge i 1901, 1904 og 1907 gjaldt disse stemmerettsreglene:

«§ 2. Stemmeberettigede fra den 1ste December det Aar, da Mandtallet affattes, ere Kvinder, som da have fyldt 25 Aar, have haft Ophold i Landet i fem Aar, have norsk Statsborgerret og ved det kommunale Stemmeretsmandtals Afslutning enten selv have betalt Skat til Stat eller Kommune for det sidst forløbne Skatteaar ifølge Ligning af antagen Indtægt paa mindst 400 Kroner eller leve i helt eller delvis Formuesfællesskap med Ægtefælle, der har betalt saadan Skat, naar de i de to sidste Aar have haft fast ophold i Kjøbstaden og ikke ere i noget Tilfælde, som efter grundlovens § 52 og 53 bevirker Suspension eller Tab af Stemmeret.»¹¹

Tilsvarende regler gjaldt på landet, men der med en inntektsgrense på 300 kroner.

34,5% av kvinnene over 25 år fikk stemmerett i Kristiania i 1901.¹² Ved å lese ulike kvinnetidsskrifter og aviser fra ca. 1900 fram til allmenn stemmerett for kvinner ble innført i 1913, får vi et klart inntrykk av at det var en utbredt oppfatning at censusedgrensen ved stemmerettsreglene resulterte i at kun relativt velstilte kvinner oppnådde stemmerett. Den samme oppfatningen preger også det som seinere er blitt skrevet om kvinnestemmeretten.

Var det slik at arbeiderklassens kvinner på grunn av inntektsgrensen ved stemmerettsreglene, ble utelukket fra å avgi stemme

ved kommunevalget i 1901? For å finne ut om dette var riktig må vi undersøke hvilke kvinner som i kraft av egen inntekt og hvilke som ut fra ektemennenes inntekt var kvalifisert for stemmerett.

Tabell 1: Kvinner i Kristiania pr. 3 des. 1900 fordelt etter yrker, og hustruer fordelt etter ektemenns yrker

Yrkesgrupper	Kvinner	Hustruer etter ektemenns yrker
I. Jordbruk, fedrift, skogbruk, fiske	82	322
II. Gruve- og bergverksdrift, industri	13635*	16440
III. Handel, omsetning, samferdsel	9807	10021
IV. Offentlig arbeid, privat immatr. arbeid	3009	3416
V. Huslig arbeid samt arbeid av ubestemt art	13997**	1177
SUM	40530	31376

* Av disse arbeidet 13627 i industrien

** Av disse var 12125 tjenestepiker

Kilde: Tabellen er utregnet på grunnlag av Statistisk aarboeg for Kristiania by 1901, s. 56-65

Av tabell 1 ser vi at tjenestepikeyrket, industri og handel sysselsatte flest kvinner i Kristiania i 1900. Tjenestepikene utgjorde ca. 30% av de yrkesaktive kvinnene. Ca. 47% av tjenestepikene var under 25 år og hadde derfor ikke krav på stemmerett. De som ikke ble utelukket på grunn av alder falt igjennom på grunn av lav lønn, se tabell 2.

Tabell 2: Gjennomsnittlig årslønn* for tjenestepiker over 25 år i Kristiania 1900–1907

Alder År	26–35	36–50
1900	182,16	171,60
1901	176,75	161,16
1902	170,16	156,00
1903	163,32	160,32
1904	160,44	148,80
1905	172,80	168,72
1906	184,68	160,80
1907	185,88	187,56

* Naturalia er ikke inkludert i årslønnen

Kilde: Prof. Wedervangs pris- og lønns hist. arkiv. Ekstrahert fra Akers Festekontors arkiver. Gjølborg 1978, s. 20. Sitert etter Ellen Schrupf, *Tjenestepikespørsmålet i Kristiania. Tjenestepikenes kår og organisering ca. 1880–1900*, utrykt hovedoppgave i historie, Universitetet i Oslo 1978

Under en prosent av tjenestepikene var gift.¹³ De kan derfor heller ikke ha oppnådd stemmerett gjennom eventuelle ektemenns inntekter. Vi kan dermed slå fast at de vel 5000 kvinnene over 25 år som var sysselsatt innen tjenestepikeyrket ikke oppnådde stemmerett.

Kvinner som arbeidet innen industrien hadde adskillig høyere lønn. Industrien sysselsatte ca. 1/3 av de yrkesaktive kvinnene i Kristiania. Med unntak av kvinnelige cigarleggere som gikk på minstelønn, lå årsinntektene på over 400 kroner i perioden 1901 til 1907.¹⁴

Handel, omsetning og samferdsel var den tredjestørste yrkesgruppen for kvinner i Kristiania i 1900. De fleste kvinnene i denne gruppen hadde sitt arbeid innen handel og kontor. Det er her tatt utgangspunkt i lønnsstatistikk for 1909 fordi det ikke har vært mulig å oppdrive statistikk for perioden 1901 til 1907. Årsinntektene innen tjenestepikeyrket og industrien endret seg ikke nevneverdig fra århundreskiftet fram til 1909. Jeg vil derfor anta at lønnsutviklingen innen handelsnæringene var tilsvarende. Det forutsettes videre at det ikke skjedde noen forverringer av lønnsforholdene fra

1907 til 1909. Gjennomsnittslønnen etter aldersklasser viste at samtlige kvinner innen næringen hadde en inntekt som kvalifiserte for stemmerett og valgbarhet.¹⁵

De fleste gifte menn hadde sine yrker innen industri, samferdsel og handel og omsetning.¹⁶ Lønnsstatistikken for ulike typer samferdsel har ikke vært mulig å oppdrive, men årsinntektene for menn innen de andre næringene var av en størrelsesorden som kvalifiserte for stemmerett for deres hustruer.¹⁷

Selv om det ikke er mulig å gi noe fullstendig bilde av lønnsforholdene i Kristiania i perioden 1901–1907, kan det likevel konkluderes med at med unntak av tjenestepikene tilfredsstilte så godt som alle kvinnene som arbeidet innen handel og industri stemmerettsreglene når det gjaldt inntekt. Kvinner som hadde ektemenn som var sysselsatt innen de samme næringene oppfylte også inntektskravet for stemmerett til kommunevalgene i 1901, 1904 og 1907.

Til sammen fikk 20807 kvinner i Kristiania stemmerett i 1901.¹⁸ Dette var færre enn antallet kvinner som ut fra egne eller ektemennenes inntekter oppfylte stemmerettsvilkårene når det gjaldt inntekt. Tilgjengelig statistikk gir ikke opplysninger om de yrkesaktive kvinnenes alder. Vi kan derfor ikke si hvor mange av dem som var fylt 25 år, som også var et av kravene for å avgi stemme.

Forskjellen i stemmerettsregler for kvinner og menn var foruten inntektsgrensen, innbetaling av by- eller statsskatt. Dersom en mann med en årsinntekt over 400 kroner og en hjemmeværende kone over 25 år, unnlot å betale skatt, mistet hans ektefelle retten til å avgi stemme uten at han selv gjorde det. Innbetalt skatt var ikke et krav for at menn skulle kunne stemme ved valgene. Likedan ville ikke myndige kvinner som tjente mer enn 400 kroner i året kunne stemme dersom de ikke hadde betalt skatt. Årsakene til at langt færre kvinner enn yrkesaktiviteten og lønnsstatistikken skulle tilsi fikk stemmerett i 1901, var trolig at en del av de yrkesaktive kvinnene var under 25 år eller at de selv eller deres eventuelle ektemenn ikke hadde betalt skatt for 1900.

Hvorvidt noen av de yrkesaktive som tjente mer enn 400 kroner i året lot være å betale skatt for å markere motstand mot kvinnestemmeretten har jeg ikke grunnlag for å kunne påstå, men at noen kan ha protestert på denne måten er ikke usannsynlig.

Vi kan dermed fastslå at inntektsgrensen ved stemmerettsreglene i 1901 i langt mindre grad enn tidligere antatt favoriserte kvinner fra en bestemt sosial gruppe.

Hvilken strategi ga best kvinnerepresentasjon i Kristiania kommunestyre i 1901, 1904 og 1907?

I 1901 ble kvinner for første gang representert i Kristiania kommunestyre. Av de 84 representantene som ble valgt var 6 kvinner. Høyre fikk til sammen 47 representanter, av disse var to kvinner. DNA fikk inn to kvinner av til sammen 16 representanter og KSF fikk inn to representanter hvor begge var kvinner. Totalt sett var det den partipolitiske strategien som ga det beste resultatet med hensyn til kvinnerepresentasjon. Men ser vi på organisasjonene enkeltvis, fikk KSF inn det samme antallet kvinner som Høyre og DNA.

Det var kun en liten del av de stemmeberettigede i Kristiania som betraktet KSFs liste som et aktuelt alternativ til de politiske partiene. Listen fikk få stemmer ved valget. Likevel ble to kvinner valgt med bare 700 stemmer på denne listen. Høyre og DNA trengte henholdsvis 15017 og 4485 stemmer for å få en tilsvarende kvinnerepresentasjon.¹⁹

I 1904 var det kun to partier som fikk kvinner inn i kommunestyret, Høyre to og DNA én. Kvinnestemmerettsforeningen fikk kun inn en mannlig representant. Listen fikk noe flere stemmer enn i 1901, men antallet stemmeberettigede og dermed forholdstallet var også steget. Valgresultatet tydet ikke på at den alminnelige oppfatning i Kristiania var at kvinnes inntog i kommunepolitikken hadde vært til vinning. Det ga seg i hvert fall ikke utslag i retning av økt oppslutning om valg av kvinner til kommunestyret.

I 1907 stilte ikke KSF egen valgliste. Umiddelbart skulle vi tro at det hadde sammenheng med at foreningen ikke fikk noen kvinner inn i kommunestyret ved valget i 1904. Noe av forklaringen ligger kanskje også der, men som vi har sett var ikke KSFs målsetting først og fremst å få kvinner valgt. Kvinnepartiet sto ideologisk nær Samlingspartiet. I og med at Samlingspartiet stilte til valg i Kristiania i 1907 må vi anta at ledelsen i KSF så større muligheter til å få inn representanter for den politikken de var

tilhengere av om de støttet Samlingspartiet enn om de igjen tok initiativ til en valgliste.

De borgerlige kvinneorganisasjonene som i 1901 og 1904 var delt i synet på valg av strategi, gikk i 1907, etter initiativ fra KSF, sammen om å utarbeide forslag til kvinnelige valgkandidater på de ulike partienes valglistes. Dette samarbeidet tyder på at Kvinne-stemmerettsforeningen hadde endret standpunkt i synet på kvinne-representasjon i kommunestyret. I debatten om valg av strategi i 1901 hevdet foreningen at målsettingen ikke først og fremst var å få kvinner valgt. Initiativet i 1907 ble imidlertid tatt nettopp ut fra et ønske om å få partiene til å nominere kvinnelige kandidater og få kvinner valgt inn i kommunestyret. Det ble forventet at samlingen om én strategi ville resultere i flere kvinnelige kommunestyrerepresentanter. Det ble til sammen valgt 5 kvinner, 3 fra Samlingspartiet, én fra Afholdspartiet og én fra DNA. Dette var en framgang i forhold til valget i 1904, men sammenliknet med valget i 1901 var det en tilbakegang.

Partiene fikk ikke så mange kvinnelige kommunestyrerepresentanter ved de tre valgene som vi kunne forventet ut fra valglistene.²⁰ Det er derfor helt klart at kvinner i en viss utstrekning ble strøket ved valgene. Det kan likevel slås fast at det var den partipolitiske strategien som resulterte i flest kvinnelige kommunestyrerepresentanter i perioden.

Hva mente Høyre, Venstre og Arbeiderpartiet om kvinnes politiske aktivitet?

Partienes valgpropaganda overfor kvinnene

De ulike partiene henvendte seg spesielt til kvinnene gjennom hovedstadsavisene foran valgene. Dette var naturlig i og med at kvinnene utgjorde en ny velgergruppe. Kvinner ble oppfordret til å slutte opp om valgene. Det ble også understreket at kvinnes frammøte var avgjørende for valgresultatene.

«Kvinderne har faaet stemmeretten som de saart har savnet. De kan være med at rette det som vrant er, skabe sunde og gode Forhold inden Samfundet. Men vil de være med paa at bygge Samfundet maa de tage Verktøjet i haand. Og for Samfundsbygningen heder Verktøjet Stemmeretten.»²¹

Parolen «stemmerett er stemmeplikt» ble framsatt i flere av Kristiania-avisene foran de tre kommunevalgene. De tre partiene henvendte seg hyppig til kvinnene foran valgene. Det kan derfor synes som om de ønsket å få kvinnene med i kommunepolitikken. Det var innlegg både i høyre-, venstre- og arbeiderpressen med oppfordringer til kvinnene om å møte fram ved valgene og avgi stemme. Partiene forsøkte å få tilslutning fra kvinner ved blant annet å appellere til dem som husmødre og mødre.

Representanter for Høyre og Venstre hevdet videre at det var deres respektive partier som støttet kvinnesaken og hadde gjort det mulig for kvinner å delta i det offentlige liv. Diskusjonen om hvilket parti som var mest positiv til kvinnes stemmerett og offentlig deltakelse, dukket opp foran hvert av de tre valgene. Denne formen for agitasjon ble hovedsakelig fremmet av representanter for de borgerlige partiene.

Arbeiderpartiet hadde programfestet allmenn stemmerett for kvinner allerede før århundreskiftet. Men partiet trakk ikke dette fram i sin valgagitasjon. Partirepresentantene hevdet derimot at de ikke gikk inn for noen spesielle kvinnesaker. DNAs målsetting var å oppnå forbedringer for arbeiderklassen som helhet. Det betydde ikke at partiet var uenig i at kvinner skulle ha de samme formelle rettigheter som menn, men dette ble ikke holdt fram som noe mål i seg selv.

De to borgerlige partiene understreket ulikheten mellom kjønnene. Med utgangspunkt i holdningen om kjønnsspesifikke egenskaper, hevdet de at det var viktig å få kvinnene med i politikken på de områdene hvor de kvinnelige egenskapene kunne komme til nytte. Sosialpolitikken syntes ifølge Høyre og Venstre å være et velegnet arbeidsfelt for kvinnene. En undersøkelse av kvinnes deltakelse i de ulike utvalg og debatter i Kristiania kommunestyre fra 1901 til 1907 viser at det nettopp var på dette området de gjorde seg gjeldende.²² Det kan ut fra innleggene i pressen se ut som om Høyre og Venstre sto for holdningen om at kvinner og menn representerte forskjellige, men likeverdige egenskaper, og at det derfor var viktig at begge kjønn ble representert i kommunepolitikken.

Konsekvensen av de borgerlige partienes holdning synes derfor å ha vært at de var for kvinnestemmerett, men mot at kvinner og

menn skulle kunne arbeide på de samme politiske områdene.

DNAs argumentasjon syntes å avspeile en likestillingsideologi. Representanter for Arbeiderpartiet hevdet at de ikke så noen arbeidsområder i kommunepolitikken som spesielt velegnet for kvinner, men understreket fellesinteressene mellom kjønnene. Likevel understreket sosialdemokratene at det var viktig å få en betydelig kvinnerepresentasjon i kommunestyret fordi kvinner var samfunnsborgere på lik linje med menn og derfor hadde rett på representasjon.

Partienes kommunale valgprogram

Fra slutten av 1800-tallet og framover ble kommunevalgene i stadig større grad politisert. Høyre og Venstre var på slutten av 1800-tallet dominerende i kommunepolitikken i Kristiania, men fra århundreskiftet utgjorde Arbeiderpartiet en stadig sterkere konkurrent. Utover på 1900-tallet var det en tendens i retning av skarpere grenselinjer mellom partiene. Det ble stadig viktigere for partiene å markere en selvstendig politisk profil ettersom nye velgergrupper kom til ved innføringen av allmenn stemmerett for menn, og begrenset kommunal stemmerett for kvinner i 1901. De tre partiene ønsket alle en betydelig representasjon i kommunestyret. Det var derfor viktig å få tilslutning fra de stemmeberettigede ved valgene. Partienes viktigste kampsaker ble lagt fram i de kommunale valgprogrammene.

Kommuneprogrammene må sees som mer forpliktende enn partirepresentantenes uttalelser i valgpropagandaen. Ved å foreta en sammenlikning med programmene fra 1898 har jeg kunnet undersøke om partiene endret sine program da kvinnene i 1901 oppnådde kommunal stemmerett.

Alle partiene hadde kommunale program foran kommunevalgene i 1901, 1904 og 1907, men omfanget kunne være noe forskjellig. Høyre hadde ikke noe detaljert kommuneprogram i 1901 og 1904, kun en formulering om at deres representanter skulle arbeide for en streng og sparsommelig kommunal økonomi. Det var altså ikke programfestet at partiet ville arbeide for å få kvinnene med i det offentlige liv foran de to første valgene kvinnene kunne delta i. Det samme gjaldt Venstres program i 1901 og 1904.

Det var ingen endringer i de to borgerlige partienes program fra 1898 i retning av å programfeste ønsket om å få kvinner med i politikken. I 1907 derimot var kvinnes representasjon i offentlige utvalg programsaker for de to borgerlige partiene.

Det var ikke noen endring i Arbeiderpartiets kommunale program foran valgene i perioden 1898–1907 i retning av å arbeide for kvinnes deltakelse i det offentlige liv. Sosialdemokratenes uttalelse foran valget i 1907 om nødvendigheten av en «sterk kvindekongress»²³ i Kristiania kommunestyre hadde ikke nedfelt seg i DNAs valgprogram ved noen av de tre valgene. Alle tre partiene hadde derimot i løpet av perioden 1901–1907 programposter som vi må anta appellerte spesielt til kvinnene:

DNA hadde i 1901, 1904 og 1907, som i 1898, poster på sitt program hvor partiet gikk inn for å sikre syke, gamle, arbeidsudyktige og vanskeligstilte barn skikkelig pleie og omsorg. Både DNA og Venstre støttet i 1901 bekjempelsen av tuberkulosen, noe som var nye poster på begge partienes program. Dette var også en sak som sto sentralt i Norske Kvinners Sanitetsforenings arbeid.

Venstre hadde som ny programpost i 1901 å få kvinner ansatt i sedelighetspolitiet. Videre hadde Venstre og Samlingspartiet nye programposter i henholdsvis 1901 og 1907, hvor de gikk inn for utbygging av lekeplasser for barn. Dette var saker som må antas å ha appellert til kvinnene siden de tradisjonelt tok seg av omsorgen for svake grupper i samfunnet.

Venstre og Samlingspartiet hadde i henholdsvis 1901 og 1907 nye programposter hvor de gikk inn for opprettelse av fortsettelses- og fagskoler for kvinner og menn. Kvinners muligheter for utdanning var et krav som også Norsk Kvinnesaksforening arbeidet for i denne perioden.

Det var altså kun de borgerlige partiene som i løpet av perioden programfestet at de ville arbeide for å få kvinnene med i det offentlige liv. Dette var poster som kom inn i programmene etter at kvinner hadde oppnådd kommunal stemmerett foran valget i 1901. Alle partiene hadde i løpet av perioden programposter som vi må anta appellerte spesielt til kvinnene. Disse postene på Arbeiderpartiets program var med unntak av tuberkulosesaken en videreføring av partiets program fra 1898. Dette må sees i sammenheng med uttalelser fra partiets representanter i valgkampen, der de hevdet at

sosialdemokratene ikke gikk inn for bestemte kvinnesaker. DNAs valgprogrammer fra 1901 til 1907 bekrefter i hovedsak dette. De postene på de borgerlige partienes programmer som jeg har antatt appellerte spesielt til kvinnene, kom til etter at kvinner oppnådde kommunal stemmerett i 1901.

En viktig grunn til at de borgerlige partiene først i 1901 la vekt på sosialpolitikk i sine program kan skyldes at de vurderte dette reint valgtaktisk. De så trolig sosiale spørsmål som en måte å vinne kvinnelige velgere på. I motsetning til dette var DNAs programmer også før kvinner kom til som velgergruppe, preget av saker som la vekt på sosial utjevning.

Partienes holdninger i stemmerettsspørsmålet i tiden 1890 til 1907

Dersom kvinnene oppnådde stemmerett, ville de få muligheten til å drive politisk arbeid på nye områder. Partienes holdninger i spørsmålet om kvinnestemmeretten vil derfor kunne si noe om hvorvidt de ønsket at kvinner skulle få utvidet sitt politiske virkefelt.

I 1898 fikk menn allmenn stemmerett til stortingsvalgene, mens alminnelig kommunal mannsstemmerett ble innført i 1901. Kvinnestemmeretten ble første gang debattert på Stortinget i juni 1890. Alle venstrerepresentantene var i 1890 enige i at kvinner burde gis rett til å stemme. Men fra og med 1895 var det en merkbart avtagende interesse fra venstrehold for kvinners stemmerett. Da spørsmålet om revisjon av stemmerettsreglene ble behandlet i Odelstinget våren 1901, framsatte Venstre forslag om alminnelig kommunal stemmerett for menn. Kvinnestemmeretten ble ikke nevnt i forslaget. Høyre sto i 1890-årene for en aktiv motstand mot kvinnestemmeretten, men i 1901 stilte partirepresentantene seg derimot positive til begrenset stemmerett for kvinner.

Dersom vi antar at partienes holdninger i spørsmålet om kvinnestemmeretten avspeilte deres holdninger til kvinnenes politiske aktivitet, kan det umiddelbart synes som om høyrerepresentantene utviklet seg i mer positiv retning med hensyn til å få kvinnene med i politikken fram mot 1901, mens det motsatte var tilfelle for Venstres representanter. Det er imidlertid rimelig å se Venstres holdning fra slutten av 1890-årene i sammenheng med partiets

intensiverte kamp for den allmenne mannsstemmeretten. Det kan virke som om Venstres utelatelse av kvinnestemmeretten i sitt forslag i 1901 skyldtes at partiet ikke ventet støtte fra Høyre i dette spørsmålet, og at Venstre derfor i første omgang prioriterte å sette kreftene inn på å få gjennomført den alminnelige kommunale mannsstemmeretten. Venstre ble derfor overrasket da høyrerepresentantene i 1901 uttalte sympati for den begrensede kvinnestemmeretten. Da forslaget om kvinnestemmeretten ble behandlet i 1901, viste det seg imidlertid at også enkelte venstrerepresentanter var uenige i denne utvidelsen av kvinnes rettigheter.

Begrenset kommunal stemmerett for kvinner ble vedtatt i Odels-tinget våren 1901, med 68 mot 17 stemmer. Av de 17 som stemte mot forslaget var 7 fra Høyre og Moderate og 10 fra Venstre.

Høyres holdning i spørsmålet må forstås med bakgrunn i partiets frykt for en økende radikaliserings og med at alminnelig stemmerett for menn etter all sannsynlighet ville bli innført. Kaar-vedt hevder i sitt arbeid med Høyres historie at partiet gikk inn for kvinnestemmeretten som en konservativ motvekt til den alminnelige stemmeretten for menn.²⁴ At Høyre så et konservativt element i den begrensede kvinnestemmeretten, ble bekreftet av partirepresentanten Carl Aas: «Jeg ser nemlig i en saadan reform en betryggelse for, at den kommunale udvikling i fremtiden kan foregaa jevnt og rolig og sikkert.»²⁵

Sett i lys av dette kan jeg ikke konkludere med at innføringen av kvinnestemmeretten i 1901 var et uttrykk for at de borgerlige partiene ønsket å få kvinnene med i kommunepolitikken. Den allmenne stemmeretten for menn var den utløsende faktor for det flertall kvinnestemmeretten fikk i Odelstinget i 1901. Vedtaket skyldtes derfor i stor grad partitaktiske hensyn.

Arbeiderpartiet hadde i 1901 alminnelig stemmerett for kvinner og menn på sitt program. Partiet ble først representert på Stortinget etter valget i 1903, og var derfor ikke med på å debattere og vedta den kommunale kvinnestemmeretten i 1901.

Den neste utvidelsen av stemmeretten for kvinner kom i 1907. Sosialistene hadde i 1906, som tidligere, programfestet alminnelig stemmerett for kvinner i stat og kommune. Venstre hadde det samme året begrenset statsborgerlig stemmerett for kvinner på sitt program, mens kvinnestemmeretten ikke hadde nedfelt seg i Sam-

lingspartiets program. Det viste seg imidlertid at forslaget om alminnelig stemmerett for kvinner ikke ville oppnå det nødvendige 2/3-flertall i Stortinget. Debatten kom derfor videre til å dreie seg om den begrensede kvinnestemmeretten. Det resulterte i at Arbeiderpartiet renonserte på sitt opprinnelige krav ved å stemme for dette forslaget. Under avstemmingen gikk venstre- og arbeiderparti-representantene samlet inn for den begrensede statsborgerlige stemmeretten for kvinner. Av Samlingspartiets representanter stemte 24 for og 15 mot forslaget. Resultatet ble at kvinner 14. juni 1907 fikk statsborgerlig stemmerett etter de samme reglene som gjaldt for den kommunale kvinnestemmeretten.

Alle partiene syntes å være enige om at den kommunale kvinnestemmeretten hadde styrket Høyre under kommunevalgene i Kristiania. Arbeiderpartiets krav om alminnelig stemmerett for kvinner kan ha sammenheng med at innføringen av allmenn kvinnestemmerett ville resultere i en ny velgergruppe som antagelig i stor utstrekning ville slutte opp om DNA ved valgene. Når det ikke var mulig å få oppslutning om DNAs forslag, valgte partiet som et skritt på veien mot allmenn kvinnestemmerett å gå inn for den begrensede.

Venstres programforslag i 1906 om begrenset statsborgerlig stemmerett for kvinner kan derimot synes noe uventet, ettersom partiet hevdet at stemmerettsreglene av 1901 hadde resultert i økt oppslutning om Høyre. Bakgrunnen for Venstres holdning i 1906 kan antagelig søkes i kvinnes oppptreden i forbindelse med unionsoppløsningen i 1905. Ulike kvinneforeninger i Kristiania gikk i 1905 ut med en landsomfattende oppfordring til kvinner om å slutte opp om 7. juni-vedtaket om oppløsning av unionen med Sverige, ved å tegne seg på navnelister. Det ble samlet bort imot 300.000 underskrifter. I tillegg ble det sendt en organisasjonsadresse til Stortinget og Regjeringen undertegnet av 565 foreninger.

Kvinnenes oppptreden i 1905 kan ha blitt oppfattet som en støtte til Venstre og dette kan videre være en av årsakene til at Samlingspartiet ikke programfestet den begrensede kvinnestemmeretten i 1906. Likevel gikk et flertall av partiets representanter inn for den begrensede statsborgerlige kvinnestemmeretten under avstemmin-

gen. En av dem var professor Stang. Men han bekreftet at den positive holdningen ikke var et uttrykk for ønsket om å få kvinnene aktivt med i politikken: «Hovedsagen er, at Kvinderne faar Stemmeret, ikke at de bliver valgt.»²⁶

Det ser altså ikke ut til at den relative velviljen vi har kunnet spore i valgpropagandaen gjennom pressen i Kristiania fra 1901 til 1907 har slått igjennom i særlig grad blant Høyres stortingsrepresentanter i spørsmålet om kvinnestemmeretten. Derimot synes velviljen i løpet av perioden å ha blitt større hos venstrerepresentantene. Sosialistene synes i hele perioden å ha holdt fast på sin tradisjonelt positive holdning til alminnelig kvinnestemmerett.

De politiske partienes nominasjon av kvinner til kommunevalgene i Kristiania 1901, 1904 og 1907

Valgnominasjonen kan si noe om hvordan partiene stilte seg til kvinnelige kommunestyrerepresentanter. Både Høyre, Venstre og DNA nominerte kvinner på valglistene til kommunevalgene i 1901, 1904 og 1907.

Tabell 3: Andel kvinner på listene fordelt etter parti og valgår

Valgår	Parti	Kandidater		
		Totalt	Derav kvinner	Andelen kvinner i%
1901	H	60	5	8,3
	V	57	7	12,3
	DNA	33	3	9,1
1904	H	62	6	9,7
	V	40	4	10,0
	DNA	59	6	10,2
1907	S*	62	9	14,5
	V	54	8	14,8
	DNA	56	7	12,5

* I 1907 stilte Høyre fellesliste med Den liberale vælgerforening og Næringspartiet under navnet Samlingspartiet (S)

Kilde: Tabellen er utregnet på grunnlag av Norsk Kundgjørelsestidende nr. 349 1901, nr. 351 1904, nr. 299 1907

Tabell 4: Andelen plasser kvinner opptok på listene etter kumuleringene, fordelt etter parti og valgår

Valgår	Parti	Kandidater		
		Totalt	Derav kvinner	Andelen kvinner i %
1901	H	84	7	8,3
	V	84	10	11,9
	DNA	84	8	9,5
1904	H	84	8	9,5
	V	84	9	10,7
	DNA	84	9	10,7
1907	S	84	12	14,3
	V	84	12	14,3
	DNA	84	9	10,7

Kilde: Tabellen er utregnet på grunnlag av Norsk Kundgjørelsestidende nr. 349 1901, nr. 351 1904, nr. 299 1907

Tabell 5: Andelen kvinner av de prioriterte kandidatene, fordelt etter parti og valgår

Valgår	Parti	Kandidater		
		Totalt	Derav kvinner	Andelen kvinner i %
1901	H	24	2	8,3
	V	27	3	11,1
	DNA	12	2	16,7
1904	H	22	2	9,1
	V	17	2	11,8
	DNA	25	3	12,0
1907	S	22	3	13,6
	V	30	4	13,3
	DNA	28	2	20,0

Kilde: Tabellen er utregnet på grunnlag av Norsk Kundgjørelsestidende nr. 349 1901, nr. 351 1904, nr. 299 1907

Kvinneandelen var økende på Høyre og DNA sine lister fra 1901 til 1907. På Venstre sine lister var det derimot en nedgang i kvinners andel fra 1901 til 1904, etterfulgt av en økning i 1907 (tabell 3). Andelen plasser kvinner opptok på Høyre sin liste steg i løpet av de tre valgnominasjonene (tabell 4). På Venstre sin liste fant vi imidlertid en nedgang fra 1901 til 1904, etterfulgt av en svak stigning i 1907. På Arbeiderpartiets liste var det en svak stigning i andelen plasser kvinner opptok fra 1901 til 1904. I 1907 opptok kvinnene den samme andelen av plassene som på partiets liste i 1904.

På de offisielle valglistene kunne samme kandidat føres opp inntil 3 ganger. Alle partiene som stilte til valg i Kristiania benyttet seg av muligheten til å kumulere kandidater. Antallet kandidater som ble kumulert, og hvor mange ganger de ble ført opp, varierte på de ulike valglistene. Det er rimelig å anta at de kandidatene som ble kumulert var personer partiene prioriterte å få inn i kommunestyret (prioriterte kandidater).

Hvorvidt partiene hadde kvinner blant de valgkandidatene som var ført opp flest ganger, kan i særlig grad gi et inntrykk av om de ønsket å få kvinner representert i kommunestyret (tabell 5).

Arbeiderpartiet hadde i 1901 den høyeste andelen kvinner av de prioriterte valgkandidatene (16,7%), etterfulgt av Venstre (11,1%) og Høyre (8,3%). I løpet av de tre valgnominasjonene sank kvinnes andel av de prioriterte kandidatene markert på DNA sine lister. Høyre og Venstre viste derimot en svak tendens til å oppføre en høyere andel kvinner blant de mest kumulerte kandidatene på listene.

Nominasjonen viste at andelen kvinner, andelen plasser de opptok og andelen kvinner av de prioriterte kandidatene var forholdsvis lav på alle de tre partienes lister ved de tre kommunevalgene. Det er derfor vanskelig å trekke noen klare konklusjoner. Det kan imidlertid synes som om DNA i 1901 i størst grad ønsket kvinner inn i kommunestyret. Dette slutter jeg ut fra at partiet hadde dobbelt så høy andel kvinner blant de prioriterte kandidatene som Høyre, og 5,5% høyere enn på Venstres liste. Dette forandret seg imidlertid i løpet av perioden. I 1907 utgjorde kvinnes andel av de prioriterte kandidatene på Arbeiderpartiets liste ca. halvparten av hva den gjorde på Høyre og Venstre sine lister. Det kan derfor

virke som om det var de borgerlige partiene som i 1907 var mest positive til å få kvinnene med i kommunepolitikken. Likevel forsøkte ingen å få inn noen betydelig kvinnerepresentasjon.

Kvinnernes muligheter til å delta i utvalg og inneha tillitsverv innen Høyre, Venstre og Arbeiderpartiet

Arbeiderpartiet var tidligst ute med å åpne sin organisasjon for kvinnelige medlemmer. Kvinnene hadde mulighet til å bli medlemmer allerede fra Den socialdemokratiske forening ble stiftet i Kristiania i 1885. Høyre og Venstre sine lokale foreninger i Kristiania ble først åpnet for kvinnelige medlemmer etter at begrenset kommunal kvinnestemmerett var innført i 1901.

Kvinner sto som forslagsstillere til Høyre, Venstre og DNA sine valglistor foran de tre kommunevalgene i Kristiania i perioden 1901 til 1907. Høyrekvinnene hadde innflytelse på partiets kommunepolitikk fra 1901, gjennom en egen kvinnelig valgkomité. Ved stortingsvalget i 1903 ble denne separate kvinnelige valgkomiteen integrert i partiets ordinære komitéstruktur. Høyre fikk en ny partistruktur som følge av endringen av valgloven av 1905/06. Denne omorganiseringen resulterte også i en demokratisering ved at foreningen formelt ble åpnet for kvinnelige medlemmer. Kvinner begynte etter hvert å få tillitsverv i partiorganisasjonen, først i kretsstyrene i Kristiania. I 1909 var 3 av de 6 delegatene fra Kristiania til landsmøtet kvinner. Det samme året ble de to første kvinnelige representantene valgt inn i Høyres sentralstyre. I 1911 ble det for første gang valgt et kvinnelig medlem til programkomiteen. At kvinner først fikk tillitsverv sentralt i partiet etter at begrenset statsborgerlig stemmerett for kvinner var innført i 1907, var ikke tilfeldig. I forbindelse med Stortingets beslutning av 14. juni 1907, om utvidelsen av kvinnestemmeretten, ble det fra Høyres sentralstyre vedtatt å sende ut et skriv til ledelsen i samtlige av landets konservative foreninger. Det ble der uttrykt håp om at de nærmere 300.000 kvinnene som hadde oppnådd stemmerett ville støtte opp om det konservative partiet ved valget. Det ble videre understreket at partiets foreninger måtte la kvinner få innflytelse ved utarbeidelsen av kommunale valgprogram og på valglistenes sammensetning, for på den måten å vinne deres tilslutning. Kvin-

1. maidemonstrasjonen i Vestfjorddalen i Tinn kommune i Telemark i 1908. Som så ofte i denne tida finner vi kravet om åttetimersdagen på foreningens fane.
(Foto: Arbeiderbevegelsens Arkiv og Bibliotek)

nenes muligheter for tillitsverv og deltakelse i utvalg innen Høyre ble her begrunnet med ønsket om å sanke kvinnestemmer, mer enn ut fra at kvinner kunne tilføre partiet noe positivt.

Også innen Venstre hadde kvinner innflytelse på utformingen av kommunepolitikken fra 1901. Foran kommunevalget i 1901 ble 3 kvinner valgt inn i programkomiteen. Høsten 1901 ble 5 kvinnelige representanter og 3 kvinnelige varamedlemmer valgt inn i arbeidsutvalget. Det samme året ble det også vedtatt at kvinner skulle være representert i kretsstyrene og hovedstyret i Kristiania. Etter stiftelsen av Venstrekvinnelaget i Kristiania i 1911 ble foreningen representert på Venstres landsmøter, første gang i 1912 med sin formann. Også innen Venstre fikk kvinner først mulighet til å inneha tillitsverv på sentralt nivå etter at begrenset statsborgerlig kvinnestemmerett var innført. I 1909 ble den første venstre-kvinne valgt som vararepresentant til landsstyret, og i 1918 ble det første kvinnelige landsstyremedlemmet valgt.

Det har ikke vært mulig å finne materiale som gir opplysninger

om kvinners aktivitet innen Arbeiderpartiet i Kristiania i samme grad som for de borgerlige partienes lokalforeninger. Det har sannsynligvis sammenheng med at store deler av DNAs arkivmateriale fram til 1940 gikk tapt under krigen. Allerede i 1897 ble den første kvinnelige vararepresentant til sentralstyret valgt, og året etter fikk partiet sitt første kvinnelige medlem i sentralstyret. I og med at kvinner oppnådde tillitsverv sentralt innen partiorganisasjonen allerede før århundreskiftet, er det rimelig å anta at kvinner på det tidspunktet også hadde verv innen lokalforeningene.

Kvinner utgjorde et markant mindretall i de ulike partienes utvalg og tillitsverv i perioden. Likevel kan det virke som om ledelsen i Arbeiderpartiet var mest positiv til å få kvinnene med i politikken.

De politiske partienes kvinneorganisasjoner i Kristiania

Hva var bakgrunnen for at kvinner innen DNA, Høyre og Venstre skilte seg ut i egne kvinneorganisasjoner? Var stiftelsen av foreningene et resultat av partiledelsens ønske om å fostre kvinnelige politikere, eller var det andre årsaker som lå til grunn?

Både DNA, Høyre og Venstre fikk sine egne kvinneorganisasjoner innen kvinner oppnådde alminnelig statsborgerlig stemmerett i 1913, men det var kun Arbeiderpartiet som fikk egne kvinneforeninger før 1907.

Grensen mellom politisk og faglig organisering blant arbeiderkvinnene kan synes noe flytende. I behandlingen av DNAs kvinneorganisasjoner tar jeg derfor for meg både Arbeiderpartiets kvinneforening og Arbeiderpartiets Kvinneforbund. Begge foreningene var tilsluttet DNA. Selv om Kvinneforbundets målsetting var en landsomfattende organisasjon, forble forbundet et Kristiania-fenomen fram til 1911.

Arbeiderpartiets kvinneforening ble dannet i Kristiania 27. mars 1895. Stiftelsen ble hilst velkommen av Arbeiderpartiets ledelse. Bakgrunnen for dannelsen var ønske om å hjelpe de mannlige partifellene i deres arbeid med å spre opplysning. Dette skulle gjøres gjennom håndarbeidsvirksomhet og pengeinnsamlinger. Imidlertid drev ikke foreningen bare reint økonomisk partistøttende arbeid. Det ble også holdt møter hvor emner som barne-

oppdragelse, 8-timersdagen og arbeidernes generelle situasjon ble tatt opp. Kvinnestemmeretten sto også sentralt i foreningens arbeid.

Et viktig trekk i foreningens arbeid fram mot århundreskiftet var den stadig større kontakten med de kvinnelige fagforeningene. Arbeiderpartiets kvinneforening var den viktigste drivkraften i det arbeidet som ledet fram til stiftelsen av Kvinneforbundet i 1901.

Arbeiderpartiets kvinneforening var liten og hadde ikke stor innflytelse. Det utviklet seg etter hvert stor misnøye blant de organiserte arbeiderkvinnene med partiets prioritering av de spørsmålene kvinnene var opptatt av. Denne misnøyen gjorde seg gjeldende allerede mot slutten av 1890-årene. På Arbeiderpartiets landsmøte i 1899 rettet Martha Tynæs, som satt i ledelsen for Arbeiderpartiets kvinneforening, sterk kritikk mot mennenes iherdige arbeid for egne interesser og deres manglende forståelse for kvinnene. «Man vil si, at vi kan agitere selv, ja det gjør vi ogsaa; men hvad hjælper det, saalenge mændene trækker paa skuldrene af os, og som oftest gjør nar af vore bestræbelser.»²⁷

Hun hevdet at hun ville arbeide for å samle alle arbeiderhustruer og kvinnelige industriarbeidere i en organisasjon som partiet måtte regne med. Ideen vant oppslutning blant Arbeiderpartiets kvinner, men også ledende mannlige partifeller viste seg positive til en landsomfattende kvinneorganisasjon. Allerede på partiets landsmøte året etter vant et forslag om å danne en landsomfattende forening for de kvinnelige arbeider- og fagforeninger flertall.

30. desember 1901 stiftet to kvinnelige arbeiderforeninger og 4 fagforeninger i Kristiania Arbeiderpartiets Kvinneforbund. Foreningens formål var «at søge dannet og samle kvindelige fag- og arbeiderforeninger i vort land til et forbund paa socialistisk grundlag for derigjennem at varetage sine politiske interesser.»²⁸ Men forbundet ble altså et Kristiania-fenomen de 8 første årene. Stemmerettsspørsmålet sto sentralt også i Kvinneforbundets virksomhet. Videre ble det nedlagt et iherdig arbeid for å danne nye fag- og kvinneforeninger. I tillegg arbeidet forbundet for Arbeiderpartiet ved valgene. Kvinneforbundet ble partiets forlengede arm blant arbeiderklassens kvinner.

Vi kan dermed slå fast at dannelsen av Arbeiderpartiets kvinneforbund i 1901 må sees som et resultat av at DNAs kvinner var

misfornøye med partiets prioritering av kvinnes interesser og behov. Det samme synes ikke å være bakgrunnen for dannelsen av Arbeiderpartiets kvinneforening i 1895. På den andre siden er det viktig å merke seg at de mannlige partifellene var positive til at partiet fikk egne kvinneorganisasjoner. Dette må sees i sammenheng med at Arbeiderpartiets kvinneforening og kvinneforbundet kunne trekke flere kvinner med i den organiserte arbeiderbevegelsen, noe som på sikt kunne øke partiets oppslutning og stemmetall ved valgene.

Av de borgerlige partiene var det Høyre som først fikk sin kvinneforening i Kristiania. Kristiania Høirekvinnens Klubb ble stiftet 24. oktober 1910. Dannelsen av foreningen var også i tråd med partiledelsens ønske. Allerede i 1907 ble spørsmålet tatt opp på et av Høyres sentralstyremøter. Her ble stiftelsen av selvstendige kvinneforeninger tilsluttet partiet trukket fram som ett blant flere alternativ for «at opnaa stemmeberettigede kvinders tilslutning til vort parti ved stortings- som ved kommunevalg i størst mulig udstrækning.»²⁹ Kaartvedt hevdet i sitt arbeid med Høyres historie at det ble reagert på den utpregede mannsdominansen i partiet. Dette resulterte blant annet i at høirekvinnen Anna Holck i 1912 fremmet forslag om at de enheter som bare kunne sende én representant til partiets landsmøte, fikk sende to under forutsetning av at en var kvinne.³⁰ Ut fra dette kan vi se stiftelsen av Høirekvinnens Klubb som et resultat av partiledelsens ønske om å sanke stemmer ved valgene. Men kvinnes misnøye med mulighetene til å fremme egne synspunkter innen Høyre var òg trolig en medvirkende årsak til at de i 1910 skilte seg ut i en egen forening innenfor partiet.

Den første kvinneforeningen innen Venstre ble stiftet i Kristiania 11. desember 1911. Venstrekvinnelaget var også opptatt av stemmerettsspørsmålet de første årene etter stiftelsen. I tillegg var det ulike emner innen sosialpolitikken som sto i sentrum for foreningens virksomhet. Hvorfor dannet venstrekvinnene en egen forening? Etter at kvinner hadde oppnådd stemmerett og valgbarhet fulgte de som vi tidligere har sett, to ulike strategier for å gjøre seg gjeldende i det politiske liv. Den ene gikk ut på at kvinner skulle sette opp egne kvinnelister ved valgene, den andre at kvinnene skulle skolere seg politisk innenfor rammen av de politiske

partiene. Blom hevder at dannelsen av Venstrekvinnelaget kan sees som en følge av at begge disse forsøkene brakte skuffelse for kvinnene.³¹

Venstres representasjon gikk tilbake både kommunalt og i Stortinget etter århundreskiftet. Dannelsen av Venstrekvinnelaget må derfor også kunne sees som et resultat av partiledelsens ønske om økt oppslutning fra den nye velgergruppen som kvinnene utgjorde. Et brev fra Venstres generalsekretær til formannen i Venstrekvinnelaget i 1911 bekrefter at partiledelsen hilste stiftelsen av foreningen velkommen.³² Foruten å gratulere med den nye foreningen, ble Venstrekvinnelaget oppfordret til å ta initiativ til en pengeinnsamling og nedsette et utvalg av kvinner som kunne brukes i partiets agitasjon foran valgene. Dette viser at partiledelsen så kvinneforeningen som et mulig redskap til å øke partiets oppslutning.

Stiftelsen av Arbeiderpartiets kvinneforening, Arbeiderpartiets Kvinneforbund, Høirekvinner Klubb og Venstrekvinnelaget må sees som et resultat av partiledelsens ønske om å sanke stemmer, men dannelsen av de tre sistnevnte foreningene må også sees som et uttrykk for at partiene ikke fungerte tilfredsstillende verken når det gjaldt å fostre kvinnelige politikere eller å ta tilstrekkelig hensyn til de spørsmålene kvinnene var spesielt opptatt av.

Det kan synes som om kvinnene innen de respektive partiene måtte ha deltatt i det partipolitiske arbeidet over en viss tid før de erfarte problemene med å vinne fram med sine synspunkter. DNA var det politiske partiet i Kristiania som tidligst sto åpent for kvinnelige medlemmer. At Arbeiderpartiets kvinner var de første som dannet en egen forening synes derfor ikke tilfeldig.

Vi har sett at det var forskjeller mellom DNA, Høyre og Venstre når det gjaldt deres holdninger i ulike spørsmål som fikk konsekvenser for kvinners muligheter for politisk deltakelse. Likevel tyder ikke deres standpunkter på at det var en utstrakt vilje til å få mange kvinner med i politikken. Følgende innlegg i Morgenbladet i 1901 er derfor kanskje dekkende for mange av de ledende politikernes holdninger til kvinners politiske deltakelse i Kristiania på begynnelsen av 1900-tallet.

«At en saa betydningsfuld Samfundsreform som den at gjøre Kvinderne stemmeberettigede og valgbare i Kommunen, i første Øieblikk kan virke lidt forbløffende og gjøre baade Mænd og Kvinder noget famlende og usikre om den bedste Maade at bringe Reformen ud i livet paa, er ikke saa underligt. Det kan vel ogsaa hende, at de, der syntes, at Reformen kom noget for braat og for lidet forberedt, ikke har saa ganske Uret, og at muligens ikke blot Kvinderne selv, men Samfundet i det store hele havde været bedst tjent med, at det som nu er udført i et Tempo, var skeet i to, med stemmerett som første og valgbarhet som andet.»³³

Det er mye som tyder på at partienes hyppige henvendelser til kvinnene rundt de tre valgene mer var et uttrykk for ønsket om å sanke stemmer enn en positiv holdning til kvinners politiske aktivitet.

Noter

- 1 V.G., 30.5.1901
- 2 Nylænde, 1901, s. 178
- 3 Husmoderen, 1901, s. 183
- 4 Ibid., s. 292
- 5 Marie Michelet, *Minner og Tidsbilder*, Oslo 1948, s. 231
- 6 Morgenbladet, 26.10.1901
- 7 Ibid., 2.10.1901
- 8 V.G., 16.11.1901
- 9 Nylænde, 1901, s. 374–375
- 10 Morgenbladet, 2.10.1901
- 11 Norsk Lovtidende, 1901, s. 246
- 12 Statistisk aarbog for Kristiania by 1905, s. 25–26
- 13 Ellen Schrumpf, *Tjenestepikespørsmålet i Kristiania. Tjenestepikenes kår og organisering ca. 1880–1900*, utrykt hovedoppgave i historie, Universitetet i Oslo 1978, s. 18
- 14 Anne Loennechen, *Kvinnens kommunepolitiske aktivitet i Kristiania fra 1901 til 1907*, utrykt hovedoppgave i historie, Universitetet i Bergen 1983, s. 136 ff.
- 15 Ibid., s. 32
- 16 Ibid., s. 29
- 17 Ibid., s. 136–138, 140–142
- 18 NOS v. 61, s. 44
- 19 Loennechen, *Kvinnens kommunepolitiske*, op.cit., s.61
- 20 Ibid., s. 35–41
- 21 Aftenposten, 1.12.1907
- 22 Loennechen, *Kvinnens kommunepolitiske*, op.cit., s. 67–70

- 23 *Social-Demokraten*, 8.11.1907
- 24 Alf Kaartvedt, utrykt manus til Høyres historie b.I
- 25 St. 10.5.1901, s. 40, sitert etter Kaartvedt, ibid.
- 26 A. Helvig, *Konservativ Politikk – Liberal Fremdsikridtpolitik*, Kristiania 1909, s. 191
- 27 DNAs 13. landsmøte 1899, sitert etter Blom og Hagemann, *Kvinner selv. . . Sju bidrag til norsk kvinnehistorie*, Oslo 1977, s. 63
- 28 Vera Espeland Ertresvåg, *Fra avmakt til samhold. Arbeiderkvinnenes faglige og politiske organisering 1889–1901*, utrykt hovedoppgave i historie, Universitetet i Bergen 1976, s. 100
- 29 Høyres Centralstyreprotokoll 1907, s. 22
- 30 Kaartvedt, op.cit.
- 31 Ida Blom, *Kvinner i Bergen Venstre*. Festskrift til Bergen Venstres hundreårsjubileum, Bergen 1983, s. 4
- 32 Norges Venstreforening, kopibok 12.8.1909 – 26.1.1912, s. 881–882
- 33 *Morgenbladet*, 4.10.1901

Frauen und das begrenzte Stimmrecht, 1901–1907

Im Jahre 1901 erhielten Frauen ein durch Einkommen bestimmtes kommunales Stimmrecht. Die Einkommensgrenze favorisierte weit weniger als bisher angenommen die Frauen einer bestimmten sozialen Schicht. Frauen hatten also erstmals Gelegenheit, ihre Stimmen bei den Kommunalwahlen abzugeben und in die Gemeindevertretungen gewählt zu werden.

In Kristiania, dem heutigen Oslo, folgten die Frauen bei den Wahlen der Jahre 1901 und 1904 unterschiedlichen Strategien, um Einfluss in der Kommunalpolitik zu erhalten. Die Diskussion über die Strategiewahl spaltete die bürgerliche Frauenbewegung. Ihr liberaler Flügel trat zusammen mit der Frauenvereinigung der Arbeiterpartei dafür ein, dass Frauen sich schulen und versuchen sollten, über die existierenden Parteien Einfluss zu gewinnen. Der konservative Teil der bürgerlichen Frauenbewegung distanzierte sich davon, politische Parteien als Vehikel zu

benutzen, und ergriff statt dessen die Initiative zu einer unpolitischen und programmlosen Kandidatenliste. Diese Initiative spiegelte eine konservative Ideologie wider. Vieles deutet dahin, dass es sich um eine konservative Mobilisierung gegen die zunehmende gesellschaftliche Radikalisierung handelte.

Der Weg über die politischen Parteien resultierte 1901 und 1904 in einem grösseren Frauenanteil unter den Gemeindevertretern. 1907 wurde nur noch der Weg über die Parteien gegangen. Auch bei dieser Wahl wurden Frauen in die Gemeindevertretung gewählt.

Der Artikel untersucht die Haltungen der Konservativen (Høyre), der Liberalen (Venstre) und der Arbeiterpartei zu verschiedenen Fragen, die für die politische Aktivität von Frauen bedeutungsvoll waren. Aus unserem Material lässt sich nicht der Schluss ziehen, dass die Parteien den Wunsch hatten, viele Frauen in die aktive politische Arbeit einzubeziehen.

Inger Bjørnhaug

Profesjonalisert arbeid og faglig radikalisme – nært forhold eller tilfeldige forbindelser?

Noen spørsmål med utgangspunkt i norske heismontører og fagforeninga deres

«Gleden ved å fullføre et helt stykke arbeid skal fratas oss. Dette sier vi nei til». Slik agiterte heismontørene under streiken for fagbeskyttelse i 1974. En parole som ville være utenkelig for de aller fleste arbeidere i dag, men som kanskje noen håndverkere på slutten av forrige århundre ville kjent seg igjen i.

Det dreier seg altså om et fag hvor hver arbeider står ansvarlig for et helt produkt – en sjeldenhet i denne spesialiseringens tidsalder. Det gir dem en sjeldent sterk stilling i produksjons- og arbeidsprosessen. Det gir også fagforeninga deres et grunnlag som de fleste fagforeninger ikke har, i alle fall i mindre grad. Den er en fagforening i egentlig forstand – en faglig sammenslutning – samtidig som den naturligvis også er en klasseforening. Og dens styrke baserer seg tike mye på heismontørenes styrke i produksjons- og arbeidsprosessen som på de faglige virkemidlene den tar i bruk. Kanskje en kan si at den har trekk både av å være fagforening og profesjonsforening.

Hvordan preges en fagforening av å ha et slikt grunnlag? Denne artikkelen skal ikke først og fremst si noe generelt om dette. Den skal si hvordan den kan preges med utgangspunkt i et forsøk på en analyse av hvordan heismontørenes forening blir preget av medlemmenes faglige stilling. Hvorvidt det kan trekkes noen mer generelle konklusjoner ut av dette, skal bare antydes til slutt.

Heismontørenes stilling kan forstås ved å trekke paralleller til to andre – og innbyrdes forskjellige – grupperinger. Det ene er håndverkssvennene i tiden før de gamle håndverkene og håndverksordningene var blitt helt rasert – en langvarig prosess som strakte seg gjennom nesten hele forrige hundreår og inn i dette. Det andre er de etablerte profesjonene, som leger, jurister, ingeniører m.m. I denne artikkelen vil det bli trukket paralleller til begge, men mest til den siste. Det henger sammen med et ønske om å fokusere på heismontørene ut fra dagens samfunn. Dermed har jeg også kunnet ha nytte av en del av den profesjonssosiologiske litteraturen som analyserer profesjonenes stilling i dette.

Heismontørenes profesjonaliserte arbeid

Grunnlaget for å sammenlikne heismontørene med profesjonene er at en kan karakterisere arbeidet deres som «profesjonalisert». Begrepet brukes i samband med en del typer faglært arbeid, og innebærer at arbeidet har viktige trekk av det som karakteriserer profesjonene.¹ Det innebærer faglige kvalifikasjoner, men også noe mer: fast opplæring og et nært samband mellom utdanning og yrke, formell kunnskap og praktiske ferdigheter og at faget har en form for samfunnsmessig godkjenning. Altså mange av de kvalitene som gir profesjonene anerkjennelse.

Hva karakteriserer heismontørenes arbeid som profesjonalisert arbeid? Heismontørenes arbeid består i montasje og reparasjon av heiser og heisanlegg. Det bygger på en 4-årig teoretisk og praktisk utdanning regulert etter lærlingeloven. Utdanninga avsluttes med en selvstendig heismontasje, et prøveanlegg. Et riktig gjennomført prøveanlegg gir sertifikat, med rett til å drive selvstendig montasje på heiser. Ingen andre kan arbeide selvstendig på heiser; det er slått fast i Kongelige resolusjoner av 1965 og 1974. Tilgangen på lærlinger er regulert gjennom en skala i forhold til antallet montører. Heismontørenes stilling kan på mange måter sammenliknes med håndverkssvennenes i håndverkets velmaktsdager. Også de hadde statlig beskyttelse i form av privilegier – de siste ble opphevet i 1866. Sikkerheten når en først var innenfor var, som hos heismontørene, nært knyttet til kontroll over forholdet mellom læregutter og håndverkere, og et viktig tegn på at håndverket var i

ferd med å bli undergravd, at antallet læregutter økte raskt. Bak ligger den kanskje viktigste styrken i forhold til andre arbeidergrupper – kjennskap til, og i varierende grad kontroll over arbeidsmarkedet. For heismontørenes vedkommende er denne kontrollen så sterk at motparten har karakterisert den som «monopol».²

Dette gir heismontørene en svært sterk stilling overfor arbeidsgiverne (dvs. heisleverandørene). Lønnsmessig ligger de høyt, og differansen mellom dem og andre fagarbeidere ser ut til å øke.³ For å presse opp lønna har de en flora av aksjonsmidler å ta i bruk, som i langt større grad enn åpen streik holder dem sjøl skadesløse. Det inkluderer overenskomstbasert rett til å kreve individuell prisfastsettelse på hvert arbeidsstykke («slump») med det merarbeid det medfører for bedriften, og rett til kollektiv avspasering av overtid («streik med lønn»). De har en høy grad av kontroll over egne arbeidsforhold, bl.a. lyktes det aldri, på tross av iherdige forsøk, å få heismontørene til å stemple da stempling ble innført på byggeplassene på 60-tallet. Ikke noe illustrerer vel mer heismontørenes styrke i forhold til arbeidsgiverne enn dette: Etter en «ulovlig» streik rettet mot statlig dispensasjon for heismontasje uten sertifikat, ble heismontørene i Arbeidsretten etter søksmål fra NAF idømt en bot på samlet over 300.000. Heismontørene betalte ikke, og svarte med små aksjoner på arbeidsplassene. Resultat: at boten til slutt ble betalt – av heisleverandørene.⁴

Profesjonalisme og autonomi

I profesjonssosiologien opererer en med uttrykket «autonomi»: Profesjonenes høye kunnskapsnivå og sterke samfunnsmessige stilling gir dem et suverent forhold til klientene, som på mange måter uten videre er henvist til å godta deres tjenester.⁵ Heismontørenes (og tilsvarende grupper) autonomi retter seg mot arbeidsgiverne, og er naturligvis relativ; autonomi innenfor en fundamentalt sett ikke-autonom stilling. Men nettopp derfor er den også viktig.

Derfor er det også avgjørende å skille mellom *reell* og *tilsynelatende* autonomi. Det er klart at det i ulike situasjoner kan være lønnsomt for en bedriftsleder å utstyre visse arbeidergrupper med en viss mengde autonomi, i betydningen av rett til og ansvar for å

fatte beslutninger av en viss rekkevidde ut fra egne vurderinger. Det er f.eks. argumentert for at det er bedriftsmessig lønnsomt i bygningsindustrien på grunn av dennes karakter.⁶ Det er også påvist at tyske arbeidere har mer av denne formen for autonomi enn franske, men samtidig som skillet mellom arbeids- og ledelsesfunksjoner på andre måter er skarpere i Tyskland enn i Frankrike.⁷ Forutsetningen for denne typen autonomi er imidlertid at begge parter har tilegnet seg de samme verdiene når det gjelder de avgjørelsene som skal fattes.⁸ Forutsetningen er altså at arbeiderne allerede har eller forventes å ville internalisere bedriftens vurderinger og holdninger. Etter min oppfatning er en slik *betinget* autonomi ikke noe virkelig autonomi. Poenget illustreres godt i Edgeir Benums artikkel «Teknologi, arbeid, utdanning» i TFAH nr. 1/85. Her viser han hvordan rasjonalisering innebar en opphopning av kunnskaper om produksjonsprosessen som tidligere var spredd i produksjonsprosessen, hos ingeniørene. Seinere, etter at samarbeid om rasjonalisering og arbeidsstudier begynte å utvikle seg, fikk arbeiderne på et vis kunnskapene igjen, ved at arbeidernes tillitsmenn i økende grad ble trukket inn i rasjonaliserings- og arbeidstidsspørsmål. Men det forutsatte altså en enighet om rasjonalisering, og det var klart at det var «bedriften som hadde kontroll over *hvilken* kunnskap som ble formidlet, og i hvilken form den ble formidlet».⁹

Med *relativ*, men *reell* autonomi, mener jeg autonomi som bedriften ikke uten videre kan oppheve, og som heller ikke forutsetter delte verdier. M.a.o. en arbeidergruppe som bedriften ikke fullt ut har kontroll over; en mangel på kontroll som henger sammen med denne gruppens stilling i produksjonsprosessen og de kunnskapene den sitter inne med. Jeg har allerede argumentert for at heismontørene er en slik gruppe. I det følgende skal jeg se på årsakene til det, eller fundamentet for heismontørenes autonomi.

Bakgrunnen for heismontørenes autonomi

Heismontørenes autonomi har nær sammenheng med stillingen deres i produksjons- og arbeidsprosessen. I produksjonsprosessen er de, på bakgrunn av utdannelsen og den sterke fagbeskyttelsen *uerstattelige*. I arbeidsprosessen er de først og fremst preget av

selvstendighet. Heismontørene skal, ifølge Kongelig resolusjon, selv utføre alt det selvstendige arbeidet på en heis, både det elektriske og det mekaniske. Det innebærer at han har kontroll over hele den arbeidsprosessen som fører fram til det endelige produktet, en ferdig montert heis. På tross av økende standardisering er heisene fortsatt individuelle produkter, ikke to heiser er helt like.¹⁰ Det vil si at heismontasje innebærer en rekke valg, som bare kan løses ut fra den kombinasjonen av kunnskaper og erfaringer som heismontørene besitter.

Det er naturligvis et teknologisk grunnlag for at heiser monteres på denne måten. Men det er ingen teknologisk nødvendighet. Den teknologiske utviklingen, hvor de elektriske elementene i heismontasjen har fått stadig større betydning i forhold til de mekaniske, har gjort det nødvendig med høyt kvalifiserte fagarbeidere og gitt et godt grunnlag for krav om fagbeskyttelse. Det er imidlertid ingen teknologisk nødvendighet i den fullstendige mangel på *spesialisering* som preger norsk heismontasje. Den kan bare forstås på bakgrunn av Heismontørenes fagforenings *faglige strategi*, hvor det å unngå spesialisering har vært – og er – et nøkkelpunkt. De norske heismontørenes stilling er sannsynligvis også enestående for industrialiserte land¹¹ og det skyldes neppe noe enestående ved de norske heisene – som nå heller ikke produseres i Norge. Dette er ikke bare et spørsmål om mer eller mindre. Med økende spesialisering i selve heismontasjen ville det raskt bli behov for en ledelses/samordningsfunksjon utenom selve produksjonsprosessen. Slik det er nå hviler alt i heismontørens hånd.

Mangelen på spesialisering betyr altså at heismontørene får et *kunnskapsmonopol* på heisproduksjon. Det er et nøkkelledd for autonom stilling og grunnlaget for heismontørenes uerstattelighet. Her er det fristende å sammenlikne med profesjonene. At profesjonene særkjennes ved visse former for kunnskaper og ferdigheter er anerkjent. Hva som er det utmerkende ved disse kunnskapene og ferdighetene er derimot mer omstridt. Fordi profesjonene som oftest uten videre forutsettes å være akademiske¹² har en ofte ment at det besto i den nære tilknytningen til vitenskapelig teori.¹³ Mange har imidlertid også stilt spørsmål ved dette.¹⁴ Flere forskere har lagt vekt på at det som særkjenner profesjonenes kunnskaper ikke er hvor komplekse eller spesielle de er, men deres

eksklusive karakter:¹⁵ Profesjonene har kunnskaper allmennheten ikke har, eller ikke uten videre kan skaffe seg.

Det er blitt argumentert med at det nettopp er dette som skiller fagarbeidere fra profesjoner.¹⁶ Men det er ikke vanskelig å argumentere for at i alle fall en del fagarbeiderkunnskap har en slik eksklusiv karakter. Det er også noe av bakgrunnen for den trusselen den nye teknologien utgjør for en rekke fagarbeidere, slik det bl.a. har vist seg i grafisk.¹⁷ Parallellen til oppløsningen av håndverksfagene er også klar.

En dobbelt forutsetning for heismontørenes fortsatte kunnskapsmonopol blir dermed at de unngår spesialisering, samtidig som de kollektivt tilegner seg den nye teknologien. Også på dette feltet har heismontørene hatt en bevisst strategi og lagt ned mye arbeid for å sikre videreutdanning, både gjennom eget arbeid, og som krav til bedriften. Målet har vært omfattende kurs som betales av bedriften og omfatter alle, og arbeidet deres har heller ikke på dette feltet vært forgjeves.¹⁸ Samtidig har heismontørene engasjert seg i opplæringsplanene for nye heismontører, både når det gjelder omfang og innhold, og med sterk vekt på å holde dem ajour med den teknologiske utviklingen.

Den eksklusive kunnskapen, eller kunnskapsmonopolet, er altså nøkkelleddet i heismontørenes autonomi og generelt sterke (NB relativt) stilling i forhold til arbeidsgiverne – med parallell til profesjonenes kunnskapsmonopol overfor sine klienter. Spørsmålet blir så hvordan heismontørene har kommet i besittelse av denne privilegerte kunnskapen. Den tekniske utviklingen har gitt et grunnlag, men ikke mer. Den kan ikke forklare det enestående med heismontørenes utdanning og arbeid i Norge. Vi må se på hvordan heismontasje har utviklet seg som fag, hva som har fremmet og hva som har hemmet det, og med særlig vekt på forholdet mellom subjektive og objektive faktorer. Denne utviklingen deler seg naturlig i to faser: Den første mot å få heismontasje anerkjent som fag; den andre mot utviklingen av heismontasje som et spesielt beskyttet og avansert fag. Skillet går omtrent rundt 2. verdenskrig.

Fram til faglig status

Heismontasje som fag har vokst fram av elektrikerfaget, og elektrikerens kamp for faglig status utgjør en viktig del av heismontørfagets forhistorie. Elektrikerne var, som barn av den nye energiformen som raskt økte i betydning rundt århundreskiftet, uten håndverks- og laugstradisjoner og det var ingen regler for hvem og på hvilke vilkår elektrikerarbeid kunne drives. I 1899 ble den første elektrikerforeninga, *Elektriske Montørers Fagforening* i Kristiania, dannet med oppgaven å kjempe fram regler for utdanning og dyktighetsprøver og forskrifter for installasjon. Problemene økte med elektrisitetens økende betydning etter århundreskiftet. Norske og utenlandske montører, særlig tyske og svenske, installerte med de forskjellige kvalifikasjoner.¹⁹ Faget var fortsatt helt fritt: det var ikke kommet inn under håndverksloven. Montørene krevde to typer montørsertifikat, for høy- og lavspenning. Dette ble lagt fram formelt på Norske Elektrisitetsverkers foreningsårsmøte i 1907, men uten at resultater ble oppnådd.²⁰ Det hjalp ikke at elektrikerne pekte på brannfaren ved ufaglært installasjon, og enda fikk brannforsikringsselskapene med på forslag om offentlig autorisasjon. Så seint som i 1917 argumenterte Norske Elektrisitetsverkers Forening mot allmenn autorisasjon med at

«Det er mange andre virksomheter, hvor en slæt arbeidsmessig utførelse kan medføre fare for den almene sikkerhet, uten at man derfor har funnet det nødvendig at kræve anvendt arbeidere, hvis dyktighet på det specielle felt skal være dokumentert ved *offentlig foranstaltning* (meddelelse av certifikat)».²¹

Betryggelsen måtte ligge i effektivt ansvar og tilfredsstillende kontroll. Det var altså ingen enkel sak å få elektrikerfaget anerkjent. Men elektrikerne ble sterkere som gruppe og stadig flere foreninger ble dannet, de fleste innenfor Norsk Jern- og metallarbeiderforbund (NJMF). Etter hvert ble tanken på å fremme faget gjennom egen organisering stadig sterkere. Paradoksalt nok ble dette styrket gjennom radikaliseringa i arbeiderbevegelsen, og tanken på eget forbund ble første gang luftet av foreninga i Trondheim i 1911. Noe av bakgrunnen var misnøye med NJMFs håndtering av lønnskravene; det var ikke elektrikerens egne forslag, men

stadig jernoverenskomsten som ble lagt til grunn. Til NJMFs landsmøte i 1918 hadde elektrikerne reist forslag om eget forbund. Etter innstilling fra hovedstyret ble forslaget forkastet mot 25 stemmer.²² Samme år dannet allikevel elektrikerne sitt eget forbund.

Den konfliktfylte starten var ingen tilfældighet. Motsetningene ble skjerpet etter AFLs vedtak om industriforbund som organisasjonsform fra 1923. I flere perioder, 1925–27 og 1933–39, var elektrikerne ute av AFL på grunn av strid om dette; første gang fordi forbundet var vedtatt nedlagt, andre gang på grunn av uenighet om hvor forskjellige elektrikergrupper skulle være organisert. En av disse gruppene var heismontørene.

Elektrikerne oppsummerte selv forbundsorganiseringa som gunstig for lønns- og arbeidsvilkår. I 1929 fikk de bestemmelser om kvalifikasjoner med læretid og dyktighetsprøve for alle elektrikere inn i overenskomsten.

Parallelt med denne utviklinga foregikk altså forskyvningen i heismontasjen med økende vekt på elektriske elementer. Heismontørene var jernarbeidere ansatt i mekaniske verksteder. Det var i hovedsak to firmaer som produserte heiser, Wisbech A/S og Fortuna Mek. Verksted, begge sammen med andre produkter av jern. Første kjente felles opptreden av heismontører er fra 1918, da montørene i Wisbech og Fortuna laget en felles gruppe i samband med en konflikt. Den ble imidlertid ikke varig, men også her virket radikaliseringa i arbeiderbevegelsen inn.²³ Gjennom 20-tallet vokste misnøyen med å gå som jernarbeidere, og bevisstheten om å høre til elektrikerne. Dette ble bekreftet da *Elektrisk Bureau* etablerte seg som heisbedrift i 1927, for heismontørene som arbeidet der var ansatt som elektrikere på elektrikertariff. I 1930 ble Heismontørenes fagforening stiftet med det klare formålet å få felles overenskomst for heismontører innenfor Norsk Elektriker- og kraftstasjonsforbund (NEKF). Året etter meldte foreninga seg inn i forbundet.

Men om elektrikerne ønsket heismontørene velkommen var ikke andre parter like innstilt på å godta det som hadde skjedd. Arbeidsgiverne ønsket ikke heismontørene som fagarbeidere på elektriker-tariffer, og AFL og NJMF holdt på industriforbundsformen. 30-åra ble preget av hard kamp fra heismontørenes side for egen overens-

komst knyttet til elektrikerforbundet. Kampen inkluderte to harde «ulovlige» streiker (1932 og 1937) og en organisasjonstvist mellom AFL og NEKF. Så seint som i 1937 framkalte arbeidsgiverne ny konflikt ved å behandle heismontørene som jernarbeidere ved tarifforhandlingene. Men etter streiken var det klart at heismontørene hadde fått gjennomslag for kravet om felles overenskomst innenfor NEKF.

Så langt kan heismontørenes kamp for faget sitt ses som en del av elektrikerens kamp for faglig status. Det var et nytt fag uten tradisjoner, og møtte mye motstand mot anerkjennelse. At utviklingen allikevel, ut fra de store samfunnsinteressene som står på spill, ville måtte gå imot en eller annen form for faglig anerkjennelse, virker sannsynlig. Spørsmålet om heismontørene er mer usikkert. Arbeidet deres er bare *delvis* elektrisk og det er mulig å tenke seg andre utganger på striden, f.eks. at *deler* av heismontørarbeidet anerkjennes som elektrikerarbeid. Mye taler altså for at heismontørenes kamp har hatt direkte betydning for utfallet. En annen sak er at formen denne kampen fikk må ha hatt betydning for aktørene, både NEKF generelt og Heismontørenes fagforening spesielt. Her var faglige organisasjoner som ikke var dannet som *klasseorganisasjoner*, men tvert imot for å fremme spesielle arbeidergruppers interesser med utgangspunkt i, men *utover* de eksisterende klasseorganisasjonene. Og ganske hyppig i motstrid med fagorganisasjonens etablerte retningslinjer og politikk. Samtidig – en kamp som ga resultater.

Dette er en av de faktorene som må med som bakgrunn for å forstå heismontørenes vei til et høyt profesjonalisert fag med stor autonomi. Men denne utviklingen er så spesiell at det også er nødvendig å se etter hvilke andre faktorer som kan ha bidratt til å fremme den.

Fra fag til høyt profesjonalisert fag

Faget

Heismontørene er, i motsetning til de fleste nye fagarbeidergruppene (som elektrikere, rørleggere, dreiere), men i likhet med eldre håndverkergrupper ansvarlig for et helt produkt, og ikke bare en

arbeidsoperasjon.²⁴ Det gir grunnlaget for den sterke selvstendigheten i arbeidsprosessen, og bidrar uten tvil til å fremme fagstolthet og selvbevissthet. Det var og et viktig aspekt ved streiken for fagbeskyttelse i 1974, som hadde «Retten til meningsfylt arbeid» som en av hovedparolene sine.

Videre har produktets kvalitet betydning ikke bare for oppdragsgiveren, dvs. heisleverandøren, men også for publikum, som har en åpenbar interesse av fagmessig utført heismontasje og reparasjon.

Dette kan de ikke kontrollere direkte og her kommer vissheten om at bare autoriserte og nøye kontrollerte heismontører utfører slikt arbeid, inn som en viktig garanti. På dette grunnlaget kan det hevdes at publikum av egeninteresse bør støtte heismontørenes krav om økt beskyttelse av faget – og det har også heismontørene gjort. Streiken for økt fagbeskyttelse i 1974 hadde som den andre av sine to hovedparoler: *Vår streik – din sikkerhet*. Ifølge heismontørene selv bidro også en heisulykke med dødelig utgang og noen taubaneulykker (som ble assosiert med heismontørene selv om de ikke hadde noe med dem å gjøre) til å fremme støtte for kravene.²⁵

Heismontørene har også markert tilknytningen til publikum ved å etablere egne heisfirmaer under alle streiker etter krigen. Heisfirmaene registreres behørig hos de rette instanser, og kan utføre heisarbeid i den grad NAF ikke legger hindringer i veien for det. Det har blitt møtt med motstand både av forbundet/LO, arbeidsgiverne og Heiskontrollen i Oslo, men har allikevel blitt et fast innslag i heismontørenes streiker.²⁶

Det er også mulig at det at heismontørfaget i likhet med elektrikerfaget er et nytt fag, kan ha virket gunstig inn på forholdet til ny teknologi. I motsetning til tidligere håndverksfag har heismontørene ingen fordums storhetstid som håndverkere å se tilbake på, og tanken på å sinke eller holde tilbake den teknologiske utviklingen har aldri meldt seg. Heismontørene har til nå tjent på denne, og det har kanskje gjort det lettere for dem å se betydningen av å holde seg i forkant med den fra starten av. Uten problemer har det ikke vært. Da svakstrøm kom inn på 50-tallet mente flere, særlig av de eldre montørene, at de ikke ville klare å henge med. En del firmaer overlot også de nye heisene til «spesialister».²⁷ Dette ble overvun-

net, og foreninga er innstilt på å møte de problemene datastyrte heiser stiller i dag på samme måte – gjennom kollektiv tilegnelse av ny teknologi.

Bransjen

Fram til ut på 1950-åra var heisbransjen, foruten noen få utenlandske firmaer, dominert av to norske firmaer som delte markedet mellom seg. (Wisbech A/S og Fortuna Mek. Verksted). De produserte heisene sjøl og var beskyttet mot utenlandsk konkurranse. Teknologisk stagnerte de, samtidig som utviklingen var rask i Europa og USA. Da grensene ble åpnet for utenlandsk kapital, ble de gamle firmaene raskt utkonkurrert. De nye som kom var dels avdelinger av internasjonale storkonserner. Men også små bedrifter med avtaler med store konserner. Først og fremst gjaldt det Reber Heis A/S som med utgangspunkt i et lite heisfirma i Kristiansand i løpet av få år ble Norges største heisleverandør. Reber Heis A/S ble stiftet i Oslo i 1959, inngikk samarbeid med Europas største heisbedrift Schindler, og erobret i løpet av 3 år 40% av markedet. I 1968 kjøpte de opp Wisbech. Ti år etter var Reber (som også hadde slukt flere mindre heisbedrifter) solgt til et nytt selskap «Reber Schindler Heis» med 290 ansatte.²⁸

Hvilken betydning kan disse omfattende endringene i heisbransjen ha hatt for heismontørenes vilkår for å fremme faget sitt?

Det er rimelig å anta at den skjerpede konkurransen bedriftene imellom gjorde det lettere å få gjennomslag for økonomiske og faglige krav. Det passer også godt med heismontørenes ofte anvendte taktikk: mobilisere foreningen bak klubben på en bedrift der mulighetene til å nå resultater virker gunstige, for så å bruke det oppnådde resultatet overfor de øvrige arbeidsgiverne.

Det har sikkert også hatt betydning at de store endringene og nyetableringene i heisbransjen kom på et tidspunkt da heismontørenene allerede hadde fått ganske god kontroll over salget av egen arbeidskraft. I tillegg hadde fagforeninga en bestemmelse om at heismontører som ville søke arbeid først skulle henvende seg til den. Unnlatelse medførte bot – på 60-tallet lå den på 200 kroner.²⁹ Da Reber startet, fikk bedriften ingen heismontører gjennom vanlig annonsering, og måtte henvende seg til fagforeninga. Foreninga hjalp; hvis ikke ville det gitt Reber et godt påskudd til å søke

om å få ta i bruk utenlandske heismontører. Men det sier seg selv at under slike vilkår ble ikke arbeidskraften solgt på det billigste, samtidig som det var enkelt å hindre eller gjøre det vanskelig for firmaer med dårlige lønns- eller arbeidsvilkår å få arbeidskraft. De vanskeligste ble boikottet, «særlig når det var mye å gjøre var det effektivt».³⁰

Spørsmålet som reiser seg da blir: Hvorfor har ikke heisleverandørene på et eller annet tidspunkt gått til generalangrep på dette stadig bedre beskyttede faget? Eller har de ment det tjente dem best?

Jeg har ikke studert bransjen nok til å gi noe endelig svar. Noen poeng kan allikevel trekkes fram. Det har jo stadig vært konflikter og tautrekking i forhold til faget. Så seint som ved tariffoppgjøret i 1967 krevde NAF at heismontørene skulle over på verkstedsoverenskomsten. Foreninga så det i forhold til økt konkurranse i faget, og visse svakheter ved fagforeninga.³¹ Ettersom faget har blitt stadig bedre beskyttet, har arbeidsgivernes taktikk i hovedsak allikevel ikke vært konfrontasjon, men *omgåelse*. Et allment poeng her er vel at den enkelte arbeidsgiver ikke først og fremst tenker prinsipielt i forhold til kvalifikasjoner og styrke, men *økonomisk*. Og jo bedre beskyttet et fag er, jo større vil omkostningene ved en konfrontasjon være. Dels fordi en høyt profesjonalisert arbeidergruppe har mange og finurlige måter å ramme en bedrift økonomisk på uten omkostninger for dem selv – og det er et felt heismontørene behersker. Men også av økonomiske og driftstekniske årsaker, fordi disse gruppene monopoliserer så stor del av kunnskapene om arbeidsprosessen. En omlegging ville kreve en vilje til å ofre kortsiktige gevinster mot langsiktige, noe som ikke uten videre er lett å få den enkelte arbeidsgiver med på. Han ville kanskje ikke engang overleve en slik prosess.

Det betyr ikke at heismontørfagets sterke stilling og autonomi er godtatt av heisleverandørene. Sett fra heismontørenes side har kampen for fagbeskyttelse dreid seg om å *hindre undergraving* av faget. Allikevel er fagets stilling blitt styrket gjennom denne prosessen.

I tillegg er også staten involvert. Det skyldes at heismontørarbeidet er beskyttet gjennom statlig resolusjon, og at det også kreves statlig godkjenning for å installere heiser. Kontrollen ligger

hos Olje- og energidepartementet, men utøves gjennom Norges Vassdrags- og elektrisitetsvesen (NVE). Heismontørenes forhold til dette organet har vært motsetningsfylt. De har en klar felles interesse i at loven overholdes, og NVE verdsetter i hovedsak heismontørenes meget aktive oppfølging av sine saker – selv om de iblant synes det kan gå noe langt.³² Til tider har det også oppstått konflikter, spesielt knyttet til NVEs bruk av dispensasjoner i forhold til Kongelig resolusjons krav til heismontasje. Det var bakgrunnen for den «ulovlige» streiken i 1979, som var rettet mot staten. Heismontørene mente NVE hadde blitt mer lemfeldige med dispensasjoner for utenlandske montører og knyttet det til samtidige statlige bestrebelser på å utvikle et fritt nordisk arbeidsmarked.³³ Forholdet mellom heismontørene, heisleverandørene og staten er altså komplisert. Men nettopp derfor gir det også rom for taktiske utspill og initiativer fra heismontørenes side.

Endelig kan en undres på om ikke hele den statlige politikken på dette feltet forutsetter de ekstremt høyt profesjonaliserte heismontørene som Norge har. I 1982 oppsummerte ingeniør Albrecht Eika i Statens Arbeidstilsyn at Norge var det eneste industrilandet som hverken hadde landsomfattende heisforskrifter eller landsomfattende heiskontroll.³⁴ Det er fortsatt tilfelle, men altså også de mest avanserte heismontørene.

Heismontørenes faglige strategi

Den teknologiske utviklingen hjalp faget fram – men hvor langt er ikke entydig. De andre vilkårene jeg har pekt på har ikke hatt noen selvstendig virkende kraft. De har ligget der som muligheter som kunne tas i bruk, motsetninger som kunne utnyttas. Når de har blitt tatt i bruk og utnyttet, henger det sammen med den klare faglige strategien og taktikken heismontørene har hatt. Uten den ville det aldri ha blitt et spesielt godt beskyttet fag. Det er allerede nevnt at grunnlaget for Heismontørenes Fagforening, dens *raison d'être* var *faget*. Og kampen for fagets stilling har fortsatt å være en selvfølgelig og grunnleggende del av foreningas virksomhet. Det er også den som avgjør heismontørenes vilkår på andre felter. Det betyr ikke at ikke heismontørene har aksjonert for lønns- og arbeidsvilkår. De har, men som oftest gjennom lokale aksjoner.

De store konfrontasjonene har i all hovedsak dreid seg om fagbeskyttelsen. Uten tvil har også fagets stilling større betydning for heismontørenes lønn, enn den direkte lønnskampen.³⁵ Kampen for fagets stilling har vært den grunnleggende strategi for Heismontørenes Fagforening – og det har den vært seg bevisst. Derfor noen ord om hva den har gått ut på konkret.

Selv om heismontørfaget var anerkjent som spesialfag innenfor NEKF, og også kom inn under lærlingeloven fra 1951, hadde heismontørene ofte problemer overfor heisleverandørene på 50- og 60-tallet. Det var nemlig ingen klare bestemmelser om hvem som skulle utføre hvilket arbeid på heiser. I heisvedtektene for Oslo het det riktignok at montering og reparasjon av heisanlegg bare skulle foretas «av eller under tilsyn av heismontører med fagarbeiderbevis (sertifikat), eller under ledelse av fagingeniør i heisbransjen . . .»³⁶ Men dette var kommunale vedtekter og forholdene varierte stort rundt i landet. Mange kommuner hadde ikke heisforskrifter i det hele tatt. Det var også problemer med import av utenlandske montører, og det var firmaer som konsekvent brukte ufaglært arbeidskraft til selvstendig heismontasje. På slike vilkår var det vanskelig å opprettholde fagets stilling, og fra slutten av 50-åra satte foreninga seg som mål å få faget inn under statlig beskyttelse. Gjennom press og pågang gjennom flere år lyktes det, og fra 5/2-65 gjaldt følgende for heismontasje over hele landet:

«Heismontører skal bare kunne arbeide selvstendig med utførelse og reparasjon av elektriske anlegg ved heiser når de har en teoretisk og praktisk utdanning som tilfredsstillende de på vedlagte bilag VI angitte krav. . .»³⁷

Foreninga oppfattet det som en viktig seier. Men det viste seg raskt at det på visse punkter ikke ga den beskyttelsen en hadde ønsket.

For det første var resolusjonen spesifisert til arbeid med «elektriske anlegg». Det gjorde det lett for firmaene å forsvare arbeid utført av ufaglærte med at det dreide seg om «mekanisk arbeid».³⁸ Dersom dette hadde blitt stående, ville det også måtte føre til en oppsplitting av heisfaget – med store virkninger for heismontørenes profesjonalisme.

Resolusjonen gjorde det heller ikke klart *hvem* den omfattet. Det

gjorde det mulig for arbeidsgiverne å opprette nye grupper, som «smørere», som de hevdet ikke var bundet av overenskomsten.

Det var derfor nokså lett for foreninga å formulere sitt neste mål: En endring av Kongelig resolusjon som gjorde det klart at den omfattet alle som arbeidet med heiser, og alt selvstendig arbeid med heiser – ikke bare det elektriske. Anledningen kom med tariffoppgjøret i 1974. Det var forbundsvist, og foreninga stilte endring av Kongelig resolusjon som sitt fremste krav. I hovedsak ble dette oppnådd, men først etter at foreninga hadde vært i streik.³⁹ At de virkelig ønsket streiken viser dette: Kort før streiken skulle starte ble det kunngjort voldgift for elektrikerne. Heismontørene dro rett til departementet hvor de gjorde det klart at de ikke ville bøye seg for krav om voldgift – de ville streike uansett. I siste øyeblikk ble heismontørene tatt ut av voldgiften.

Streiken i 1974 var avgjørende fordi den ga heismontørene monopol på alt selvstendig arbeid med heiser. Men utenlandske heismontører utgjorde fortsatt et problem. Heismontørene krevde at utenlandske montører måtte arbeide på samme vilkår som norske. I realiteten betød det at de måtte ta norsk fagprøve. Gjennom streiken i 1979 fikk de også gjennomslag for det prinsippet, selv om de ikke fikk opphevet de konkrete dispensasjoner de hadde aksjonert på bakgrunn av.

Med regler også for utenlandske montører må beskyttelsen rundt heismontørenes fag kunne sies å være ganske solid. Viktigste oppgave i de seineste åra har vært å få gjort Kongelig resolusjon gjeldende også på installasjonene i Nordsjøen.

Heismontørene har altså hatt en klar faglig strategi. Og de har fulgt den ganske bestemt. De har vært i konflikt med heisleverandører, med LO og med sitt eget forbund. Kravene til utenlandske heismontører skapte og visse problemer – som foreninga satte en god del inn på å løse.⁴⁰ Men uten å gi etter på kravene sine.

Vilkår for faglig autonomi

De virkemidlene heismontørene har tatt i bruk for å styrke faget sitt, har mange paralleller til dem de tradisjonelle håndverkere tok i bruk for å beskytte seg. Begrense antallet lærlinger og sikre kontrakter, hindre innpass av ufaglærte og utlendinger – for heismon-

tørenes vedkommende bare hvis de ikke har samme utdannelse som norske – for å nevne noen. Allikevel var det klart at håndverkerne handlet med ryggen mot veggen – det var et spørsmål om tid før fagene ble undergravet av den teknologiske og økonomiske utviklingen mot industrisamfunnet, samtidig som den liberalistiske næringslovgivningen hadde tatt fra dem de siste restene av statlig beskyttelse.

Edvard Bull har pekt på forskjellene mellom moderniserte og «gammeldagse» håndverksfag i forrige århundre.⁴¹ Han ser en klar tendens til at moderniserte fag både har høyere lønninger og sterkere fagforeninger.⁴² Samtidig må vi kunne gå ut fra – bl.a. fordi de moderniserte fagene også hadde det høyeste antallet læregutter i forhold til mestere – at de moderniserte fagene også var de hvor håndverkssvennenes *faglige* status ble sterkest forringet. Det viser hvor nært håndverket var knyttet til det gamle samfunnet. Noen må allikevel ha klart overgangen fra *håndverk* til *fag* bedre enn andre – ha blitt modernisert, blitt arbeiderklasse, uten å miste hele sin faglige autonomi. Men hvem, og på hvilke vilkår?

Hva så med heismontørene? Den utviklingen de tradisjonelle håndverksfagene gjennomgikk kan ses i samband med det som har blitt kalt «arbeidets dequalifisering». Med det menes at kapitalismen i økende grad tømmer arbeidet for intellektuelt innhold og mening. Denne samles hos bedriftsledelsen som dermed også overtar den fulle kontrollen over arbeidsprosessen.⁴³ Heismontørfaget, i likhet også med andre nye fag, er her unntaket som gjør at vi kanskje også må studere regelen litt grundigere. Viktig i denne sammenhengen synes kritikken av dequalifiseringstesens for å sette kontrollen over arbeidsprosessen som kapitalens mål. I virkeligheten er også den bare et middel til å oppnå det virkelige målet: Kapitalakkumulasjon og verdiøkning.⁴⁴ Når en arbeidergruppe – som heismontørene – først har fått en viktig, og i alle fall på kort sikt, uerstattelig stilling i produksjons- og arbeidsprosessen – er det vanskelig å endre den drastisk uten at det vil gå utover dette primære målet. Utvikling av ny teknologi og nye energiformer vil stadig skape behov for nye kvalifikasjoner. Den *kan* skape grunnlag for nye sterke arbeidergrupper, men også det motsatte. Data-teknologien *kan* gi heismontørfaget et enda sterkere grunnlag, men den kan også bli dets bane.

1. mai var også barnas dag, som her i 1925 i Oslo hvor vi ser bunader og røde flagg i skjønn forening . . .

Poenget her er å slå fast at alt ikke er entydig bestemt av den teknologiske utviklingen. På visse felter kan den gi rom for ulik utvikling – som heismontørfaget er et eksempel på. Kombinasjonen av teknologisk utvikling, trekk ved faget og bransjen, men også heismontørenes egen innsats har skapt et fag som i alle fall foreløpig står svært sterkt. Det gir grunn til å tro at det fortsatt, innenfor en generell dequalifiseringsprosess, gis rom for slike nisjer av sterke fag og arbeiderautonomi.

Neste spørsmål blir da: Hva kan dette bety for fagbevegelsen og arbeiderklassebevissthet i det hele tatt? Hvordan formes og preges en fagforening av å ha medlemmenes sterke stilling i produksjons- og arbeidsprosessen som en viktig del av grunnlaget sitt? Fremmes spesielle klassemessige og samfunnsmessige holdninger?

Her er det enda vanskeligere å si noe generelt ut fra analysen av en enkelt fagforening. Men jeg skal allikevel ta for meg Heismontørenes fagforening for i alle fall å si litt om hvordan sammenhengene kan være.

... eller kommunistenes unge pionerer under partiets enhetsfrontparole i Stavanger i 1933. (Foto: Arbeiderbevegelsens Arkiv og Bibliotek)

Faglig og politisk radikalisme

Det er nå vel anerkjent at det var håndverkerne, og ikke industriarbeiderne som gikk i spissen for fagorganisering. En viktig årsak til det var deres erfaring og opplysningsnivå, og de nye industriarbeidernes mangel på det samme. Men også andre faktorer – som har sterkere parallell til dagens situasjon – er nevnt. Edvard Bull har pekt på at håndverkssvennene, i motsetning til fabrikkarbeiderne, kjente arbeidsmarkedet. Dermed kunne de også påvirke det, men det forutsatte at de var organisert. Dessuten trengte de, i motsetning til fabrikkarbeidere som allikevel var samlet, en forening for å treffes. Og de risikerte mindre ved å protestere.⁴⁵

I det hele tatt er det nokså klart at arbeidere med en autonom stilling i produksjons- og arbeidsprosessen også har et sterkere grunnlag å føre faglig politikk ut fra. Heismontørene er bare et eksempel på det. Omvendt muliggjør en lite autonom stilling i arbeidsprosessen manipulasjoner fra bedriftsledelsens side, som også kan bidra til å undergrave det faglige fellesskapet.⁴⁶

Men faglig radikalisme, i betydningen av villighet til å kjempe for egne krav er en ting – politisk radikalisme noe annet. Her er håndverkerne tvetydige. De gikk i spissen for arbeiderbevegelsen som klasseorganisering. Men var også mottakelige for mer borgerlig preget opplysningsvirksomhet.⁴⁷ Politiske holdninger vokser fram i et intrikat samspill mellom faktorer i egen situasjon slik den har vært, slik den er og slik den fortoner seg framover, og politiske konjunkturer og tendenser «i tida». Uten noen pretensjoner om å generalisere, skal jeg forsøke å se heismontørenes fagforening ut fra en slik synsvinkel.

Å karakterisere heismontørenes politiske holdninger er ikke så vanskelig. Heismontørenes Fagforening har vært engasjert og radikal i mange år. Den har engasjert seg aktivt til støtte for andre arbeidere i kamp, både i Norge og i andre land, den har tatt del i kollektive aksjoner og faglige opposisjonsbevegelser og den har tatt stilling til en rekke politiske spørsmål på klart radikalt grunnlag.

Det som er vanskeligere er å peke på sammenhengen mellom dette og profesjonalisert arbeid med stor autonomi. Her virker jo også andre faktorer inn: en egen radikal tradisjon i en liten og tett forening hvor enkeltpersoners politiske engasjement lett kan få nedslagsfelt. Allikevel mener jeg noen forbindelseslinjer kan trekkes. Ikke nødvendigvis som årsak/virkning. Men i alle fall som faktorer som fremmer visse holdninger mer enn andre.

Forholdet til LO

Håndverkerne som tok initiativet til fagorganisasjonen, kom ikke lenge til å dominere den. Grunnlaget for LOs styrke ble det kollektive, det som var felles for alle arbeidere, og ikke enkeltgruppers sterke stilling. Det har skapt spenninger nettopp i forhold til slike grupper.

Som allerede nevnt vant heismontørene sin faglige status i åpen konfrontasjon med LO. Det hang sammen med LOs vedtak om industriforbund. Men det er også uttrykk for en dypere motsetning. En side ved sentraliseringen av arbeiderbevegelsen og de stadig mer omfattende kollektive avtalene, er at sterke arbeidergrupper, som kan ha flere kampmetoder og muligheter, må vise tilbakehol-

denhet i bruken av disse. Norsk arbeiderbevegelse er full av konflikter på det grunnlaget. Kanskje en burde se spesielt på fagarbeiderne i en slik sammenheng. I alle fall var ikke NEKF det eneste fagarbeiderforbundet som meldte seg ut av LO i perioder i mellomkrigstida.⁴⁸ Den «solidariske lønnspolitikken» hadde jo også en mer eller mindre åpen brodd mot de høytlønte (ofte fagarbeidernes) lønninger.

I 1956 sa Konrad Nordahl dette om elektrikernes tariffkrav på en tariffkonferanse på Frognerseteren:

«Elektrikerne er av den mening at de skal ha spesialavtaler, de tror visst de er bedre enn oss andre. Elektrikerne i Mo i Rana og Herøya forsøker seg, elektrikerne ved statsbanene gikk ut av jernbaneforbundet og inn i STAFØ for å få bedre lønninger. Aldri skal elektrikerne komme over andre grupper i lønn, og så lenge LO kan ånde, skal de ikke greie å få noen spesialtariff og lønnsklasse. LO vil ikke finne seg i dette. . .».⁴⁹

Riktignok var det her også organisasjonsmessige konflikter som skapte bitterhet. Men forholdet til elektrikernes lønnskrav er allikevel ganske klart.

Og et par år etter kan vi se dette hjertesukket i NEKFs fagblad:

«Tariffrevisjonen 1961 er forbi og den solidariske lønnspolitikken har feiret nye triumfer, triumfer som kan, når ein ser det i landsmålestokk, bli eit demoklessverd. Og det ser også ut for at formannen i Landsorganisasjonen er klar over dette, for han seier i eit foredrag at det er grupper som ikkje har fengje tillegg, men tvert imot fengje nedslag i lønna. Og dei som i fyrste rekkje har verte stebarn er fagfolkene. . .».⁵⁰

Poenget med dette er å stille følgende spørsmål: Hva slags holdning til LO utvikler sterke fagarbeidergrupper? Hva føler de at de får igjen i forhold til hva de gir avkall på? Og hva betyr det for mer generelle holdninger, klassemessige og politiske?

At det blir konfliktfylt har jeg allerede vært inne på. Men egentlig er ikke det det viktigste. Heismontørenes holdning til det faglige apparatet er kanskje først og fremst preget av *uavhengighet*; av å stole på seg selv og ordne sine egne ting så langt som

mulig. Et uttrykk for det er at heismontørene aldri overlater til forbundet å føre forhandlinger for dem, men alltid tar del selv. Et annet at de fra slutten av 70-tallet har hatt sin egen advokat, uavhengig av LO, og de siste årene også knyttet til seg en egen økonomisk ekspert.⁵¹

Denne uavhengigheten har betydning utover vilkårene for faglig politikk. For LO har jo også gjennom årene hatt en viktig holdningsskapende og sosialisierende funksjon. Det har gitt rammer for handlinger – og derved utdefinert andre handlinger – og dermed også for holdninger og tenking. Nærheten til DNA har forsterket den holdningsskapende funksjonen, og det kan ikke være noen overdrivelse å si at LO-medlemsskap også har betydd en sosialisering i sosialdemokratiske holdninger og sosialdemokratisk tenkemåte. Forskjellige arbeidergrupper har blitt sosialisert i ulik grad. En faktor bak det, naturligvis ikke den eneste, er hva de selv mener å ha fått ut av det fellesskapet de er blitt sosialisert inn i.

Min tese er da at mange fagarbeidere og høyt kvalifiserte arbeidere har fått relativt lite ut av det, og at de vet det. Hvilken retning det så fører dem, er et annet spørsmål. Det kan åpenbart føre til elitepregede holdninger og front mot vanlige arbeidere, og at en forlater de kollektive prinsippene fagbevegelsen representerer til fordel for individuell streben. Altså i retning av profesjonene. Men det kan også bety faglig og politisk radikalisme.

Her er det mange faktorer som griper inn. Men kanskje en er tida. Visse perioder gir spesiell grobunn for det en kan kalle «motkulturer» innenfor fagbevegelsen; arbeidergrupper som handler ut fra andre normer og regler enn de som fagorganisasjonen sentralt står for. En slik periode var størstedelen av 70-åra. Det dreide seg om «ulovlige» streiker som ikke fikk støtte fra fagorganisasjonen, men som naturlig nok, støttet hverandre. Men det var mer enn rein streikestøtte. Heismontørene var en aktiv støtte til slike streiker lenge før de selv kom i streik. Og engasjementet gikk langt utover å takke for hjelpa etterpå. De bevilget store summer – f.eks. 10.000 kroner til arbeiderne på Jøtul da de var i streik i 1976.⁵² Prinsipielle spørsmål, særlig streikeretten sto sentralt i mange av streikene, og ble understreket av foreninga. I en pressemelding om den omdiskuterte Hammerverk-konflikten som foreninga engasjerte seg sterkt i, het det f.eks. at, «hvis oppsigelsen av

de streikende ikke dømmes ulovlig, er dette et angrep på streikeretten, og vil gi arbeidsgiverne anledning til å stemple *alle* streiker som er rettet mot forhold på bedriftene som ulovlige. . .»⁵³ Heismontørenes egen streik var en tariffmessig streik for fagbeskyttelse. Men den ble ført videre også etter at dette kravet i hovedsak var innfridd, med kravet om etterbetaling av lønnsforhøyelsen fra overenskomstens utløp som det sentrale kravet. Dette kravet var også reist av andre arbeidergrupper⁵⁴ og var knyttet til «motkulturens» kollektive normer – en skulle ikke straffes økonomisk for å streike.

Heismontørene var åpne for det radikale oppsvinget på 70-tallet bl.a. på grunn av sin uavhengighet av det faglige apparatets holdninger og tenking. Men det var også en tradisjon, heismontørene var også radikale på 50- og 60-tallet, selv om de hadde mindre å knytte seg til.⁵⁵ Uavhengigheten kombinert med radikale og innflytelsesrike enkeltpersoner som det er flere av i foreningas etterkrigshistorie, er kanskje nok til å forklare foreningas radikalisme. Men det er fristende å nevne et par punkter til som i alle fall kan ha hatt innflytelse.

Samfunnsmessig faglig engasjement

I en artikkel om britiske gassverksarbeidere påpeker E.J. Hobsbawn en sammenheng mellom gassverkenes betydning for og i offentligheten, og de britiske gassverksarbeidernes faglige styrke og kanskje også politiske engasjement.⁵⁶ Den faglige styrken offentlighetens interesse av heiser gir, er allerede nevnt. Men det gir også grunnlag for et samfunnsmessig engasjement på faglig grunnlag. En sammenlikning med profesjonene vil belyse dette.

I profesjonssosiologien framheves ofte tjeneste-idealet som profesjonenes spesielle kjennetegn.⁵⁷ Mer kritiske forskere har pekt på at grunnlaget for dette ligger i at profesjonene ved å forbedre og utvide sine tjenester, samtidig utvider sitt *marked*.⁵⁸ Et eksempel er legenes økende engasjement i svangerskap i mellomkrigstida som på den ene siden bygget på ny medisinsk kunnskap som tilsa regelmessig tilsyn, men på den andre siden også på klare profesjonsinteresser i den markedsutvidingen for legene dette innebar.⁵⁹ Et annet eksempel – legenes økende engasjement i arbeidervern på

slutten av 1800-tallet.⁶⁰ Dette sammenfallet mellom tjeneste og egeninteresse er et viktig grunnlag for profesjonenes styrke. Det har imidlertid to forutsetninger.

For det første at det er et anerkjent samfunnsmessig behov for de tjenestene som ytes.⁶¹ For det andre at profesjonene også står til ansvar for sine handlinger. Fraskriver de seg ansvaret, opphever de sin egen profesjons troverdighet – og sager over greina de sitter på. Her er et viktig grunnlag for profesjonenes samfunnsmessige engasjement. Legene må engasjere seg i at helsestellet er slik at det er mulig å stille diagnoser og helbrede; juristen i at lovene og retts-systemet er slik at det ikke bryter med allmennhetens rettsoppfatning.

Heismontørenes høye grad av profesjonalisme vises ikke minst av den klare parallellen her. Heismontørene framstår utad, i forhold til publikum, som garantien for sikre heiser. Altså er det nødvendig at de engasjerer seg i alle forhold som har betydning for heisenes sikkerhet. Det har de også gjort.

Et viktig organ for heisenes sikkerhet er den kommunale *Heiskontrollen*, og heismontørene har ofte henvendt seg dit i samband med heisulykker. De har også brukt pressa når de har ment at Heiskontrollens tiltak ikke var tilstrekkelige. Bl.a. pågikk en viktig diskusjon på slutten av 50-tallet hvor flere ulykker kunne føres tilbake til eldre heistyper. Heiskontrollen beklaget at den ikke hadde myndighet til å påby forandringer av eldre heistyper. Heismontørene var ikke fornøyd, og tok offentlig til orde for at myndighetene måtte få mulighet til å påby forandringer av gamle heiser.⁶² En fortgang i saken kom det først etter en aksjon fra heismontørenes side. Den viser og hvor nært sammenknyttet profesjons- og tjenesteinteresser er.

Det dreide seg om en bestemt låstype, Wisbechs klafflås, som gikk igjen i flere heisulykker på 60-tallet, uten at heismontørenes krav om at låsene skulle skiftes ut ble tatt til følge. Heismontørene forutså flere ulykker. De forutså også at den montøren som sist var på plassen ville bli gjort ansvarlig: «. . . dette er helt galt i de tilfellene da det er heisenes sikkerhetsutstyr som er for gammelt og avlegs. . .».⁶³ Høsten 1977 kom den situasjonen heismontørene hadde forutsagt. Dagen før en ny ulykke med Wisbechs klafflås var låsen blitt reparert av en heismontør, og Heiskontrollen kom til

at det var gjort en feil ved denne reparasjonen. Heismontørenes Fagforening så ulykken som nok et bevis på hvor farlige disse låsene var, og ville ikke lenger ha ansvar for hva som kunne skje med dem: Samtlige montører fikk instruks om å uten videre stenge heiser med Wisbechs klafflåser som de ble sendt på oppdrag til, uansett om låsene var i stykker eller ikke.⁶⁴ Dette hadde sin virkning⁶⁵ og aksjonen endte med at Heiskontrollen lovet å skifte ut disse låsene så raskt som mulig.

Heisulykker kan også føres tilbake til de manglende reglene for heiskontroll (jfr. s. 80). Også på dette feltet har heismontørene engasjert seg. I 1950 tok de initiativ til å få spredt heisvedtektene for Oslo til andre deler av landet, ved direkte å kontakte kommunene i de største byene. Da Heismontørenes Fagforening seinere fant at heller ikke heisvedtektene for Oslo lenger holdt mål i forhold til den tekniske utviklingen og økte krav til sikkerhet, tok den initiativ til å få endret dem.⁶⁶ Da det i 1973 ble nedsatt en komité for å utarbeide forslag til landsomfattende heiskontroll (Lorenzen-komiteen, etter formannen Knut A. Lorenzen, Direktoratet for Arbeidstilsynet) engasjerte foreningen seg aktivt i den – selv om det først var etter press den ble representert. Da komiteens innstilling (NOU: 1977/7) som heismontørene støttet, ikke ble satt ut i livet, har heismontørene fortsatt sitt engasjement i denne saken. Bl.a. gjennom markeringer som dagsstreiker mot forslag de har ment ikke tilfredsstilte krav til offentlig kontroll og publikums sikkerhet.

På denne måten har heismontørene markert et ikke bare faglig, men også *sosialt* ansvar for sine handlinger. At det samtidig har styrket deres stilling som gruppe, er altså heller ikke noe som skiller dem fra profesjonene.

Hvordan har dette påvirket holdningene deres i videre forstand? Det er rimelig å tenke seg at et slikt faglig og profesjonsbasert samfunnsmessig engasjement også kan lede til et videre samfunnsmessig og politisk engasjement. Men hvorfor ikke en reformistisk og ansvarlig politikk? Her kommer forskjellene mellom heismontørene og profesjonene inn. Og de er basert på klasse. Heismontørene er ikke en gruppe som gis autoritet ut fra sin kunnskap; de må stadig kjempe for å bli hørt; kjempe for å få sitte i komiteer hvor kanskje de tross alt har den største ekspertisen,

fremme sine forslag i bystyret gjennom radikale partier. Heismontørene er vanlige, riktignok velkvalifiserte arbeidere som selger sin arbeidskraft, og den norske kapitalismen er ikke slik at en arbeidergruppe, uansett kunnskaper og kvalifikasjoner, kan få en formell stilling som på noe vis griper inn i arbeidsgivernes klassiske rett til å «lede og fordele arbeidet». ⁶⁷ Kanskje bidrar nettopp dette, de store kunnskapene og den autonome stillingen i produksjonsprosessen på den ene siden og den samfunnsmessige maktesløsheten på den andre, kombinert med et visst innsyn i de politiske prosessene, til å fremme radikale politiske holdninger.

Kultur

Heismontørenes holdninger må også forstås på bakgrunn av deres kultur. Det dreier seg om en særegen sammensmelting av to helt forskjellige kulturtyper, en «profesjonskultur» og en «anleggsarbeiderkultur».

«Profesjonskulturen» har sitt grunnlag i den eksklusive kunnskapen og den faglige autonomien, og altså klare paralleller til profesjonenes kultur. Om denne blir det sagt at den gir en aura av mystikk sett utenfra fordi så mye av kunnskapen er «underforstått»; en ekspert kan så mye at hun bare kan kommunisere en del av det. ⁶⁸ Og mystikken for utenforstående ville vel også være påtakelig når de en gang rundt 2. verdenskrig kom inn i en kafé i nærheten av Folkets Hus (der heismontørene hadde kontoret sitt) og fant heismontører i ivrig diskusjon over en halvliter, mens de tegnet koblingsskjemaer og «diskuterte så fjæra føyk». ⁶⁹

«Anleggskulturen» har med selve arbeidsvilkårene å gjøre, særlig slik de var før. Heisanlegg monteres jo på byggeplassene rundt om i hele landet. Heismontørene har alltid reist mye, og tidligere, da både kommunikasjonene og reglene for hjemreiser var dårlige, kunne det bety å være hjemmefra i uker og måneder, særlig hvis en monterte eller reparerte heiser nord i landet. I slike sammenhenger var heismontøren alene, og måtte selv valse opp med arbeidsgiveren på plassen, sikre skikkelige bo- og arbeidsforhold etc. Det skapte tøffhet, selvstendighet og evne til å klare seg selv. Men ensomheten understreket også fellesskapet, og om kommunikasjo-

nene var aldri så dårlige og nærmeste heismontør 10 mil unna eller mer, fikk de alltid tatt seg noen fester sammen.⁷⁰

Disse kulturene, og kanskje særlig anleggskulturen, går igjen i fortellinger om tidligere originaler som fortsatt blir gjenfortalt. De er stae, lure, uredde og har utpreget næringsvett. Og avholdsfolk er de desidert ikke.

Felles kultur og holdninger forsterkes av at det dreier seg om en liten forening med mange innbyrdes bånd. En undersøkelse av hvem som ble heismontører ville sannsynligvis vise at vennskap og slektskap har betydd mye for rekrutteringa. Bl.a. tilhører 3 av 9 fagforeningsformenn etter krigen samme familie.

Videre fungerer lærlingeordningen sterkt sosialisierende. Den ble også brukt bevisst i den retningen, i alle fall tidligere, bl.a. for å tvinge lærlinger til å organisere seg.⁷¹ Et viktig trekk tidligere, i alle fall til inntil 50-tallet, lå i å understreke *avstanden* mellom lærlinger og montører. Det var ikke uvanlig at lærlingene som ikke hadde egne verktøy, gikk et par skritt bak montøren, bærende på hans verktøyvesker. Det var heller ikke uvanlig at lærlingene ble satt til å utføre personlige tjenester for montøren, enten det nå dreide seg om å kappe vedstykker som passet til montørens ovn, eller dele ut løpesedler ut fra montørens politiske overbevisning.⁷² Forholdet mellom montører og lærlinger er naturligvis helt annerledes nå. Men det er viktig å understreke at det dreide seg om lærlinger som skulle bli montører. Mer enn underordningsaspektet understreket det montørenes suverene stilling.

En tett kultur fremmer naturligvis ikke bare radikale holdninger, men den tiltrekker og videreutvikler bestemte personlighetstyper, gir idealer og normer. For heismontørene altså yrkesstolthet, uavhengighet, selvstendighet, stahet og en slags individualisme kombinert med sterk bevissthet om å høre til et kollektiv. Disse trekene forsterkes av andre faktorer, f.eks. lønnssystemet. Hver heismontør må diskutere akkordpriser og ekstratid direkte med firmaets representant, formannen. Men grunnlaget for diskusjonen sett fra heismontørenes side ligger naturligvis i hva foreninga har oppnådd gjennom kollektive bestrebelser.

Profesjonalisme og samfunnsmessig stilling

Jeg har trukket paralleller mellom heismontørene og profesjonene. Det er fordi profesjonalisert arbeid sjelden spiller noen viktig rolle i beskrivelsen av en arbeidergruppes styrke. Derimot er det grunnlaget for profesjonenes samfunnsmessige stilling i en viss forstand, selv om samfunns- og klassemessige forhold nok spiller en større rolle enn de fleste profesjonssosiologene liker å tenke seg.

Det betyr ikke at heismontørene befinner seg i noe grenseland mellom arbeidere og profesjoner. De er høyt profesjonaliserte arbeidere. Men hva innebærer det?

Det betyr bl.a. at fagforeninga deres har et fundament i tillegg til det de fleste andre foreninger har. Ikke bare et klassefellesskap, men også et levende faglig fellesskap. De kan naturligvis komme i konflikt. Antakelig har det sammenheng med i hvilken grad ufaglærte arbeidere oppfattes som en trussel. Heismontørenes fag er så godt beskyttet at det for tiden ikke er noen slik trussel. De gruppene som arbeider sammen med heismontørene, læringer og hjelpearbeidere, er definert i forhold til dem, samtidig som foreninga legger vekt på å få fram deres krav angående lønns- og arbeidsforhold. Heismontørene er ansatt i heisbedrifter, hvor de selv dominerer som arbeidere, og ikke i mekaniske verksteder som på 1950-tallet da norske firmaer produserte sine egne heiser.⁷³ Dette bidrar til at heismontørene kan fremme det faglige fellesskapet i foreninga uten å komme i konflikt med klassefellesskapet.

En fagforening kan også være et godt redskap for å videreutvikle faglig fellesskap eller, mer presist, fremme faglig autonomi og profesjonalisme. En sammenlikning med ingeniørene vil belyse det.

Det er påpekt at ingeniørene har hatt store problemer med å danne profesjonelle foreninger.⁷⁴ Det henger sammen med indre motsetninger i ingeniørryk. Ettersom yrket stadig ble knyttet nærmere bedriftslederfunksjonen, økte ingeniørene sin samfunnsmessige stilling, men underminerte samtidig sin faglige autonomi. For i den grad ingeniøren lar sine faglige handlinger være underordnet bedriftens lønnsomhetskriterier, kan han heller ikke stå faglig ansvarlig for dem, og grunnlaget for autonomi blir borte.⁷⁵ Slik blir også profesjonelle fellesskap undergravd av lønnsomhetskensyn og streben etter individuelle karrierer som bedriftsledere.

Naturligvis gjør også enkelte heismontører individuelle karrierer, som formenn, som studieledere ansatt av bedriften, som grunnleggere av egne heisfirmaer, men de er dermed også automatisk ute av det fellesskapet foreninga utgjør, og betyr ikke lenger noe for den. Heismontørenes Fagforening er som andre en klasseforening bygd på kollektive prinsipper. Mitt inntrykk er også at en del heismontører som kunne gjort individuelle karrierer avstår fra det, bl.a. fordi de står i et fellesskap som ikke bare er klassemessig og sosialt, men også faglig utviklende. Dessuten tjener de bra som det er.

En kan kanskje si at det er kombinasjonen av profesjonalisert arbeid og kollektive prinsipper som gir heismontørene deres styrke. Den gjør det mulig å fremme faget gjennom foreninga på den ene siden og la faglig autonomi være utgangspunkt for å nå foreningas mål på den andre. Det henger naturligvis også sammen med at heismontørene er *arbeidere*. Ikke bare ut fra sin bevissthet, men også ut fra sin stilling i produksjonen og samfunnet. Derfor vet heismontørene også at selv om faget nå er beskyttet gjennom Kongelig resolusjon, kan det endre seg, både gjennom den teknologiske utviklinga og gjennom framstøt mot faget fra arbeidsgivernes eller statens side. Og de vet at i en slik situasjon har de ikke annet å stille opp med enn seg selv, og den støtten de har fra andre arbeidere.

Kanskje ligger også noe av fundamentet for heismontørenes radikalisme i denne motsetningen: det høye kunnskapsnivået, den sterke stillingen i produksjons- og arbeidsprosessen og bevisstheten om den samfunnsmessige betydningen av det arbeidet de utfører på den ene siden, og mangelen på samfunnsmessig innflytelse og møtene med arbeidsgivernes styringsrett på den andre. Det kan i alle fall være en hypotese.

Avslutning

Mange faktorer har virket sammen for å skape heismontørenes uvanlig sterke faglige autonomi. Derfor er de også så spesielle at det kan være vanskelig å generalisere. Men de og faget deres *finnes*, og viser at tesen om arbeidets dekkvalifisering ikke fanger inn alle elementer ved utviklingen. De viser og at den tekniske

utviklingen ikke er det eneste som bestemmer et fags status – selv om den setter klare rammer for hva som er mulig å oppnå.

Faglig autonomi legger også grunnlaget for samfunnsmessige holdninger og engasjement. Dette har heismontørene felles med både håndverkerne og profesjonene. Forskjellene ligger i heismontørenes klare tilknytning til *klasse*. I dette skiller de seg også fra de klassiske håndverkerne – for svennene skulle bli mestere, og det var da *den* forbindelsen ble brutt at de grep til faglige virkemidler. Men da var også håndverkets storhetstid ute.

Heismontørenes plass i de lange linjene er ennå ikke avklart. Mye vil bli avgjort i de nærmeste åra. Uansett kan de gi en idé til å lete etter flere grupper som ikke føyer seg etter mønsteret, og som på den måten også kan bidra til å si noe mer om forholdet mellom teknikk, økonomi og mennesker.

Noter

- 1 Noen eksempler på bestemmelse av «profesjonalisme» i samband med faglært arbeid: Teknisk utdanning for å oppnå offentlig anerkjent yrkesmessig kompetanse. (Arthur L. Stinchcombe, «Bureaucratic and Craft Administration of Production: A Comparative Study», i *Admin. Science Quarterly*, bd. IV, Sept. 1959, s. 168). Også bestemt som aktiviteter organisert i heldagsyrke, og lært etter systematisk læreplan. Det inkluderer dimensjoner som formell kunnskapsbasis, herredømme over praktiske ferdigheter, medlemskap i en forening og formell anerkjennelse av kvalifikasjoner. (Marc Maurice, Arndt Sorge, Malcom Warner, «Social Differences in organizing Manufacturing Units: A Comparison of France, West Germany and Great Britain», i *Organization Studies*, 1980, 1/1: 59–86, s. 73)
- 2 Hermod Skånland, direktør i Norges Bank i et intervju i Økonomisk Rapport. Han nevnte spesielt heismontørene og vinmonopolarbeiderne, og beklaget samtidig den fordelene det ga dem i lønnsforhandlinger. Gjengitt i *Aftenposten*, 31.1.1980
- 3 Noen sammenlikninger: Heismontører vs. fagarbeidere i verkstedsindustrien; 1960: kr. 7,11 vs. 6,94; 1965: 10,43 vs. 10,01; 1970: 16,23 vs. 15,52; 1975: 30,45 vs. 28,84. Tallene gjelder gjennomsnittlig timefortjeneste i verkstedsindustrien sammenliknet med gjennomsnitt for time- og akkordarbeid for heismontører – hvilket må gå ut på det samme. Tallene for heismontørene er hentet fra *NAFs lønnsstatistikk*, fra Verkstedsindustrien fra *Historisk statistikk 1978* (Statistisk Sentralbyrå bygger på NAFs statistikk). I 1980 er forskjellen mer markant: Mens heismontørenes lønns-gjennomsnitt var på 55,76, var den for verksteds-fagarbeiderne i gjennomsnitt på 44,01. Rørleggerne tjente 45,36, murerne 44,63 og elektromontørene 48,38. (*Statistisk Årbok 1981*)
- 4 *Klassekampen*, 8.10.1982, *Dagbladet*, 9.10.1982
- 5 F.eks. Ernest Greenwood, «Attributes of a Profession», i *Social Work*, vol. 2, No. 3, July 1957, s. 49 (Som bruker uttrykket «autoritet» om det samme)
- 6 Stinchcombe, s. 168, 180

- 7 Marc Maurice and Francois Sellier, «Social Analysis of Industrial Relations: A Comparison between France and West Germany», i *British Journal of Industrial Relations*, vol. XVII; 1979, s. 331
- 8 J.D. Reynaud, «Conflict and Social Regulation: A Sketch of a Theory of Joint Regulation», i *British Journal*. . . , s. 318
- 9 Edgeir Benum, «Teknologi, arbeid, utdanning. Utviklingstendenser i opplæring til industrielt arbeid ca. 1910 – ca. 1965», i *TFAH*, 1, 1985, s. 39, s. 25–26
- 10 Direktør Caspari; Norsk Arbeidsgiverforening i samtale med forfatteren høsten 1981. Han beklaget forholdet, men mente det ville endre seg
- 11 «Heismontørutdanninga i Norge er også enestående. Jeg vet ikke om noe annet industrialisert land som har en tilsvarende fagutdanning, sjøl om de også i Sverige har fagutdanning.» Alf Johansen, dir. i Norges vassdrags- og elektrisitetsvesen (NVE), i samtale med forfatteren høsten 1981
- 12 F.eks. Vilhelm Aubert: «En profesjon er en yrkesgruppe med utdanning på akademisk nivå, med et visst monopol på å utføre visse arbeidsoppgaver, og med en høy grad av kontroll med etterleving av yrkesetiske og faglige normer. . . » NAVFs utredningsinstitutt, *Profesjonalisering – samfunnsbehov eller gruppeinteresse? Rapport fra en konferanse om profesjonalisering med vekt på problemer innen enkelte sosialvitenskapelige og medisinske fagområder*. Utredninger om forskning og høyere utdanning 1977:7, s. 41
- 13 Jfr. Greenwood, s. 46–47
- 14 Tore Lindbekk, «Profesjonenes forskningstilknytning, modifikasjoner med utgangspunkt i en myte,» i *NAV, profesjonalisering*. . . , s. 14–17, jfr. og en tradisjonell profesjonssosiolog som Harold L. Wilensky, i «The Professionalization of Everyone?» i *The American Journal of Sociology*, vol. LXX, nr. 3, sept. 1964, s. 138
- 15 F.eks. Terence A. Johnson, *Professions and Power*, London 1972, s. 41 og Edwin T. Layton, Jr., *The Revolt of the Engineers*, Cleveland & London 1971, s. 4
- 16 Wilbert E. Moore, *The Professions Roles and Rules*, New York 1970, s. 16
- 17 Fordi den nye teknologien i stor utstrekning er *allmenn* teknologi, dvs. teknologi som også andre grupper behersker, står de grafiske fagarbeiderne i fare for å miste sitt tradisjonelle *kunnskapsmonopol*. Jon Helge Lesjø, *Fra Gutenberg til Blokkberg? Om fagarbeid og yrkesutdanning i automasjonens tidsalder*, Universitetet i Oslo, Institutt for sosiologi, Arbeidsnotater nr. 134, Oslo 1979, s. 273
- 18 Jfr. Heismontørenes fagforenings beretning, 1977–78. Bl.a. gjennomførte firmaet Reber et 3 ukers kurs for montører over hele landet. Det ble holdt i arbeidstida og ledet av eksperter. Viktig og at de største bedriftene har egne ansatte studieledere.
- 19 Arvid G. Hansen, *Det hvite kull. Elektrisiteten og elektrofaget*, Jubileumsskrift 1918–1958, Oslo 1958, s. 414
- 20 S.s., s. 418
- 21 S.s., s. 424
- 22 LOs *Meddelelsesblad*, 1918, s. 155
- 23 Arvid G. Hansen, *Heismontørenes forening 25 år 1930 – 5. desember 1955*, Oslo 1955, s. 19
- 24 Distinksjonen er fra Jon Gulowsen, «Samlet og sterk eller splittet og svak? Hva betyr arbeidernes kvalifikasjoner for deres strategiske posisjon i forhold til arbeidsgiverne?», i *TFAH*, 1, 1985, s. 50
- 25 Notat fra Leif Johannessen, en av heismontørenes streikeledere skrevet under umiddelbart etter streiken i 1974
- 26 E.J. Hobsbawn har et tilsvarende poeng i analysen sin av britiske gassarbeidere på slutten av 1800-tallet: «Of all the industries in the late nineteenth century, gas, being

- a public utility, was the most closely involved with public ownership, public control, and public opinion. Their bargaining strenght undoubtedly derived in great part from this, and perhaps part of their fondness for political affiliations does also». Eric J. Hobsbawn, *Labouring Men. Studies in the History of Labour*, London 1979, s. 172
- 27 Ole Skog, formann i Heismontørenes Fagforening 1969–71 og tillitsmann i en årrekke, i samtale med forfatteren våren 1982
 - 28 Opplysningene om Reber i brev fra dir. Reber til forfatteren, våren 1982. I 1981 ble Fortuna kjøpt av det finske storkonsernet Kone
 - 29 Ifølge foreningsprotokoller for Heismontørenes fagforening. Den ble i alle fall idømt to ganger på 60-tallet
 - 30 Samtale med heismontører: Harry Hansen, Ingmar Johansen, Leif Jensen, Kåre Sanden, Birger Romsås, Ole Skog, Roy Magnussen, Terje Skog, februar 1982. Samtalene ble tatt opp på kassett og oppbevares hos forfatteren
 - 31 Heismontørenes fagforening, Beretning for 1967
 - 32 Alf Johansen, dir. i NVE, i samtale med forfatteren våren 1982. Han henviser til «utstrakt samarbeid» i oppfølging av lovbeskyttelsen, men: «Vi mener heismontørene har overspilt noen ganger. De har vært overaktive på den måten at de går ut og overtar saksbehandlingen. På den måten har firmaer som har vært i virksomhet følt at de har fått for sterk oppmerksomhet».
 - 33 Heismontørenes fagforening, beretning mars 1979 – mars 1980
 - 34 *Ingeniør-Nytt*, 6/82
 - 35 Også her er parallellen til profesjonene klar. Kamp for sertifisering og standardheving av utdanning og praksis kan ses på som deres måte å gjennomføre det fagforeningene gjør med streik og andre virkemidler. Layton, s. 6. Forskjellen mellom heismontørene og profesjonene er at heismontørene heller ikke har noen problemer/motforestillinger mot å streike, eller aksjonere for lønnskrav, dersom de mener det er tjenlig
 - 36 Heisforskrifter for Oslo, Oslo 1946
 - 37 Kongelig resolusjon av 5.2.1965
 - 38 Eks. fra strid om bruk av læregutter til selvstendig montasje ved firmaet Stahl Heiser i Bergen: «Særlig vil vi peke på at omhandlede arbeid kun gjaldt mekanisk arbeid og således antas ikke å gå inn under bestemmelsene i Kgl. res. av 5.2.1965». Skriv fra Heisleverandørenes Landsforening 22.3.1972
 - 39 Den fikk endret Kongelig resolusjon slik den ønsket. Men ut fra tanken om at lover kan forandres, ønsket heismontørene også samme forhold tariffestet. Det oppnådde de først seinere
 - 40 Før streiken i 1979 mottok f.eks. NEKF et brev fra det danske metallarbeiderforbundet hvor heismontørene var organisert (NB) hvor de ble bedt om å få slutt på den «chikane» de danske montørene ble utsatt for (Etter *Heis-Nytt* – Heismontørenes fagforenings organ – mai/juni 1978). Heismontørene forsøkte å forklare stillingen sin både gjennom brev og reiser
 - 41 Vurdert i forhold til tre kriterier: antall læregutter i forhold til mestere (flere i moderne fag), antall læregutter og svenner som bodde hos mesteren (færre i moderne fag) og ekteskapsfrekvensen for svenner og læregutter (høyere i moderne fag). Edvard Bull, «Håndverkssvenner og arbeiderklasse i Kristiania. Sosialhistoriske problemer» i *Historisk Tidsskrift*, 1966, s. 93
 - 42 S.S., s. 107–109
 - 43 Jfr. Harry Bravermann, *Arbejde og monopolkapital*, København 1978, s. 41–52
 - 44 Tony Elger, «Valorisation and «deskilling». A Critique of Bravermann», i *Capital and Class*, bd. 7/1979, s. 71–74

- 45 Edvard Bull, *Arbeiderklassen blir til (1850–1900)*, Oslo 1985, s. 424–425
- 46 Jfr. Øyvind Bjørnson, «Kontroll og tvang. En arbeidsplass i omforming. Stordø kisgruver 1911–40», i *Historisk Tidsskrift*, 1980, s. 147 ff.
- 47 F.eks. Bull, *Arbeiderklassen*, op.cit., s. 297
- 48 F.eks. var Norsk Murerforbund også ute av LO mellom 1923–1927 for å føre lønnskamper de mente de hadde grunnlag for, men ikke fikk føre innen LO. *Beretning for norsk murerforbunds virksomhet 1923–24*, s. 4–7
- 49 Trykt referat fra talen 15.4.1956 i Heismontørenes fagforenings arkiv
- 50 Gustav Evje, *Elektrikeren*, 4/62
- 51 Opplysninger fra Terje Skog, tidligere formann i Heismontørenes fagforening
- 52 Vedtatt på årsmøtet 1976. Etter foreningsprotokollen
- 53 Uttalelse fra medlemsmøte 6.11.1975, også sendt ut som pressemelding. Etter foreningsprotokollen
- 54 Av kjøttindustriarbeiderne som også var i streik. En representant fra dem var til stede på streikemøtet til heismontørene da de vedtok å ta opp dette kravet. (Referat fra streikemøte 24.9.1974). Seinere ble kravet reist av telefonsentralmontørene da de kom i streik
- 55 På NEKFs landsmøte i 1962 fremmet f.eks. heismontørenes representant, Ole Skog, et forslag hvor han slo fast at «Det er ikke skjedd noen grunnleggende endringer i det kapitalistiske system i Norge. Velferdsstaten er ikke noen erstatning for et sosialistisk samfunn.» Og han ba «Regjeringen, utgått fra Det norske Arbeiderparti, gjenoppta sin gamle målsetting, å søke fram til et sosialistisk samfunn basert på Norges historiske, politiske og økonomiske forutsetning.» Forslaget fikk 8 stemmer, NEKFs 12. landsmøte 1962, landsmøteprotokoll
- 56 Se note 26
- 57 F.eks. Wilensky s. 140. Wilensky mener at profesjonene virkelig er preget av å sette klientenes interesser foran egne
- 58 F.eks. Magali Sarfatti Larsson, *The Rise of Professionalism. A Sociological Analysis*, Berkely 1977, s. 56–57
- 59 Kari Martinsen, «Legenes vei fra kampen mot barne- og spebarnsdødelighet – til interesse for svangerskap i tidsrommet ca. 1890–1940», i *Kvinner og arbeid. Rapport fra et tverrvitenskapelig seminar 18.–20. nov. 1984*. NAVFs sekretariat for kvinneforskning. Arb.notat 1/85, s. 28. Kari Martinsen påpeker også hvor vanskelig det er å skille de to aspektene fra hverandre
- 60 Anne Lise Seip, *Sosialhjelpstaten blir til. Norsk Sosialpolitikk 1740–1920*, Oslo 1984, s. 112–113
- 61 «Samfunnsmessig anerkjent» er altså ikke det samme som «reelt». Poenget her er f.eks. ikke om medikalisering av svangerskap virkelig er bra for mor og barn, men om det oppfattes slik av «samfunnet» – i den grad at de faktisk handler etter det
- 62 Formann i Heismontørenes fagforening i Arbeiderbladet november 1959
- 63 *Heis-Nytt*, 18/69
- 64 Referat fra Heismontørenes fagforenings halvårsmøte nov. 1977
- 65 Heiskontrollens årsrapport for 1977 klager over «usedvanlig mange ekstraordinære tilsyn på grunn av streiken til heismontørene mot Wisbechs klafflåser». Heiskontrollens årsrapporter på kontoret til Heiskontrollen i Oslo
- 66 Brev fra Heismontørenes fagforening til Direktoratet for Arbeidstilsynet, 1977
- 67 Hvilke muligheter denne retten til å «lede og fordele» arbeidet gir til å undergrave arbeiderkollektivet der arbeiderne ikke har autonomi i arbeidsprosessen viser nevnte artikkel til Øyvind Bjørnson tydelig
- 68 Wilensky, s. 149

- 69 Samtale med heismontører, jfr. note 30
 70 Samme sted
 71 De som ikke ville, ble ikke tatt med på praksis. Samme sted
 72 Samme sted
 73 Det er naturligvis fortsatt verkstedsarbeidere på heisbedrifter. Dem har ikke heismontørene noen lønsmessig innflytelse på, men de har lagt vekt på å opparbeide et godt forhold til dem, bl.a. ved å invitere dem til årsmøter og kurser
 74 Layton, s. 6, Layton tar for seg ingeniørene i USA, som han mener aldri lyktes med det
 75 Layton, s. 32; Johnson, s. 72

Professional work and Labour radicalism – close relations or random connections?

The article deals with Norwegian lift-mechanics who by and by have acquired a remarkably high professional position. Parallels can be drawn both to earlier craftsmen and the more established professions of today. By avoiding specialization the lift-mechanics have obtained control over the whole business. They are irreplaceable because they monopolize the knowledge of installation of lifts. This gives them a strong position versus their employers. The background for this strong position is due, partly, but not wholly, to the technological development of lift-installation. The lift-mechanics were iron workers, but the electrical part of it grew continually more important. At the same time the electricians fought till they gained professional status. The first objective of the lift-mechanics was to be recognized as special workers within the electrical trade. But the work to protect the trade continued beyond that. Features regarding the trade and the business were favourable for protecting the trade. Much is, however, owed to a very conscious and professional strategy from the lift-mechanics. They have, much like the earlier craftsmen and the contemporary professionals, considered the position of the *trade* as crucial to all their work.

The strong professional position of the lift-mechanics provides a firm basis for a strong union. The parallels to the former craftsmen are equally evident. As with

those the trade union of the lift-mechanics is also socially involved. To understand that it is also politically radical, other factors need being taken into consideration. Besides the impact of individuals, there are also factors related to the trade and the struggle for professional status. It was of importance that this struggle led to a more contradictory and distant relationship to The Trade Union Congress centrally. This weakened the impact the T.U.C. has had to moderate, and also the connection to social democratic thinking. The strong cultural community, in which craftsman- or professional culture and construction-worker culture met – has pulled in that same direction. This also applies for the social commitment which the lift-mechanics have exerted on a professional basis – and especially the obvious antagonism between the manufacturing process and the way the factories are run. This is also reproduced socially considering how difficult it has been for lift-mechanics to find sympathy within their own field. This fact separates the lift-mechanics from both professions and former journeymen – who are beyond any doubt – working class. Those who have managed to climb further up, disappear from the ranks of the lift-mechanics. This is in many ways a strong side. It makes the lift-mechanics part of a class-community, and gives them in addition to that, a strength of their own common to the one of the working class.

Hans-Jakob Ågotnes

Faglig politikk og faglig mobilisering i jernindustrien 1900–1920

I. Innledning

I 1980-åra har fagbevegelsen etter mange år på frammarsj opplevd et press mot sin tilkjempede innflytelse over medlemmenes arbeidsvilkår. Samtidig ser det ut til at sosialister som vil arbeide politisk her i landet har mindre interesse for fagbevegelsen enn noen gang. Faglig politikk er ikke lenger et viktig problemfelt. Det som skjer på det faglig-politiske området framstår ikke som noe avgjørende i kampen for arbeiderklassens interesser. Heller ikke tillitsmennene innenfor fagbevegelsen sjøl vender oppmerksomheten i den retningen. I 1985 konsentrerer man kreftene om valgarbeid for Arbeiderpartiet – eller man aksjonerer for fagbevegelsens frihet til å støtte andre partier. Denne konsentrasjonen om partiene tyder på at det er på det politiske planet man ser realistiske muligheter for å stanse nedbyggingen av de rettigheter arbeiderklassen tidligere har oppnådd. Den gradvise uthulingen av arbeidsmiljøloven og statlig styrt nedlegging av industriarbeidsplasser skal stoppes ved å påvirke sammensetningen av Stortinget. Faglige reaksjoner er i de fleste tilfeller isolerte til de enkelte arbeidsplasser. Noen breiere faglig mobilisering er det lite tegn til.

Etter min mening er denne ensidige vektleggingen av det statlig-politiske uheldig, og den er et brudd med de tradisjonelle framgangsmåtene i norsk arbeiderbevegelse. Når det politiske området har vært stengt for arbeiderklassen, har man i stedet mobilisert på arbeidsplassene. I åra etter århundreskiftet lanserte for eksempel Jern- og Metallarbeiderforbundet en faglig offensiv som svar på

Stortingets skattlegging av forbruksvarer gjennom vernetoll. Parolen var at høyere levekostnader skulle kompenseres gjennom høyere lønn. Tolloggivningen ble signalet til lønnsaksjoner over hele landet. Seinere hevdet en brei bevegelse som Fagopposisjonen på prinsipielt grunnlag at fagorganisasjonen måtte spille den viktigste rollen i arbeiderklassens kamp. Det var den som ga arbeiderne den maktposisjon som var nødvendig for å få gjennomslag for krav.

Det er også utgangspunktet for denne artikkelen at de faglige organisasjonene spiller en nøkkelrolle i organiseringen av arbeiderklassen til en makt i samfunnet. De danner ikke bare grunnlaget for arbeidernes innvirkning på sine arbeidsvilkår og levestandard, men også for den innflytelse de måtte ha på det politiske planet. Det norske Arbeiderpartis historie etter 1945 må forstås ut fra dette. Det er først og fremst tilknytningen til fagorganisasjonen som gir partiet et annet forhold til arbeiderklassen enn de andre politiske partiene. DNA har en stabil basis i klubber og fagforeninger, som driver en daglig virksomhet for å ivareta medlemmenes økonomiske interesser. Her er et apparat som ikke utelukkende er knyttet til valg og parlamentarisk møtevirksomhet. Medlemmer blir mobilisert til arbeid i fagforening eller klubb ut fra nødvendigheten av å ivareta egne materielle interesser ved å delta i utformingen av arbeidsvilkårene. Uten denne virksomheten ville andre klasseinteresser vært langt mer enerådende også på det statlige området. Fagbevegelsen danner livsnerven i arbeiderbevegelsen, som Fagopposisjonen uttrykte det. Dette gjelder også idag. Arbeiderbevegelsens maktgrunnlag ligger fortsatt i de fagorganisertes innflytelse over produksjonen. Spørsmålet er hvordan denne maktposisjonen blir utnyttet.

Påstanden er altså at arbeiderklassens samfunnsmessige innflytelse i første rekke bygger på den aktiviteten som finnes i de faglige organisasjonene. De vilkår som denne aktiviteten har, blir i så fall av avgjørende betydning. Slike vilkår må først og fremst søkes i forholdet til motparten.

Motsetningene mellom arbeidere og arbeidsgivere er altfor ofte blitt studert som et alment forhold mellom «arbeid og kapital», et forhold som blir definert ved at kapitalen utbytter arbeidskraften,

tilegner seg en del av den verdi som arbeidet skaper. Dette er vel og bra som et utgangspunkt. Men det fører ikke langt å bare studere felles trekk ved arbeiderklassen når en vil forstå den faglige utviklingen. Ved nærmere ettersyn viser det seg at vilkårene for fagforeningskamp er svært forskjellige for ulike grupper av fagorganiserte. Ikke bare typer av krav, men også den makt som kan settes bak dem og de framgangsmåter som kan brukes for å gjennomføre dem varierer sterkt fra bransje til bransje og fra bedrift til bedrift. Sjøl om man definerer arbeiderklassen ut fra at den står i et motsetningsforhold til kapitalen gjennom økonomisk utbytting, er det derfor viktig å kartlegge de ulike former denne utbyttingen har. Disse formene har avgjørende konsekvenser for hvordan motsetningene arter seg i praksis. Det er for eksempel ikke likegyldig om lønn og arbeidstempo blir avgjort fra dag til dag i bedriftene ved inngåelse av akkorder, eller om slike spørsmål i hovedsak blir avgjort gjennom sentrale tariffavtaler. De samme aksjonsformer er heller ikke like brukbare for alle fagorganiserte. Noen grupper utmerker seg ved spesielle måter å aksjonere på.

Slike forskjeller i relasjonene mellom arbeid og kapital blir desto viktigere fordi de skaper motsetninger innad i fagbevegelsen, Samordning av krav og linjer i fagorganisasjonen betyr nødvendigvis at noen krav prioriteres, mens andre blir lagt i skuffen. Den faglige taktikk som blir ført av en gruppe kan dessuten skape forhold som blokkerer for andre framgangsmåter, som for andre grupper ville være de mest effektive. Siden dette angår den grunnleggende forutsetningen for folks livsførsel, inntekten, er det ikke merkelig at det kan oppstå til dels bitre motsetninger mellom grupper av organiserte. Det skulle tyde på at forskjeller i faglige kampvilkår er noe de aktive innenfor fagbevegelsen ikke burde overlate til historikeren å studere.

Jeg skal i det følgende holde meg til historien og prøve å vise betydningen av at en tar den faglige politikken på alvor. Om en vil forstå fagbevegelsens historie, er det viktig å kjenne til de konkrete omstendigheter de faglige linjene blir til under. Dette vil neppe bidra til å løse spørsmålet om hva fagbevegelsen bør gjøre idag. Men kanskje kan historien inspirere til å tenke gjennom hvilke vilkår som idag er til stede for faglig arbeid.

Emnet for denne artikkelen er de faglige linjer som ble utviklet

blant de organiserte jern- og metallarbeiderne i Norge i gjennombruddsfasen for Norsk Jern- og Metallarbeiderforbund, 1900–1920. Det var i denne perioden flertallet av jernarbeiderne ble organisert og forbundets innflytelse på lønns- og arbeidsvilkår ble etablert. Grunnlaget for de forholdene vi kjenner i det organiserte arbeidslivet idag ble skapt da. NJMF spilte en avgjørende rolle i utformingen av arbeidslivets regler, særlig gjennom etableringen av tariffsystemet. Det var likevel ikke enstemmig oppslutning innenfor forbundet om de linjer som ble valgt. Den faglige politikken møtte motstand. Også der en ikke finner uttalt opposisjon mot de rådende linjer, viser det seg at mobiliseringen for forskjellige krav ikke var like sterk i alle deler av medlemsmassen. Forskjellene i livssituasjon gikk ikke bare mellom ulike bransjer og forbund, de gikk også innenfor arbeidsstyrken i jernindustrien.

For å få fram bakgrunnen for noen slike motsetninger innenfor NJMF, skal skipsbyggingsindustrien brukes som eksempel. Formålet er å få kjennskap til hvordan *den sosiale organisasjonen* var innenfor verftsbedriftene. Jeg skal først beskrive noen sider ved arbeidsprosessene i norsk skipsbyggingsindustri. Dette gjør det mulig å forstå forskjeller i arbeidssituasjonen til arbeiderne, og dermed også hvilke relasjoner som styrte samhandlingen mellom grupper og individer. Disse relasjonene, som til sammen utgjør den sosiale organisasjonen i bedriften, skapte en deling i arbeidsstokken. Relasjonene må sees i lys av forholdet mellom arbeid og kapital – hvordan arbeidet ble ledet, forholdet mellom arbeidstempo og lønn, og delingen mellom lønn og profitt. De skapte på sin side forskjeller *innenfor* arbeidsstokken, med de konsekvenser det hadde for enheten blant arbeiderne.

Skipsbyggingsindustrien er valgt fordi den var den dominerende bransjen innenfor jernindustrien ved århundreskiftet. Den dominerte enda sterkere innenfor NJMF – medlemsveksten kom i første omgang fra verftene. Dessuten finner vi her en svært allsidig arbeidsstokk. Det er derfor en viss grunn til å se NJMFs utvikling i sammenheng med forholdene i denne bransjen.

Jeg går først inn på de endringene i den sosiale organisasjonen i skipsbyggeriet ved Bergens Mekaniske Verksted som fant sted i åra fra omkring 1900. Ved å studere endringsprosessen er det lettere å se innholdet i relasjonene. Poenget er å vise hvordan

arbeidsstokken ut fra kvalifikasjonsgrad var delt i en rekke sjikt med ulik plassering i forhold til hverandre og til bedriftsledelsen. Dernest tar jeg opp den faglige politikken innenfor Norsk Jern- og Metallarbeiderforbund, og prøver å plassere den i forhold til den sosiale organiseringen i bedriften.¹

2. Endringer i sosiale relasjoner i skipsbyggeriet etter ca. 1900

En verftsbedrift var den gangen et svært allsidig produksjonsanlegg. Omtrent alle deler, både til skrog, maskineri og dampkjeler, og også det meste av utrustningen ellers, ble laget innenfor portene. På verftene finner vi derfor arbeidere fra de fleste fag innenfor jern og metall. Ved siden av mekanikere, formere, platearbeidere og kjelesmeder, var det en rekke håndverksfag som smeder, kopperslagere, skipssnekkere og -tømmermenn. Jeg skal i det følgende begrense meg til å diskutere forholdene i skipsbyggeriet, den avdelingen der skroget ble bygget.

Byggingen av et skipsskrog er en komplisert oppgave. Det kreves nøye koordinering av arbeidet for å få delene til å passe sammen, og ikke minst viktig: Å få dem ferdige til riktig tid. Da det ligger store verdier i stålmaterialene til skipet, må arbeidet dessuten gå så raskt som mulig. En kort byggeperiode vil gi lavere kapitalkostnader og gjøre skipet billigere.

De kravene som dette stiller til organisering av arbeidet er blitt løst på forskjellige måter. På 1800-tallet var *entreprenørsystemet* det vanlige i skipsbyggeriene i Bergen. Det besto i at formannen i skipsbyggeriet, skipsbyggmeisteren, påtok seg å få jernarbeidet utført for en fastsatt sum. Tømmermanns- og snekkerarbeidene på skroget var organisert på tilsvarende vis. Systemet er beskrevet slik ved Laxevaag Maskin- og Jernskipsbyggeri;

«Med verkstedets dyktige skipsbyggerformann, Ole Bøthun d.e., sluttet verkstedet akkord på alt skipsbyggerarbeide. Likeledes ble alt trearbeide utsatt på akkord til tømmermennene Seim, Steen og Jacob Gjertsen, samt snekkerformann Monsen. Disse overtok de spesifiserte arbeider til en på forhånd avtalt pris. Formennene på sin side engasjerte de folk

1. maidemonstrasjon i Høyanger i Sogn og Fjordane i 1924
(Foto: Arbeiderbevegelsens Arkiv og Bibliotek)

de trengte og lønnet dem. Verkstedet hadde således kun med vedkommende formenn å gjøre. [. . .]. Disse på sin side satte for mange tings vedkommende arbeidet ut på akkord igjen til sine folk.»

Ved de andre avdelingene på verftet, maskinverksted, kjelesmie og diverse håndverksavdelinger, var ansettelsesforholdet mer direkte. Arbeiderne ble der betalt direkte av bedriften.

Entreprenørsystemet er ikke det samme som en underentreprise, der et utenforstående firma med sine egne arbeidere utfører et arbeid etter kontrakt med verftet. Både formannen og arbeiderne var ansatte i skipsbyggeriet. Skipsbyggmeisteren var et ledd i ledelseshierarkiet i bedriften, og han var underlagt avgjørelser høyere oppe, for eksempel når det gjaldt «hyring og firing» av folk. Han var med andre ord ingen sjølstendig kapitalist. Arbeiderne var heller ikke uavhengige i forhold til bedriften, sjøl om det var meisteren som betalte dem akkordfortjeneste. De hevet timelønn som ble utbetalt fra lønningskontoret.

Entreprenørsystemet hadde likevel avgjørende konsekvenser for hvordan interessemotsetningene slo ut. Formelt sett var fordelingen av akkordoverskuddet en sak som ikke vedkom bedriften. Det

var i prinsippet et forhold mellom meisteren og arbeiderne hvordan summen skulle fordeles mellom dem. Misnøye blant arbeiderne med betalingen ga seg derfor uttrykk i anklager om at formannen snytte dem for rettmessig akkordoverskudd. Noen av de første faglige mobiliseringene blant arbeiderne i skipsbyggeriene hadde da også som mål å få bort formannen som mellommann i akkordforholdet. Fagforeningene reiste krav om at akkordkontrakter skulle inngås direkte mellom bedriften og arbeidslaget som utførte akkorden. Rett før århundreskiftet fikk arbeiderne ved Bergens Mekaniske Verksted gjennomført dette kravet. Ved Oslo-verftene Aker og Nyland var det innfridd alt i 1892-93. På Laksevåg var de sosiale relasjonene som lå i entreprenørsystemet dypere rotfestet både innenfor bedriften og i lokalsamfunnet, og her endret forholdene seg først da den landsomfattende tariffavtalen i jernindustrien satte forbud mot at formenn deltok i akkord.

Det nye akkordsystemet som ble knesatt i avtaleverket, kom til å danne grunnlag for organiseringen av akkordarbeidet i de fleste skipsbyggerier og mekaniske verksteder helt fram til fastlønsavtalene avløste akkordarbeidet i 1960- og 70-åra. Regler for akkordarbeid ble tariffestet i 1907. Akkorder skulle nå undertegnes av en fagarbeider og formannen. Fagarbeideren gjorde avtale på vegne av sitt arbeidslag, formannen på vegne av bedriften. Avtalen skulle inneholde klare regler for betaling og arbeidsvilkår, og det ble dermed langt på vei slutt på den vilkårligheten som tidligere hadde hersket ved akkordutbetaling. Før arbeidet begynte skulle det avtales et bestemt kronebeløp som laget skulle ha for å utføre det. Summen skulle deles mellom medlemmene i laget proporsjonalt med deres timelønn. De som hadde høyest timelønn fikk også størst del av akkordsummen. Nå var det bedriftens kontor som beregnet fordelingen og betalte ut både time- og akkordlønn.

Med endringene i akkordsystemet fulgte nye relasjoner innenfor arbeidsstokken i de bergenske skipsbyggeriene. De fagarbeiderne som ledet sine arbeidslag fikk større innflytelse over arbeidsprosessen. De fikk nå større ansvar for å lede de enkelte delene av arbeidet. Skipsbyggmeisterens rolle ble redusert. Han kunne ikke lenger styre arbeidet direkte innenfor lagene på samme måten som da han kontrollerte arbeidernes inntekter. Han ble mer en funksjonær som tok seg av overordnet koordinering mellom arbeidslag.

Men det var ikke bare arbeiderne som ble berørt av forandringene. Også bedriftsledelsens stilling endret seg. Under entreprenørsystemet hadde ledelsen liten befatning med den daglige driften i skipsbyggeriet. Gjennom kontrakter med formennene var det på forhånd fastlagt hvor store arbeidskostnadene skulle bli, forutsatt at byggetiden ikke ble overskredet. Ble arbeidet ferdig raskere enn beregnet, var det formennene som høstet fordelene, ikke bedriften. Med et slikt system er det forståelig at ledelsen viste liten interesse for effektivisering av produksjonen. Når det ble avskaffet ved BMV, skjedde det samtidig med at ledelsen mer aktivt forsøkte å styre arbeidet for å redusere arbeidskostnadene. Det er derfor ikke urimelig å tenke seg at det opphørte som resultat av at også bedriftsledelsen ville ha det vekk.

Ved århundreskiftet var BMV inne i en lønnsomhetskrise. Den konkurrerende bedriften på Laksevåg tok det meste av reparasjonsarbeidet, og nybygde skip kunne engelske verft levere billigere enn BMV var i stand til. Bedriften i Solheimsviken hadde i store trekk vært uforandret siden den var blitt utvidet i 1872, og utstyret var gammelt og utslitt. Dette var et resultat av den linjen som rådet i ledelsen på 1800-tallet: Aksjonærene forsøkte å spare mest mulig ved å holde igjen på innkjøp av produksjonsutstyr. Hensynet til aksjeutbyttet veide tyngst ved årsoppgjøret. At produksjonskostnadene kunne reduseres gjennom investeringer for å bedre arbeidsproduktiviteten ser ut til å ha vært en ukjent problemstilling for ledelsen den gangen.

Manglende aksjeutbytte i 90-årene tvang fram en ny kurs. Ny kapital måtte skaffes for å redde verkstedet. Det ble ansatt ny direktør, som fikk til oppgave å reorganisere bedriften. Aksjonærenes innvirkning på driften ble redusert til fordel for den tekniske ledelsen. Den nye direktøren, H. C. Flood, hadde mangeårig erfaring fra tyske, skotske og amerikanske verft, der bedriftslederne på denne tiden interesserte seg sterkt for arbeidsproduktiviteten. Flood var særlig påvirket av diskusjonen om bedriftsledelse blant amerikanske ingeniører, der metoder til å få størst mulig innsats ut av arbeiderne sto sentralt – taylorismen var et av de ledelsessystemene som sprang ut av denne diskusjonen.

Floods mål var å gjøre BMV til et lønnsomt nybyggingsverksted. Det ble bygget et helt nytt produksjonsanlegg med moderne

verktøymaskiner, noe som i seg selv minsket arbeidskraftbehovet. Men ved siden av å innføre effektivt maskineri, var det et hovedpoeng for Flood at utstyret ble effektivt utnyttet i produksjonen, samtidig som arbeidertallet ble holdt så lavt som mulig. Arbeidsintensiteten skulle økes. Derfor var arrangementet av utstyret viktig. Maskiner og utstyr måtte plasseres slik i forhold til hverandre at produksjonen kunne flyte godt og formennene lett kunne overvåke arbeiderne.

Ved siden av å gjøre arbeidet mer produktivt, skulle moderne maskineri også fylle en annen hensikt. Flood tenkte seg at en delvis mekanisering ville føre med seg en avkvalifisering av arbeidet. Det ville innebære at bedriften ble mindre avhengig av de høytkvalifiserte fagarbeiderne med deres krav til lønnsnivå og forkjærlighet for tilvante arbeidsmåter.

Det vil føre for langt å beskrive konsekvensene av reorganiseringen på alle punkter i arbeidsprosessen. Vi må nøye oss med noen eksempler. En viktig følge av nye maskiner var at det ble mulig å bøye stålplatene uten å varme dem, først og fremst på grunn av innføring av mekaniske presser. Det gjorde at mye av platearbeidet krevde mindre kvalifisert arbeidskraft. Ellers var det særlig *klinkerne* som ble offer for Floods strategi mot fagarbeidet. Alt arbeid på beddingene hadde tidligere vært utført for hånd. Håndverktøy som hammer, meisel og dor hadde vært det typiske verktøyet ved monteringen av skroget. Også her kom det nå inn nytt utstyr. I 1906 ble det innført luftdrevne klinke-, meisle- og bormaskiner til beddingsarbeidet.

Klinking hørte heller ikke tidligere til det høyest kvalifiserte arbeidet. Og det var ikke snakk om at arbeiderne nå ble underlagt maskineriets arbeidstakt. De nye pressluftmaskinene ble brukt som håndverktøy, og de var fullstendig under operatørenes kontroll. Likevel ble klinkerne rammet av mekaniseringen på flere måter. For det første ga luftverktøyet bedriften anledning til å utvide arbeidsdelingen i sammenføyingsarbeidet. Klinkerne hadde tidligere hatt ansvaret for mange operasjoner: Å trekke platene tett til hverandre, dore opp hullene til riktig størrelse og klinke nagler. En ny gruppe kom nå til og overtok en del av dette. Det var brosjerne, som ved hjelp av bormaskiner gjorde hullene klare for klinking. Klinkergruppen kunne konsentrere seg mer om selve

klinkingen, og intensivering av arbeidet må ha vært resultatet.

Luftverktøyet reduserte dessuten den fagdyktigheten som krevdes av klinkerne. Selv om det ikke var nødvendig å ha teoretiske kunnskaper, krevdes det en spesiell teknikk for å bli en god håndklinker. Særlig forklinkeren, som var leder for klinkelaget og som med sine hammerslag formet naglehodet og bestemte hvor mye naglen skulle klinkes, måtte ha en praktisk dyktighet som det tok lang tid å tilegne seg. Det samme var ikke tilfellet med maskinklinking. Dette går fram av flere konflikter omkring innføring av luftverktøy. Da BMV innførte luftklinking, ansatte bedriften samtidig nye folk med svært lav lønn til å betjene klinkemaskinene. Arbeiderne protesterte mot dette, men verkstedet sto fast på retten til å bruke lavtlønnede maskinklinkere. Det var et viktig prinsippsspørsmål:

«Ved indførelse av presluft klinke- og dikkemaskiner betjenes disse av uøvde folk med meget lav løn. Klinkerne forlangte at der for dette arbeide skulde betales samme løn som haandklinkerne hadde, hvilket verkstedet ikke vilde gaa med paa, da dette var et principspørgsmaal som maatte behandles av arbeidsgivernes centralstyre.»

Prinsippet det var snakk om, var nettopp om bedriftene skulle kunne skifte kvalifiserte arbeidere ut med ulærte. Året før saken kom opp ved BMV hadde det vært en tilsvarende konflikt ved Fredrikstad Mekaniske Verksted. Verkstedet hevdet at maskinklinkerne ikke kunne kreve like høy lønn som forklinkerne, «da de ikke behøvde særlig øvelse». Jernarbeidernes fagblad erklærte seg enig i denne vurderingen av kravet til dyktighet, i sin konstatering av «at lønnen særligt for de mindre faglærte har saa let for at synke paa grund af skiftning af folk».

Det var sterke tayloristiske elementer i direktør Floods tenkemåte, noe som klarest kommer fram i holdningen til klinkingen. Han ville forenkle arbeidet slik at det kunne utføres av uøvde folk. Men på andre felter skjedde det endringer som gikk i en annen retning enn Flood hadde tenkt seg. Disse kan samles under stikkordet «forhåndsmerking», og hadde sitt utspring ved Fredrikstad Mekaniske Verksted, der en annen amerikansk-inspirert ingeniør, Harald Jensen, noen år etter århundreskiftet overtok ledelsen.

Utformingen av platene i huden på skipet ble tidligere gjort etter hvert som monteringen skred fram, ved at det ble tatt mål av hullplasseringen til hver plate etter at forrige plate var montert på skroget. Dette gjorde arbeidsprosessen lite fleksibel: Merking og bearbeiding av skrogdelenene måtte foregå i en bestemt orden, og forsinkelser et sted ville raskt forplante seg til andre ledd i prosessen. Forhåndsmerkingen innebar at de fleste delene kunne gjøres ferdige uavhengig av monteringen. Dette åpnet nye muligheter for rasjonell planlegging av produksjonen. Spillerommet for oppdeling av arbeidet i detaljoperasjoner ble større ved bearbeidingen. Det samme gjaldt muligheten for økt intensitet i arbeidet.

Men systemet med forhåndsmerking krevde også en stab av arbeidere med høye kvalifikasjoner. Forhåndsmerkerne måtte ha en viss teoretisk innsikt for å kunne folde ut krumme linjer og bestemme «sanne lengder» på platene ut fra en projeksjonstegning av skipets linjer. De måtte kunne trigonometri. Og de måtte «maale ut og merke efter tegning, der ofte er i liten skala, som bare viser hvordan arbeidet skal se ut færdig, mens arbeideren gjerne maa gjøre sig ekstrarids og derefter fylde ut de enkelte dele».²

Det skjedde altså en oppkvalifisering av en del av fagarbeidet. Innføringen av forhåndsmerking betydde ikke at ledelsen fikk større innflytelse på konstruksjonen av skipsskroget. Den eksakte form på de enkelte delene var ikke fastlagt av ingeniørene på tegnekontoret, men ble bestemt under merkingen av materialene. Dette var neppe en utvikling som var etter BMV-direktørens hode. BMV begynte likevel raskt å ta forhåndsmerkingen i bruk. Det var omreisende fagfolk som hadde lært teknikken i Fredrikstad som tok initiativet. I 1904, året etter starten i Fredrikstad, begynte unge arbeidere å forhåndsmerke ved BMV. Det er uklart hvor raskt den nye arbeidsmåten ble gjennomført, men vi vet at i 1924 var det bare de mest kompliserte platene som fortsatt ble merket etter mal. Systemet spredde seg også til andre bedrifter via omreisende fagarbeidere.

Endringene i arbeidsprosessen i skipsbyggeriet fikk altså konsekvenser for strukturen i arbeidsstokken. I det gamle skipsbyggeriet var skillet mellom *fagarbeidere* og *håndlangere* et av de viktigste trekkene. Den siste gruppen ble langt på vei borte ved innføringen av kraner og annet transportmaskineri. Men det

skjedde også en differensiering innenfor fagarbeidergruppen. En del av fagarbeiderne fikk hevet sine kvalifikasjoner gjennom forhåndsmerkingen, ved siden av at det nye akkordsystemet ga dem sterkere posisjoner innenfor arbeidsprosessen.

På den andre siden førte mekanisering og økt arbeidsdeling til at noen arbeidsoperasjoner tenderte mot å bli spesialarbeid, enkle, repetitive operasjoner som kunne utføres uten lang fagutdanning. Resultatet ble en hierarkisk oppdelt arbeidsstokk, som besto av *en rekke sjikt* alt etter hvor høye kvalifikasjoner som krevdes for å utføre de forskjellige arbeidsoperasjonene. Sjiktelingen ble understreket av forskjeller i lønnsnivå og status på arbeidsplassen. Også i maskinverkstedene ser det ut til at det utviklet seg en liknende struktur. Knut Kjeldstadli har vist hvordan mye av arbeidet ved verktøymaskiner ble standardisert og forenklet, slik at det kunne utføres av folk uten like lang opplæring som de gamle maskinarbeiderne hadde. Dessuten ble håndlangene også her erstattet av kraner og annet transportmaskineri.⁵ Trolig kan vi regne med at det ble en sterkere hierarkisering innenfor de fleste bransjene i jernindustrien. Det iøynefallende unntaket var støperiene, der den gamle strukturen med to innbyrdes nokså homogene grupper, fagarbeidere og håndlangere, sto ved lag.

For bedriftene betydde dette at de måtte føre en delt rekrutteringspolitikk. Til kjernepunktene i arbeidsprosessen krevdes høyt kvalifiserte arbeidere, og de enkelte bedriftene konkurrerte med hverandre om denne arbeidskraften. Til spesialarbeid kunne de ta inn ulærte folk og selv lære dem opp. Dette skillet i arbeidsstokken ble viktig for utviklingen av arbeidernes faglige kamp. Klinkergruppen og de toppkvalifiserte platearbeiderne f.eks. viser forskjellige faglige handlingsmønstre. Dette henger sammen med måten bedriften fungerte på som sosial organisasjon. Først ved å gå inn på de relasjonene arbeiderne inngikk i under sitt daglige arbeid blir denne sammenhengen synlig. Den ulike situasjon som deler av medlemsmassen var i, danner bakgrunnen for en del av de faglig-politiske motsetningene i Norsk Jern- og Metallarbeiderforbund i perioden fram til 1920.

3. Faglig-politiske tendenser i jern- og metall

Vi kan sjølsagt ikke forstå hvordan motsetningene mellom bedrifter og arbeidere utviklet seg ut fra indre forhold på den enkelte arbeidsplass. Det som skjedde på en arbeidsplass fikk betydning for hvilke spørsmål som ble viktige andre steder. Som resultat av skjerpede motsetninger på forskjellige arbeidsplasser, utviklet det seg et breiere samarbeid både på arbeidsgiver- og arbeidernesiden. Arbeidsgiverne i jernindustrien hadde noen steder begynt å samordne sin politikk overfor arbeiderne før 1900, og i Kristiania- og Bergensområdet hadde de organisert seg i lokale foreninger. Det utviklet seg også et samarbeid på landsplan før Mekaniske Verksteders Landsforening ble stiftet i 1908. På arbeidernesiden fantes det også organisasjoner som hadde som siktemål å samordne holdningen til arbeidsgiverne. Jern- og Metallarbeiderforbundet (NJMF) var det viktigste av forbundene som organiserte arbeidere i jernindustrien. Vi skal se på dette forbundets offisielle faglige politikk før vi tar opp hva som skjedde lokalt. Forbundets linjer i den faglige politikken satte rammer for hvilke aksjoner som kunne gjennomføres på de enkelte arbeidsplassene.

Fra året 1900 begynte jernarbeidernes oppslutning om forbundet å øke raskt. Organisasjonsprosenten steg fra omkring 10 i 1898 til 70 i 1909. Forbundet begynte å bli en maktfaktor som bedriftene måtte ta hensyn til. Hovedkravet som arbeidsgiverne møtte var oppretting av bindende avtaler om *minstelønn*. I 1907 ble en landsomfattende minstelønnsoverenskomst undertegnet for verkstedindustrien.

Hva var det jernarbeiderne ville oppnå med avtaler om minstelønn? Uttrykket leder tanken i retning av en lavtlønnspolitikk, der siktemålet var å heve opp de lavest lønte i faget og slik minske lønnsforskjellene. Minstelønn innebærer at det blir avtalt lønnssetter som skal være det laveste noen arbeider kan betales. Et slikt system skulle man tro fikk størst virkning for lønnen til dem som hadde lavest betaling.

Virkningene av et minstelønnsystem er likevel avhengig av hvordan systemet konkret er utformet, og det var andre hensyn som var avgjørende for NJMF. De kravene til minstelønnssetter som NJMF fremmet, ble satt for lavt til at de ville virke utjevne. Forbundsledelsen begrunnet heller ikke kravet med hensyn-

net til de lavtlønte medlemmene. Det var gjennomsnittslønnsnivået forbundet ville påvirke med innføring av minstelønn. Kravet hadde strategisk betydning for lønnskampen for jernarbeiderne som helhet. Det var dette hensynet som var avgjørende for utformingen av kravet.

Det er ikke tilfeldig at det var minstelønn snarere enn normallønn som var aktuelt. Kravet var tilpasset den på forhånd dominerende praksis for lønnsfastsetting i jernindustrien: Lønningene ble individuelt bestemt. Bedriftene betalte hver arbeider etter dyktighet. Den personlige timelønningen ble dermed en målestokk for hvor mye den enkelte var verd, for hans relative status innenfor arbeidsstokken. Når en person mente at hans arbeidskraft var for lavt vurdert, gikk han til ledelsen og ba om personlig tillegg. For mange var det et æresspørsmål å ikke godta avslag på et slikt krav. Det var bedre å slutte og søke arbeid andre steder enn å lide nederlag i en slik styrkeprøve med bedriftsledelsen. De best kvalifiserte, og dermed de mest uunnværlige for bedriftene, brukte trusselen om å slutte som et pressmiddel overfor ledelsen. Mange dyktige fagfolk reiste rundt fra bedrift til bedrift og bød opp lønningen på denne måten, samtidig som de samlet erfaring og lærte faget bedre.

De mindre utdannete hadde ikke samme individuelle maktposisjon å forhandle ut fra. De kunne lettere erstattes av uerfarne arbeidere. I Bergen var det i åra fram til 1910 køer av ulærte utenfor bedriftsportene om morgenen, folk som håpet på å få tilfeldig arbeid. Det var et ubegrenset tilbud av slik ulært arbeidskraft. De mindre kvalifiserte innenfor porten hadde ikke like trygg sysselsetting som de som satt inne med etterspurte kvalifikasjoner. De hadde heller ikke like høy individuell lønn.

Det var den *individuelle lønnskampen* forbundet satset på for å bedre levestandarden til medlemmene. Det individuelle initiativet ble forsøkt brukt i planmessige forsøk på å dra lønnsnivået oppover. Ved siden av appeller til medlemmenes æresfølelse for å øke antallet lønnskrav, forsøkte NJMF også å få medlemmene til å skifte arbeidsplass oftere. Reise- og arbeidsledighetskassen som var opprettet i 1900, hadde som sitt uttalte formål å påvirke lønnsnivået ved å gi medlemmene flere valgmuligheter når de søkte arbeid.

Forbundet forsøkte altså å utnytte etterspørselen etter kvalifisert arbeidskraft ved å gripe inn i arbeidsmarkedets mekanismer. Men det viste seg likevel at gjennomsnittslønnen holdt seg på samme lave nivå år etter år. Ifølge forbundsledelsen hang det sammen med at når bedriftene innskrenket driften, sa de opp folk som lå over gjennomsnittet i lønn. Og straks noen var ledige, var det vanskelig å få nytt arbeid uten å godta langt lavere betaling.

Det var i denne sammenhengen minstelønnssatser var viktige. De skulle etablere en lavgrense, slik at de høyt kvalifiserte gjennom sine krav om å ligge høyere i lønn kunne dra lønnsnivået gradvis oppover fra dette faste utgangspunktet.

Resonnementet forutsetter at det ikke bare var lønnsnivået som ble påvirket av markedsmekanismer, men at det var krefter i markedet som også virket til å skape *forskjeller* i lønn mellom grupper av arbeidere. Dette er ingen urimelig antakelse, når vi vet hvor stor betydning statusforskjellene mellom arbeidere hadde. De sammenliknet sin lønn med andre som de vurderte som «høyere» og «lavere» enn seg sjøl.

Innholdet i minstelønnspolitikken til NJMF kommer klarere fram om vi sammenlikner med det danske systemet. I *Danmark* var en landsomfattende overenskomst om minstelønn innført i jernindustrien i 1902. Men dette systemet var vesensforskjellig fra det norske. For det første omfattet den danske avtalen bare faglærte jernarbeidere, svenner. De jernarbeiderne som ikke hadde fagbrev, hadde normallønn og fikk altså ikke regulert lønna individuelt, men var avhengig av lønnstillegg ved tariffrevisjoner for å heve inntekten. Svenskene derimot satte ikke noe inn på å heve satsene ved sentrale tariffoppgjør. Fra 1902 til 1911 hadde avtalen stått uforandret.

Minstelønnsavtalen ble i stedet brukt som ramme for lokale lønnsaksjoner. Avtalen forutsatte at lønnen for «de dyktigere og mere betroede arbeidere» skulle ordnes mellom arbeiderne og arbeidsgiveren i hvert enkelt tilfelle. Fagorganisasjonen skulle ikke blande seg inn i dette, men i tilfelle av «misforhold» hadde organisasjonene påtalerett. Dette avtaleverket innebar i praksis at det var fritt fram for å stille kollektive krav i tariffperioden. Det var vanlig praksis at grupper av arbeidere ved de enkelte bedriftene stilte krav om tillegg, med henvisning til at deres dyktighet beretti-

get dem til høyere lønn, sammenliknet med lønnsnivået for tilsvarende arbeid andre steder. Hvis en bedrift avsto et slikt krav, gikk saken til forhandling mellom organisasjonene. I tilfelle der hovedorganisasjonene ikke var blitt enige, hadde arbeiderne alltid latt saken falle, selv om arbeidsgiverne kalkulerte med muligheten for streik på slike spørsmål.

Denne måten å regulere lønningene på overlot mye til arbeidsgiveren. Avtalen ga arbeiderne mulighet til å stille felles lønnskrav lokalt, i motsetning til hva som var tilfellet i Norge, der fredsplikt i tariffperioden hindret dette. Men fordelingen av tilleggene til hver enkelt hadde de ikke herredømme over. Ble det enighet i forhandling om å gi tillegg, ble det bare protokollført at vedkommende gruppe til sammen skulle få så og så mange øre. Det var opp til arbeidsgiveren å fordele summen, noen arbeidere kunne få null.

Systemet ga arbeidsgiveren mulighet til å føre en fleksibel lønns- og sysselsettingspolitikk. Om han ville holde på folk og eventuelt trekke til seg nye dyktige folk, kunne han regulere opp lønningene for de aktuelle fagkategorier i forhold til lønnsnivået ellers i bransjen. Ville han derimot redusere arbeidsstokken, kunne han oppmuntre folkene til å søke annet arbeid ved å avslå krav om tillegg. Arbeidsgiverne var meget fornøyde med systemet. Jernindustriens arbeidsgiverorganisasjon ga ut kvartalsvis lønnsstatistikk som satte medlemmene i stand til å sammenlikne sine lønninger med nivået ellers. Lønningene «regulerer sig [. . .] saa at sige automatisk efter konjunkturere.»⁴

For arbeiderne må dette ha betydd at utviklingen av lønnsforskjellene blant de faglærte ble nesten fullstendig overlatt til arbeidsmarkedets regulering. Felleskravene lokalt førte til en heving av gjennomsnittslønnen for fagarbeidere, men siden det var påberopelse av individuell dyktighet som legitimerende kravene, må lønningene ha utviklet seg svært forskjellig fra arbeider til arbeider. De ufaglærte sto helt utenfor denne lønnsutviklingen, og kunne bare heve lønnen ved sentrale overenskomster om lønnstillegg.⁵

Bakgrunnen for denne sterke favoriseringen av de best kvalifiserte ser ut til å være håndverkets sterke stilling i dansk jernindustri. Ved århundreskiftet var ennå bare 5–10% av arbeiderne ufaglærte. Det meste av arbeidsstyrken besto altså av allsidig

utdannete svenner. Trolig har svennene utgjort en relativt homogen gruppe, uten det store vertikale spennet som fantes i den norske arbeidsstyrken. Dette var sementert i fagorganisasjonens struktur: Svenskene kontrollerte fagforeningene, de krevde ofte håndverksutdannelse (svennebrev) som forutsetning for medlemskap, og de krevde monopol på visse typer arbeid for faglærte. En konsekvens var at de ufaglærte organiserte seg i egne foreninger og forbund, og at motsetningene mellom svenner og ufaglærte ofte kom i forgrunnen.⁶

Tariffsystemet i jernindustrien i *Sverige* (innført 1905) var oppbygget omtrent som det norske, med egne minstelønnsatser for fag- og hjelpearbeidere. Men det svenske jern- og metallarbeiderforbundets minstelønnskrav skilte seg fra de norske ved en klar lavtlønnsprofil. *Bo Stråth* har vist hvordan dette i Göteborg henger sammen med manglende tilslutning til fagorganisasjonen fra de høyere arbeidersjiktene. Disse var bundet til bedriftsledelsen gjennom personlige avhengighetsforhold. Mobiliseringspotensialet for forbundet lå derfor hos lavere sjikt i arbeidsstokken, folk som ikke nøytt godt av bedriftens premieringer, og som nok heller ikke fikk uttelling gjennom individuelle lønnskrav; de reagerte mot «det enskilda springandet efter lön på kontoret».⁷ Forbundets linje var formulert med sikte på å få disse lavere sjiktene med i organisasjonen.

En minstelønnspolitikk kan altså skjule vidt forskjellige faglige linjer. Sammenligner en lønnsreguleringssystemet i de tre skandinaviske landene, ser en at Norge plasserer seg et sted mellom det danske og det svenske. Dette kan forklares ved at ulike deler av medlemsstokken dominerte politikkformuleringen i forbundene. Målet med den norske minstelønnspolitikken var å heve lønnsnivået over tid, noe alle jernarbeidere ville nyte godt av. I motsetning til danskene satset det norske forbundet på å få fastslått minstelønnsatser for alle, også de ufaglærte. Den industrielle omformingen av produksjonen i jern- og metall var kommet lenger i Norge, og kravet om monopol på arbeidet for håndverksutdannet arbeidskraft var uaktuelt. Det var ikke mulig å hindre at bedriftene rekrutterte ulærte arbeidere etter behov. I stedet ville forbundet hindre at dette fikk for store konsekvenser for lønns- og arbeids-

Demonstrasjonstog på Røros i 1928

(Foto: Arbeiderbevegelsens Arkiv og Bibliotek)

vilkårene ved å sikre et visst lønnsnivå også for hjelpearbeidere. Når lønnsforskjellene ikke var altfor store, ville det i mange tilfelle lønne seg bedre for bedriftene å bruke fagarbeidere, som i kraft av sin dyktighet måtte forventes å levere mer arbeid pr. tidsenhet enn ulærte.

På den andre siden prøvde man ikke i Norge å redusere lønnsforskjellene. Forbundet stilte krav også for hjelpearbeiderne, men uten å ville endre den eksisterende lønnsstrukturen. Dette står i motsetning til lønnskravene i Gøteborg, som «i påfallende hog grad» ble samlet om de lavest lønnede.⁸

Sjøl om de høyere sjiktene i Norge ikke satte sine interesser gjennom like utvetydig som i Danmark, er det tydelig at disse også i Norge satte sitt stempel på den faglige politikken. Det var de høyere sjiktene som fikk tildelt nøkkelrollen i lønnskampen, og det var de som ville få størst uttelling i lønnsnivå. Sammenliknet med situasjonen i Gøteborg gikk både profilen i lønnskravene og prioriteringen av krav som det var vilje til å kjempe for, i de høytløntes

favør. Kravene til minstelønssatser ble satt så lavt at de eksisterende lønnsforskjellene ikke ville bli jevnet ut. Heller ikke ville lønnsfastsettingssystemet bli vesentlig endret. Den faglige politikken ble utformet på grunnlag av de eksisterende sosiale relasjonene i bedriftene. Disse relasjonene ble sett som akseptable og ønskelige. Forbundet gjorde ikke noe forsøk på å omvelte dem.

Denne faglige politikken må sees i sammenheng med at det fra starten var de høyt kvalifiserte arbeiderne som dominerte medlemsmassen i forbundet, mens de laveste sjiktene i stor grad sto utenfor. For eksempel var klinkerne i Bergen dårlig organisert sammenliknet med platearbeiderne rundt 1900. NJMF hevdet at det var de minst dyktige og lavest lønnede som var vanskeligst å organisere.

At minstelønnspolitikken var bundet til særinteresser i medlemsmassen kom også klart fram i forbindelse med klinkernes forsøk på å ivareta sine interesser. Klinkerne var en gruppe som snart kom i opposisjon til forbundets politikk. Deres aksjoner støtte mot forbundets faglige retningslinjer og ble regelmessig motarbeidet av forbundsledelsen. Det hang sammen med at angrepene på klinkernes arbeidssituasjon etter 1900 presset fram mer kollektive reaksjoner.

Ved århundreskiftet forsøkte klinkerne i Bergen å vinne fram med lønnskrav blant annet for å samle gruppen i fagforeningen. Dette var mens håndklinkingen ennå var enerådende. Innholdet i kravene er karakteristisk for hvordan de selv oppfattet forskjellene i fagdyktighet. De ville ha innført minstelønssatser, men på en slik måte at satsene skulle være gradert etter klinkernes dyktighet. De skilte mellom hele fire kategorier. Kravene bunnet i at klinkerne generelt var lavtlønte sammenliknet med andre grupper. Seg imellom ville de opprettholde den eksisterende lønnsstrukturen.

Innføringen av maskinklinking fikk litt etter hvert klinkerne til å se lønnspolitikken i et annet lys. De gikk bort fra krav om graderte satser og kom mer og mer til å stå for likelønnskrav. De begynte å oppfatte seg mer som en spesialarbeidergruppe. Forskjeller i arbeidssituasjon og dyktighet var blitt mindre. Trusselen om å bli erstattet av lavtlønte har nok også tvunget fram krav med en mer kollektiv profil. Forbundets minstelønnskrav hadde klinkerne likevel ikke noe til overs for; satsene lå så lavt at alle klinkerne ble

liggende over en slik grense. Det betydde likevel ikke at de kom opp blant de høytlønte. Utviklingen i klinkerarbeidet og klinkernes lønnskamp førte til at lønnsforskjellene ble sterkt redusert, samtidig som lønnsnivået økte noe, slik at hele gruppen plasserte seg omtrent midt på lønnsstigen blant jernarbeiderne.

Det var ikke gjennom individuell aksjon klinkerne oppnådde et såpass gunstig lønnsnivå. De tok i bruk kollektive aksjoner på arbeidsplassene, streiker eller trusler om streik, for å verne om sine interesser. I hele perioden 1900–1920 brukte de slike kollektive pressmidler. For arbeidsgiverne var «klinkerkonflikter» et eget begrep. Også NJMF hadde et anstrengt forhold til klinkerne; forbundet prøvde å hindre de tariffstridige aksjonene på arbeidsplassene, og klinkernes forslag om å prioritere krav om høyere minstelønnsatser ble avvist.

Det var misnøye med den rådende faglige politikken i fagforeninger der platearbeiderne dominerte som fikk klinkerne til å skille lag med disse og danne egne foreninger flere steder – i Fredrikstad i 1902, i Kristiania og Bergen i 1906–07.

4. Fagforeningsvirksomhet og politikk

Har slike undersøkelser av faglig-politiske særegenheter noe interesse ut over fagbevegelsens historie? Kan de ha betydning for hvordan vi forstår arbeiderbevegelsens samfunnsmessige rolle i perioden 1900–1920?

Den foregående diskusjonen har kanskje sannsynliggjort at der finnes sammenhenger mellom forhold på arbeidsplassen og måten arbeiderne organiserer seg på, hvilke aksjonsformer de tar i bruk og hvilke krav de i første rekke kjemper for. Innenfor skipsbyggingindustrien var det i alle fall samsvar mellom de særlige problemer ulike sjikt i arbeidsstokken møtte når de skulle forsvare sine interesser, og de faglige linjer de sto for innenfor fagorganisasjonen. Dette kommer til uttrykk i platearbeidernes og klinkernes holdninger til minstelønnslinjen. Bakgrunnen for de ulike holdningene finner vi i deres ulike plassering innenfor den sosiale organisasjonen i bedriftene. En analyse av arbeidsprosessene gjorde det mulig å kartlegge hvilke relasjoner som var utslagsgivende for at disse gruppene var slik plassert.

En mer inngående analyse av interessenmotsetninger rundt faglige linjer ville kunne kaste lys over årsakene til fagbevegelsens gjennombrudd etter 1900. Hvorfor var noen grupper sterkere enn andre, og hva har det betydd for oppbyggingen av fagorganisasjonen og utformingen av avtaleverket at noen kom til å prege denne utviklingen særlig sterkt? Her har historikerne foreløpig gjort lite.⁹

Derimot er den faglige utviklingen i tiåret fram til 1920 blitt grundig diskutert, i forbindelse med spørsmålet om «radikaliseringen» av norsk arbeiderbevegelse. Diskusjonen har særlig dreiet seg om Fagopposisjonen av 1911, og dermed har analysen av faglige programsaker naturlig nok fått en brei plass. Fagopposisjonen gikk som kjent inn for en mer militant kurs i den faglige kampen. Bindende avtaler med arbeidsgiverne måtte avskaffes og mer effektive kampmidler enn den «passive» streiken tas i bruk. Særlig skulle de pressmidler arbeiderne hadde på den enkelte arbeidsplass utnyttes (obstruksjon og sabotasje).

Det perspektivet som problemet er blitt studert ut fra, har imidlertid gjort at det faglige feltet ikke blir underkastet sjølstendig analyse. De nye faglige programmene blir i stedet tolket ut fra en annen problematikk: Det er årsakene til «radikaliseringen» av arbeidernes *holdning til statlig/politiske spørsmål* som blir satt i sentrum. Dette gjelder også *Jorunn Bjørgums* arbeider, der en finner de grundigste undersøkelsene av Fagopposisjonens faglige politikk.¹⁰

I artikkelen om Fagopposisjonen kommer denne tenkemåten klart til uttrykk i analysen av innholdet i programmet. Bjørgum undersøker ikke om det er noe i det aktuelle motsetningsforholdet innenfor bedriftene som gjør at bruk av bestemte kampmidler tvinger seg fram. I stedet blir de konkrete faglige kravene i opposisjonens program sett som spesielle avledninger av et mer generelt prinsipp, nemlig kravet om et «mer revolusjonært grunnlag» for organisasjonsarbeidet. Faglig handling blir tenkt som om arbeiderne avleder konkrete handlemåter fra prinsipielle synspunkter. Det er altså de generelle ideene eller ideologiene som utløser handling. De konkrete omstendighetene som faglige aksjoner vanligvis er svar på, blir ikke satt i sentrum for analysen. Fagopposisjonens program blir i stedet diskutert ved å henvise til de revolusjonære ideene som ligger bak de konkrete kravene. De konkrete

faglige programpunktene var midler til å bevisstgjøre og mobilisere arbeiderklassen på et revolusjonært grunnlag.¹¹

Andre del av Bjørgums argumentasjon tar utgangspunkt i at noen grupper av fagorganiserte ble fagopposisjonelle, mens andre ikke ble det. Siden det hos henne er ideer som utløser handling, må problemstillingen bli hvilke generelle trekk ved disse gruppene som avgjorde om de sluttet opp om de fagopposisjonelle ideene eller ikke.

Det har vært vanlig i debatten om «radikaliseringen» å spørre om det finnes generelle trekk ved sosiale grupper som «disponerer» for bestemte ideer. Den mest populære modellen går ut på at arbeidere som er rekrutterte fra bondesamfunnet til industrien blir «åpnere for revolusjonær tankegang» enn andre som er del av en lengre industritradisjon.¹² Bjørgums analyse av oppslutningen om opposisjonen er langt mer nyansert enn dette. Hun avviser at det skulle være trekk ved *personene* som avgjør holdning til fagopposisjonen, og viser for eksempel at den ikke kan beskrives som ufaglærte i opposisjon til en håndverkerdominert fagbevegelse. I stedet blir arbeidsplassens art avgjørende forklaringsfaktor. Det er likevel svært generelle trekk ved arbeidsplassene som ifølge Bjørgum skaper opposisjon: For anleggsarbeiderne er det ikke-permanente arbeidsplasser, for elektrokjemiske arbeidere et helsefarlig arbeidsmiljø og det at de arbeidet på store bedrifter. Det siste forholdet forklarer også at jernarbeiderne etter hvert svingte over til opposisjonen.¹³

En mer nyansert forståelse av hvordan arbeidssituasjonen påvirker folks handlemåter, forutsetter at man analyserer bedriftenes sosiale organisasjon og utvikling av faglig politikk som et sjølstendig felt. Heller enn å se på generelle trekk ved bedrifter eller grupper av individer, må man studere hvordan faglig kamp, lønnsfastsetting osv. foregår for ulike arbeidergrupper. Dette er sosiale sammenhenger som eksisterer for et gitt fag i et gitt distrikt, eller for en eller flere bedrifter og deres arbeidere. Det er relasjoner som er gitt nokså uavhengig av de personene som fyller arbeidsplassene, og som disse personene møter som fastlagte realiteter. For å forandre slike realiteter kreves faglig mobilisering og aksjon for bestemte krav. Her kommer ideene inn. Det er først når noe skjer som krever kollektiv handling at ideer utkrystalliserer seg til ideo-

logier som forplikter dem som deltar. Det betyr i og for seg ingenting om folk har mange ideer i bakhodet, så lenge det bare er private meninger. Vi kan ikke forstå hvorfor prinsipielle synspunkter på faglig politikk får masseoppslutning uten å ta hensyn til den situasjon de er blitt til som et svar på.¹⁴

Et slikt perspektiv vil gi en annen tilgang til problemet om radikaliseringen. I stedet for å begynne med de revolusjonære ideene som var på frammarsj blant de fagorganiserte, tar vi utgangspunkt i sammensetningen av arbeidsstokken, og undersøker hvordan forskjellige deler av den reagerte når nye faglige problemer meldte seg.

Som Jorunn Bjørgum viser, hadde Fagopposisjonen i starten liten oppslutning blant jernarbeiderne. På NJMFs landsmøte i 1915 var det ikke mange som støttet opposisjonen. Men i 1918 hadde stemningen svinget, slik at de opposisjonelle var i flertall på landsmøtet. Det var den økonomiske utviklingen som utløste svingningen. Dyrtidskonjunkturen førte til en rask uthuling av arbeidernes reallønn, noe som krevde ekstraordinære mottiltak. Det førte til en sterk oppblussing av lokal faglig aktivitet og en hissig debatt om midlene, også i Norsk Jern- og Metallarbeiderforbund. Men de økonomiske forholdene, som i utgangspunktet skulle ramme alle arbeidere likt, slo inn i de spesielle relasjonene i jernindustrien på en måte som utdypet motsetningene som lå i arbeidsstokken. En fløy ville intensivere bruken av individuelle krav, ved å sette disse i system og slik «jobbe» lønningene opp. I starten var det denne fløyen som sto sterkest. Alle krav skulle fremmes individuelt. Også gruppevis lønnskrav skulle gis et skinn av at de var individuelle.

Men i løpet av 1917 endret mønsteret seg. En brå nedgang i antall individuelle lønnskrav gikk sammen med en sterk økning i kollektive krav. Og landsmøtet i forbundet i 1918 krevde sentral koordinering av de lokale, tariffstridige aksjonene. Dette ga også utslag i lønnsutviklingen. Den sterke vekt som ble lagt på kollektive krav førte til reduserte lønnsforskjeller. Tariffoppgjøret i 1919 virket også lønnsutjevner på grunn av at et stort generelt tillegg ble prioritert.

Nå var det også en sterk økning i tilslutningen til fagorganisasjonen i jern og metall i dyrtidsperioden. Mange arbeidsplasser fikk

omtrent full organisering. Det må bety at det særlig var de lavere arbeidersjikt, som tidligere var dårligst organisert, som ble mobilisert til faglig aktivitet. Det er rimelig å se endringene i dyrtidstak-tikken som et resultat av at disse gjorde seg gjeldende med større vekt. Mønsteret med individuelle krav måtte føre til at de dyktigste fikk best uttelling i lønningsposen. Andre ville ha mest interesse i at det ble stilt felleskrav. Vi har sett at klinkerne tradisjonelt brukte kollektive aksjoner. Under dyrtiden var de i fremste linje når det gjaldt kollektiv handling. Nå må også andre grupper ha favorisert en slik kampform.

Men gjennomslaget for mer radikale kampformer betyr ikke at motsetningene ble borte. De som tidligere hadde hatt best sjanser til å oppnå individuelle tillegg, og hadde vært motstandere av tariffstridige kampformer, kunne fortsatt motarbeide at lønnsforskjellene ble jevnet ut. Det var tilfellet ved BMV høsten 1919, da det kom «krav fra 13 av plateavdelingens dyktigste og høist lønnede fagarbeidere» om høyere lønn.

«Radikaliseringen» i norsk fagbevegelse innebar langt mer enn spredning av nye ideer om faglig og politisk strategi. I jern og metall overtok arbeidergrupper innenfor de enkelte bedriftene styringen med krav og kampmidler. Tyngdepunktet innenfor organisasjonen skiftet. Mens den faglige politikken tidligere hadde vært dirigert fra forbundsledelsen, fikk nå lokale ledere langt på vei kontrollen med den faglige aktiviteten. Denne aktiviteten ga den bevegelsen blant arbeiderne som bar fram de nye retningene.

Det var de spesielle forholdene under dyrtiden som dannet forutsetningene for den sterke oppblussingen av tariffstridige konflikter. Etter 1920 ble vilkårene for en militant faglig praksis med utgangspunkt i bedriftene svekket. Initiativet og ledelsen ble igjen samlet i toppen i NJMF. Vi ser det i måten lønningene ble fastsatt på. I ett år som vi kjenner til (1924) foregikk lønnsjusteringene på BMV som resultat av sentrale forhandlinger. Lavkonjunktur og arbeidsløshet hadde fjernet grunnlaget for lokal lønnskamp, både av kollektiv og individuell art. Det er derfor ikke oppsiktsvekkende at fagbevegelsens utvikling i 1920-åra ble helt annleis enn Fagopposisjonens program skulle tilsi.

Konklusjonen en kan trekke av det ovenstående er at jernarbeidernes faglige agering i perioden 1900–1920 er et komplisert

problem. For å forstå bakgrunnen for de indre motsetningene i synet på de faglige linjene, må man kjenne til hvordan arbeidsstokken var strukturert. Da må man gå inn på arbeidets karakter og kravene til kvalifikasjoner som enkelte arbeidsoperasjoner stiller. Også andre forhold er med på å forme den sosiale organisasjonen i en bedrift. Partene inngår i landsomfattende organisasjoner, og dominansforhold i disse påvirker klubbens og faggruppens rolle innenfor bedriften. Fagorganisasjonens relasjoner til arbeidsgiverorganisasjonene og til staten ble tidlig av betydning for kampen på den enkelte arbeidsplass. Men også slike forhold må studeres i sammenheng med situasjonen i bedriftene om en skal vurdere hvilken betydning de har.

Kan en også si noe om politisk utvikling i arbeiderbevegelsen ut fra et slikt perspektiv? Er det sammenhenger mellom plassering i arbeidslivet og oppslutning om partipolitiske retninger? Sammenhengene vil eventuelt bli mindre direkte mellom forhold på arbeidsplassen og politisk agering enn tilfellet kan være for fagforeningsvirksomhet. Egne mekanismer i de politiske institusjonene spiller sin sjølstendige rolle for politikken utvikling.¹⁵ På samme måten som det faglige feltet må analyseres for seg, krever også det politiske feltet egne analyser. Men premissene for den politiske utviklingen må søkes utenfor politikken. Om man mener at det som skjer på det politiske planet har sammenheng med klasserelasjoner, må klassenes primære organisering, deres faglige organisasjoner, trekkes inn i politiske analyser.

Nå trenger det ikke være noe samsvar mellom faglig og politisk radikalisme. Faglig militans kan godt gå sammen med partipolitisk konservatisme. I Norge var det i dyrtidsperioden likevel kort vei fra faglige til politiske linjer. Det var i fagbevegelsen opposisjonen gjorde seg sterkest gjeldende. Kampen for å få gjennomslag for de politiske prinsippene om «revolusjonære» kamplinjer hang nær sammen med behovet for å få militante faglige midler akseptert i arbeiderbevegelsen. Slik sett var «radikaliseringen» et resultat av utviklingsdynamikken i den faglige kampen, ikke en årsak til denne dynamikken.

Hovedsynspunktet er altså at variasjonene i måten forholdet mellom arbeid og kapital arter seg på har vært en hovedgrunn til motsetninger innenfor fagbevegelsen. Kan det tenkes at dette også

har noe for seg idag? Er det dette som gjør at LO er ute av stand til å organisere de gruppene som finnes i YS, OFS og andre organisasjoner? Eller er det partiprogrammer som skiller? Både DNAs talsmenn i den faglige ledelsen og aksjonen «Fri og uavhengig Fagbevegelse» ser ut til å mene det siste.

Noter

- 1 Artikkelen bygger på Hans-Jakob Ågotnes, *Skipsbygging, jernarbeidarar og fagleg kamp. Om arbeidsprosessar, skipsbygging og fagleg verksemd i jern- og metallindustrien 1900–1920*. Utrykt hovedoppgave i historie, Universitetet i Bergen 1985. Grunnlaget for arbeidsprosessstudiene er materiale fra de to Bergens-verftene Bergens Mekaniske Verksted (BMV) og Laxevaag Maskin- og Jernskipsbyggeri. Det faglig-politiske avsnittet bygger på et landsomfattende materiale fra arbeidsgiver- og fagorganisasjonene. For detaljer og referanser viser jeg til hovedoppgaven
- 2 Beretning fra jernskipsbygger Magnus Jansen, i Arbeiderminnesamlingen, Norsk Folkemuseum
- 3 Knut Kjeldstadli, «Jern- og Metallindustrien 1880–1940: Tekniske endringer og arbeidssosiologiske virkninger», i: With Andersen/Stang (red), *Historiske studier i teknikk og samfunn*, Trondheim 1984, s. 22f., s. 26, s. 31
- 4 Sirkulære fra Mekaniske Verksteders Landsforenings hovedstyre 14.3. 1911, MVLs arkiv (Oslo)
- 5 Busck/Christensen/Jepsen. «Klassestrukturen i Danmark 1870–1920», i *Den Jyske Historiker*, nr. 3–4 (1973–74), s. 100 f. Om lønnsutviklingen s. 87, s. 105
- 6 S.st., s. 100f. Christensen, *Konflikter mellom faglærte og ufaglærte arbeidere*, Aalborg 1978 s. 66f. Den danske fagbevegelsen trekker ennå på svakheten som denne splittelsen skaper. Motsetningene mellom de faglærtes forbund og de ufaglærtes (Specialarbejderforbundet) gjør gang på gang LO ute av stand til å uttrykke felles holdninger. Enda klarere ser vi konsekvensene av en oppsplittet organisasjon i engelsk fagbevegelse. Organisasjonsstrukturen kan virke til å sementere motsetninger og hindre at de blir løst, også i tilfelle der grunnlaget for motsetningene er blitt borte på arbeidsplassene
- 7 Bo Stråth, *Varvsarbetare i två varvsstäder. En historisk studie av verkstadklubbarna vid varven i Göteborg och Malmö*, Kungälv 1982, s. 98
- 8 Op.cit., s. 131
- 9 Edvard Bull har skrevet om forhold innenfor håndverksfagene som førte til tidlig organisering blant disse. Øyvind Bjørnson har analysert relasjonene innenfor maler- og typograffagene, se artikkelen «Kollektiv aksjon blant typografer og malarar i Trondheim 1880–1918», i *Tidsskrift for arbeiderbevegelsens historie*, nr. 2, 1980. Men for industrien mangler det slike studier
- 10 Jorunn Bjørgum. Fagopposisjonen av 1911, i *Tidsskrift for Arbeiderbevegelsens historie*, nr. 1, 1976. Det samme perspektivet er til stede i hennes bok *Norsk Kjemisk Industriarbeiderforbund gjennom 50 år*, Drammen 1973. Knut Ågotnes har gitt en breiere kritikk av den ideologisentrerte tenkemåten innenfor debatten i TFAH i artikkelen «Vi trenger to sirkler og tre streker». Ein kommentar til modelldebatten, i: *TFAH*, nr. 2, 1981
- 11 Bjørgum, «Fagopposisjonen av 1911», op.cit., s. 89

- 12 Jorunn Bjørgum og Odd-Bjørn Fure kommenterer denne debatten i *TFAH*, nr. 1, 1976. *Bo Stråth* har aktualisert modellen gjennom sine studier av skipsbyggingsindustrien. Han gir i sin analyse av jernarbeidernes radikalisering i Göteborg 1910–20 hovedkonklusjonen at rask industrialisering i perioden er den viktigste forklaringsfaktoren. Den førte til en sterk endring av arbeidsstyrkens sammensetting, da mange unge, førstegenerasjons industriarbeidere kom til. Stråth viser at det var de unge jernarbeiderne som ble radikale. Han hevder at de normer disse hadde med seg fra sin oppvekst på landsbygda var irrelevante for å forstå den nye livssituasjonen de opplevde som industriarbeidere, og de ble derfor mottakelige for nye verdier og holdninger (Stråth, s. 157–165)
- 13 Bjørgum, «Fagopposisjonen av 1911», op.cit., s. 103–114. Også for jernindustrien må det være riktig å forkaste skillet mellom faglærte og ufaglærte som utgangspunkt for analysen. Ved første øyekast kan dette skillet se ut til å dekke henholdsvis de høyere og de lavere sjiktene i arbeidsstyrken. Men begrepene fagarbeidere og hjelpearbeidere er likevel lite dekkende for de avgjørende forskjellene. Rundt 1910 var dette blitt et begrepspar som angikk tariffpolitiske forhold. Blant klinkerne f.eks. var forklinkerne regnet som fagarbeidere, mens de andre i klinkelaget hadde status som hjelpearbeidere. På tross av at forskjellene innenfor laget ble redusert, gikk arbeidsgiverne ikke med på å forandre inndelingen. Det ville hatt lønnsmessige konsekvenser å gi alle klinkere status som fagarbeidere. NJMF anerkjente at skillet i fagstatus ikke svarte til forskjeller i arbeidet som ble utført da forbundet i 1915 klassifiserte alle klinkerne som spesialarbeidere
- 14 Dette poenget er illustrert hos Knut Venneslan i artikkelen «'Nyforming av det tyske menneske', Fascistisk ideologi og propaganda etter 1933», i: *Idea*, 1985.
- 15 Frode Sæland viser hvor stor betydning slike mekanismer i det politiske systemet kan ha for faglige konflikter. Se hans hovedoppgave: «*en gang maa vi ta en ordentlig kamp*». *Norsk arbeidsgiverforening og Mekaniske Verksteders Landsforenings politikk i perioden 1925 til 1931*, uttrykt hovedoppgave i historie, Universitetet i Bergen 1985

Professional politics and mobilisation within the labour movement in the iron industry, 1900–1920

The article treats the growth of Labour politics in the Norwegian Federation of iron- and metalworkers during the period 1900–1920, stressing mainly the special interests among the workers that obtained majority when the Labour lines of the federation were drawn.

In historical analyses of the Labour way of action general political ideologies have obtained a prominent position. The basis of this article is that relation within the trade itself is essential to understand the unionist development. The antagonisms that different groups of workers were mixed up with give the background for the different steps of action taken. Mobilisation for the

various lines of policy of the Federation is in its turn connected to this.

These antagonisms must be seen in connection with the different situations in which the various categories of workers found themselves at work. And the basis they hence had to take care of their own interests. The working staff in the iron industry consisted of a number of layers in a hierarchy according to the qualifications necessary to execute the actual work. Level of wages and status made the differences more apparent: The best qualified workers were best paid, and had at the same time authority among their colleagues.

This assertion is based on a investiga-

tion of building of shiphulls at a ship-yard. There was a great demand for some of the workers due to high qualifications. These workers could make their own assertions for better wages. They forwarded individually claims for rises, urging thereby their employers to either give in or loose key workers. Other members of the working staff were equally strong individually. The riveters formed a group of special workers. They forwarded their claims on a more joint basis.

The contrast between these two types of wages conflict caused a lot of discussion as to where the lines of battle were to be drawn among members of the iron workers federation in this period. The individual was for a long time the prevailing, both in

principle and in practice. The Federations' policy to obtain a minimum wages for its members had as its foremost goal to create the limits within which the individual claims for higher wages could be stated. The riveter's claims for collective actions were for a long time turned down. Only during the period of high prices 1915-20 this pattern changed. Collective actions forced the way for major parts of the members.

To conclude one can say that it is difficult to understand why different programmes obtained such massiv support among the ironworkers without analyzing the professional situation they were in and the problems that most needed to be solved.

I et Europa truet av krig og fascisme fikk kravet om frihet en sentral plass – ikke bare på fasaden av det gamle Folkets Hus i Oslo. Få ante at 1. maidemonstrasjonen i 1939 skulle bli den siste i et fritt Norge.

(Foto: Arbeiderbevegelsens Arkiv og Bibliotek)

Etter fem okkupasjonsår ble Norge attter fritt i mai 1945, en uke etter arbeiderbevegelsens store demonstrasjonsdag. Den kunne bare feires i Sør-Varanger i det befridde Øst-Finnmark. Da 1. maifeiringen i 1946 ble gjenopptatt, gjaldt demonstranternes takk dem som falt for friheten.

(Foto: Arbeiderbevegelsens Arkiv og Bibliotek)

Hallvard Tjelmeland

Politikk og historie

Om ulike syn på dei sosiale drivkreftene bak danninga av regjeringa Nygaardsvold

Vi har bak oss eit femtiårsjubileum for danninga av den første varige arbeidarregjeringa – regjeringa Nygaardsvold. Denne regjeringa fekk som kjend eit parlamentarisk arbeidsgrunnlag gjennom eit kriseforlik med Bondepartiet, ein av arbeidarrørslas argaste motstandarar i mellomkrigstida. I 1935 vart også Hovudavtalen mellom LO og NAF inngått, ein avtale som varsla eit samarbeidsklima mellom representantane for dei to hovudklassane i samfunnet. 1935 er såleis eit årstal som ruvar i norsk arbeidar-rørslehistorie. Hovudavtalen og regjeringsskiftet i 1935 blir vel av dei fleste sett på som følgjer av endringar i parti og fagrørslar i tida før. Men i den politiske retorikken og som symbol er det året 1935 som står fram, og det er ikkje så merkeleg. For folk flest var det sjølve regimeskiftet og den nye politikken som verkeleg vart lagt merke til, og det er meir resultatet av ei utvikling enn årsakene til denne som vil stå i sentrum når politiske storhendingar skal få sin plass i det historiske medvitte.

Temaet for denne artikkelen er dei ulike perspektiva regjeringsdanninga og Hovudavtalen i 1935 har blitt sett i – frå den tida då dei strategiske diskusjonane omkring dette stod og fram til i dag. Særleg vil eg gå inn på dei ulike oppfatningane av det sosiale grunnlaget for det nye regimet, kva klassekrefter det representerte. Vi kan også seia at det dreier seg om forholdet mellom politikk og historie, for eit poeng i den vidare framstillinga er nettopp korleis vurderinga av kva grunnlag Nygaardsvoldregjeringa stod på slett ikkje er uavhengig av dei strategiske tankane til historikaren sjølv.

Dette vil jo særleg gjelda dei historikarane som på ein eller annan måte sjølv knytter an til arbeidarrørsla. Eg meiner det skulle vera mogleg å sjå tre slike strategiske grunnhaldningar bak vurderinga av dei sosiale drivkrefter bak Nygaardsvold-regjeringa. Det er ei vurdering av både regjeringsdanning og Hovudavtale som eit kompromiss mellom ulike klassar, arbeidarklassen på den eine sida og småborgarskapet (på det politiske planet) og borgarskapet (Hovudavtalen) på den andre sida. For det andre vil det vera somme som ser regjeringsovertakinga som ein seier for ein bestemt klasseallianse, ei frukt av ein raud-grønn allianse. Og endeleg vil det vera dei som ser regjeringsmakta som tufta på ein stemmemaksimeringsstrategi, som ein maktovertaking på grunnlag av ei folkefleirtalsline rett og slett.

Det var klart for alle fløyar i Det norske Arbeidarpartiet etter valnederlaget og krisegjennomslaget i 1930 at den reine arbeidarismen ikkje lenger dugde som ideologisk plattform. Trass i at arbeidarrørsla stod i ein defensiv situasjon fram til oppgangen starta på slutten av 20-talet, var det innkapslingsstrategien som herska. Samlinga i 1927 bar rett nok teikn til ei vending på dette punktet i retning av ein tradisjonell sosialdemokratisk kompromissstrategi. Men oppgangen ga luft til venstretranmælsismens segl, og taktikken i samband med regjeringsovertakinga i 1928 og dei utfordrande programendringane i 1930 bar bod om at det stadig var dei økonomiske organisasjonane som skulle sikra arbeidarklassens posisjonar. Edvard Bull advarte mot at partiet skulle bli eit «folkehotell» som einkvar kunne innretta seg i som det måtte høva. Partiet måtte styrka profilen som eit klasseparti, og han understrekte dette med dei kjende fråsegnene om det borgerlige demokratiet som ei overtruisk frase. Valnederlaget og den sterkt aukande arbeidsløysa slo lufta ut av den offensive tranmælsismen, og partiet gjekk inn i ein ransakingsfase. Vi kjenner alle til korleis partiet skifta strategi i regjeringsspørsmålet og satsa på ei politisk mobilisering etter at massearbeidsløysa hadde gjort den faglege utsiktslaus.

Som i andre land var det også i Norge forlengst klart at arbeidarklassen ikkje kunna danna eit folkefleirtal på eiga hand. Det var ikkje slik at utviklinga ubønnhøyrleg gjekk i retning av eit

toklassesamfunn.¹ Under dei rådande økonomiske og politiske forhold på 30-talet var det uråd å stå hardt på at arbeidarklassen skulle tvinga gjennom sine interesser på tvers av alle andre klassar og lag. Verken det reaksjonære klimaet i Norge eller utviklinga i Sovjetunionen oppmuntra til slike tankar. Forsvararane av tesen om proletariatets diktatur vart då også utover på 30-talet redusert til ei utgruppe.²

Det var altså klart at arbeidarklassen måtte søka forbundsfeller, for det var gjennom politisk mobilisering at arbeidarklassen kunne flytta posisjonane framover i denne krisetida. Vi kan identifisera i det minste tre hovudposisjonar, endå om dei delvis glir over i kvarandre. Det var ein tendens som ville understreka at partiet stod framfor andre parti i at det ikkje var bunde til klasseinteresser, men representerte den reine fornufta så å seia – til skilnad frå borgarleg ufornuft. Det vil seia ei retning som ville nedtona klassekamp-preget til fordel for ein meir allmenn appell. Det var vidare ein tendens som ville betona nødvendet av kompromiss mellom arbeidarklassen og andre klasseinteresser, men som nettopp såg det som eit medvite kompromiss mellom ulike interesser. Endeleg var det ein fløy som såg eit grunnleggjande interessefellesskap mellom arbeidarklassen og det landlege småborgarskapet. Vidare må vi tru at dei ulike strategiane og ulike ideane om kva som var det sosiale grunnlaget for ein ny politikk ikkje bare dreia seg om valtaktikk, men også om kva slags ideal og kva samfunn ein ville styra fram mot. Frå desse ulike samtidige vurderingane går det liner framover til etterkrigstidas historiske tilbakeblikk på den første varige arbeidarregjeringa, og etterkrigstidas politiske haldningar.

«Arbeider – bonde . . .»

Ideen om at det er grunnlag for ein varig allianse mellom arbeidarklassen og bøndene var ikkje ny på 30-talet. Det var vanleg tankegods i den politiske agitasjonen, særleg når veljarane på landsbygda skulle mobiliserast. Men det er først og fremst til Halvdan Koht vi må venda oss når vi skal finna ideologen bak perspektivet med raud-grønn allianse i norsk arbeidarrørsla, og det

**Arbeider, bonde, våre hære
de største er, som stevner frem!
1. mai på Sel i Gudbrandsdalen i 1910. . .**

er hos han vi først og klarast ser regjeringsdanninga i 1935 i eit slikt perspektiv.

Den berande tanken gjennom heile Koht sin forfattarskap var trua på at det var eit harmonisk mål for historia. Det var ein uunngåeleg tendens i retning av forsoning mellom samfunnsklassane etter kvart som dei lågaste klassane kjempa til seg del i statsmakta. På den måten vart nasjonen «større og rikare»³, og demokratiet stadig utvida i retning sosialisme – for sosialismen var nettopp den sterke staten som kunne forsona dei ulike klasseinteressene.⁴ Fram til vårt århundre var det bøndene som var «den trauste beremakta alt ifrå den tida aristokratiet sveik».⁵ På tvers av den unasjonale kapitalistklassen bidrog bonderørsla til at «Noreg tok til å bli norsk att». Den nasjonale samlinga var likevel ikkje fullenda før arbeidarklassen hadde kjempa til seg del i samfunnsmakta. Også arbeidarane si reising var klassekamp, men denne klassekampen førte ikkje nødvendigvis til uforsonlege motsetningar, for motsetningane var ikkje uforsonlege. Klassereising

... og Sporveisarbeidernes oppmarsj i Storgata i Oslo i 1934
(Foto: Arbeiderbevegelsens Arkiv og Bibliotek)

gjennom politisk mobilisering måtte stå fram i «ein bunad av ålmenne prinsipp». ⁶ Arbeidarrørsla sin kamp for sosialismen vart såleis eit historisk sluttprodukt i utviklinga fram mot nasjonal harmoni: «Arbeidarreisinga har heller ikkje kunna nøgje seg med berre klassekrav for arbeidarane; ho har skapt ein sosialistisk eller kommunistisk politikk som går ut på å samle heile folke i det økonomiske arbeide. Med andre ord: med bondereisinga fekk vi eit nasjonalt program i politikk og åndsliv, – med arbeidarreisinga har vi fått eit nasjonalt program i arbeids- og næringslive. Det er ei bein historisk line i folkevoksteren vår fram til kommunismen». ⁷

Det er klart at Koht her ideologisk sett hadde eit bein både i bonderørsla og i arbeidarrørsla. Den historiefilosofiske konstruksjonen var ein måte å sameina desse tendensane på. Det var ein freistnad på å skapa ein syntese av det nasjonale samlingsperspektivet frå venstrehistorikaren J. E. Sars og ei meir konfliktorientert «marxistisk» tilnærming som klasseskjerpinga etter unionsoppløysinga ga grunnlag for. ⁸ Trass i det politiske engasjementet i

ei arbeidarrørsle som meir og meir kom i motsetnad til breie lag av bondestanden, heldt Koht fast på si romantiske dyrking av bonden. Den underliggjande anti-industrialismen kjem klart fram i følgjande sitat frå 1921: «Kjærleiken til jorda, den seige ætte- og odelskjensla, er makter som ikkje berre har hjelpt til å halda oppe sjølvne bondesamfundet, men som er til vinning for alt samfundsliv: her er eit *heimkrav* som reiser ei hard klage imot det moderne industrisamfundet».⁹

Koht ser såleis ei strak line frå bonderørslas kamp for politisk demokrati på 1800-talet til arbeidarrørslas kamp for sosialt demokrati i vårt århundre. Det var bøndene som kjempa fram demokratiet, og arbeidarklassen utvida det. Han understreker då og stadig at det er eit grunnleggjande interessefelleskap mellom dei to klassane. Dei blir omtalt som «dei to store produktive klassane i samfunne»¹⁰ som begge «vil bygge eit nasjonalt åndsliv».¹¹ Dei har ei felles interesse i sosialismen. Denne fellesinteressen syner seg i strevet for å utvida nasjonen og blir realisert gjennom den nasjonale samlinga som sosialismen eigentleg er.¹² Regjeringa Nygaardsvold innleia slutten på historia og innleiinga på den store forsoninga. På festningsplassen den 2. juni 1935 såg han denne regjeringsdanninga som ledd i realiseringa av den store kongstanken «Noreg var eit rike, det skulde bli eit folk». I eit historisk utsyn i samband med at DNA var 70 år, oppsummerte Koht det heile slik: «Arbeidar-reisinga har vunni makt gjennom klassestrid, men har nett dermed enda meir styrkt og utvida det nasjonale omgrepet, såleis at no ingen part av folket står utafor den nasjonale einskapen med det solidaritets-ansvaret som må vera levande i den».¹³ Og med det slokna sjølvne historias motor, underklassane sine kamp for å verta integrert i staten. Han kunne då og i etterkrigstid og med oppbygginga av velferdsstaten bare erklæra at han ikkje lenger ville halda 1. mai-talar: «Eg veit ikkje kva eg skulle seia».¹⁴

Dette perspektivet på regjeringsdanninga hadde god grobotn i arbeidarrørsla siste halvdel av 30-talet. Koht var meir av ein outsider på 20-talet – det var då lite rom for historieperspektiv som såg den nasjonale klasseforsoning som målet for politikken. Den politiske atmosfæren omkring Hovudavtalen og kriseforliket i 1935 høvde betre til ein historikar av Koht si støyping. Parolen i

1935 var «By og land. Hand i hand» – betre kunne heller ikkje utviklingsperspektivet til Koht karakteriserast. Den ideologiske kursendinga i DNA vil vi og kunna etterspora i eit skifte av historieperspektiv.

Nyorienteringa kom og til uttrykk i ei ny og positiv haldning til dei nasjonale verdiane.¹⁵ I 1930 hadde Martin Tranmæl understreka at arbeidarklassen ville føra klassekamp «den 17. mai som årets øvrige dager».¹⁶ I 1937 hevda han at arbeidarklassen ikkje lenger stod utanfor samfunnet, men nå var blitt ein maktfaktor. Rørsla måtte difor få ei ny og meir positiv haldning til dei nasjonale symbola og til fedrelandet. Det var nok ikkje minst omsynet til bøndene som låg bak denne vendinga. Nygaardsvold uttalte då og i Trontaledebatten i 1935 at «arbeiderne og bøndene er de som må stå sammen her i landet». Klassekampretorikken måtte nedtonast til fordel for ein agitasjon som understrekte det breie grunnlaget for den nye regjeringa. Nygaardsvoldregjeringa var ikkje representant for snevre klasseinteresser, men hadde eit nasjonalt siktemål. Tranmæl tok fram det heilt store historiske perspektivet for å få fram det nære slektskapet mellom arbeidarrørsla og bonderørsla, mellom arbeidarklassen og folket. Det vart snakka om å «fullføre Eidsvold-verket», om å «føre husbondretten tilbake til det arbeidende norske folket».¹⁷

Dette nasjonale perspektivet på arbeidarrørslas historie fekk samstundes si teoretiske utforming av Ole Øysang – mannen som nå stod fram som den mest autorative partiideolog, mellom anna ved å halda hovudinnlegget om prinsippprogrammet på landsmøtet i 1939 og vera arkitekten bak det same. Boka «Vi vil oss et land. Arbeiderbevegelsen og det nasjonale spørsmål» var eigentleg ei revidert utgave av ein brosjyre som kom ut alt i 1929, men nå var tida mogen til at «synsmåtene hans fikk en stadig voksende oppslutning i bevegelsen».¹⁸ Formålet med boka var å nedkjempa den anti-nasjonale haldninga i arbeidarrørsla, og argumentasjonen var historisk lagt opp. I likskap med Koht ville han visa at det var overklassen som historisk hadde vore unasjonal og representert snevre særinteresser. Bøndene var drivkrafta bak kampen for parlamentarisme og nasjonal suverenitet i førre århundret. Arbeidarklassen og den sosialistiske rørsla måtte så fornya innhaldet i nasjonkjensla – i retning av å understreka at det nasjonale samhal-

det bare kunne sikrast gjennom eit nasjonalt hushald. Kapitalismen sjølv dreiv utviklinga uunngåeleg i retning av meir samfunnsmessig styring. Arbeidarrørsla si oppgave var å utvikla dette vidare etter at dei kapitalistiske produksjonsforholda nå blokkerte for vidare framsteg.¹⁹ Det er i lys av dette utvida nasjonsomgrepet at Arbeidarpartiet måtte sjå si oppgave. Den gamle antinasjonalismen måtte ikkje hindra at partiet gjennom ein nasjonal planøkonomi og ein nasjonal velferdspolitikkk kunne skapa ei nasjonal blokk, gjera Norge til eitt folk.

Dette skriftet var retta til venstrefløyen i partiet som freista å halda fast på ein klassekampteori midt under dei kraftige formingane om å leggja til side gruppesjåvinismen under arbeidarregjeringa. Men understrekinga av det breie interessefellesskapet i «folket» hadde også ein annan bakgrunn enn det umiddelbare behovet for å gi arbeidsro til Nygaardsvold. *Krigsfaren* og den ekspansjonistiske *fascismen* gjorde at spørsmålet om staten og demokratiet kom i ei anna stilling – også for den marxistiske venstrefløyen.

Problemet meldte seg for heile den europeiske venstresida. Det var nødvendig med breie klassealliansar for å kunna møte krise og fascisme, og bøndene kom då i den sentrale rollen som aktuell alliansepartner – slik som «dei nye gruppene» nokre tiår seinare. Ein slik allianse var det ikkje lett å snekra ihop. Reint empirisk var det jo slik at bøndene og arbeidarane stilte seg på kvar si side av «hovudmotsetninga», og det fall ikkje umiddelbart i augene at det skulle vera grunnlag for noko anna enn eit reint taktisk politisk fellesskap mellom arbeidarar knytta til industrisektoren og byane og småeigarane på landsbygda. Så var det då desto viktigare å gå grundig til verks for å visa at det likevel var eit slikt fellesskap. Dei marxistiske historikarane innanfor det engelske kommunistpartiet knytta til dømes an til eit radikalt-liberalt historiesyn og ville visa at det var ein lang revolusjonær tradisjon i engelsk historie heilt frå 1600-talet fram til dåtidas kommunistparti. Den særlege engelske fridomen – variasjonar over temaet «the free-born englishman» – la grunnlaget for ein sjølvmedviten folkeleg revolusjonær tradisjon like frå puritanarane på 1600-talet. Fokus for denne historietenkinga var ikkje lenger arbeidarklassen men «folket» og «nasjonen» – eit populistisk historieperspektiv skulle grunngi folkefrontpoli-

I 1929 gjennomførte NKP for første gang egne 1. maidemonstrasjoner. I Oslo var resultatet nedslående og «Norges Kommunistblad» oppsummerte det slik: «Såvidt oss bekjent ble ikke spørsmålet om tilslutning til kommunistenes 1. maidemonstrasjon tatt opp i en *eneste* fagforening her i Oslo. Selv fagforeninger som har et absolutt flertall av kommunister og sympatiserende blant de aktive medlemmer var anmeldt i sosialdemokratenes demonstrasjon». – Bildet viser NKPs demonstrasjon på Youngstorget i Oslo, antakelig i 1930.

(Foto: Arbeiderbevegelsens Arkiv og Bibliotek)

tikken på 30-talet og seinare motstanden mot den kalde krigen på 40–50-talet.²⁰

I eit slikt perspektiv kunne også norsk folkefrontpolitikk grunn- givast, men for dei fleste som slo inn på ei folkefrontline (utanom NKP) i Norge etter 1935 var Det norske Arbeiderpartiet i seg sjølv uttrykk for ein slik front.²¹ Regjeringa Nygaardsvold var ei folkefrontregjering tufta på solide norske historiske tradisjonar. I 1936 slo den venstreopposisjonelle Jakob Friis til lyd for å slå ring om dei nasjonale symbola. Arbeidarklassen måtte ikkje isolera seg som klasse – utan ein allianse med småborgarskapet kunne arbeidarklassens «solosang» bli ein «dødsang», som han seier med Marx. Her var det nødvendig å knytta seg til dei historiske tradisjonane og grunngi politikken ut frå dei: «Vi må levendegjøre

i oss igjen hele den revolusjonære demokratiske ånd som disse symbolene i sin tid utsprang av. *I den revolusjonære demokratis-
mes ånd må vi søke å gjøre folkets sak til nasjonens sak.*»²² I tråd
med denne analysen – som var inspirert av Dimitrov sin tale på
Kominterns kongress i 1935 – fann det stad ei liknande vending i
historisk politikkgrunngeving i NKP på slutten av 30-talet.²³

Eit tilsvarande nasjonaldemokratisk perspektiv på regjerings-
danninga finn vi hos somme av dei heimkomne søner frå Mot Dag.
Inspirert av arbeidar-bondetoget 3. juni 1935 skisserte t.d. Trygve
Bull eit historisk resonnement til fordel for det standpunktet at det
var eit naturleg fellesskap mellom bonde- og arbeidarklasse i
Norge ut frå dei særlege norske historiske tradisjonane. Norge var
det mest avanserte demokratiet i Europa. Dette skuldast ikkje at
Norge var mest framskriden økonomisk sett – snarare tvert om.
Det var bøndenes sterke stilling og den motsvarande mangelen på
ein sterk borgarleg og agrar overklasse som låg til grunn for den
tidlege og sterke demokratiseringa av landet. Den framstegshald-
ninga og det demokratiske sinnelaget som har prega norske bøn-
der, hadde sitt utspring i den norske bondefridomen – ein viktig
tanke i den radikal-nasjonale historikartradisjonen. Den særeigne
karakteren som den norske bondeklassen har, forklarar samstundes
den særeigne radikalismen i den norske arbeidarklassen. Det er då
i lys av dette ein må sjå arbeidar-bondealliansen som den store
demonstrasjonen uttrykte, at «[. . .] fleire og fleire norske bønder
søker samband med sine 'ektefødde born' og at by og land idag
marsjerar hand i hand. Dei to samfundslag har begge maktvilje og
sjølkjensle fordi dei kjenner seg på trygg historisk grunn».²⁴ Trond
Hegna ga uttrykk for liknande tankar i ein artikkel i «Det tyvende
århundre» i 1937 med tittelen «Arbeiderpartiet og det norske
folkestyre». I likskap med Trygve Bull og med tilslutning til
Friedrich Engels finn også Hegna grunnlaget for dei særleg sterke
demokratiske tradisjonane i Norge i bøndenes særeigne stilling. I
første omgang var det partiet Venstre som representerte bøndene
sine interesser av demokrati, men etter kvart opphøyrt Venstre å
vera den leiande krafta. Partiet var ikkje bare knytta til bondede-
mokratiet, men i stigande grad til dei framveksande kapitalistiske
kreftene. Det norske Arbeidarpartiet tok over der Venstre slapp.
Folkestyret måtte stadig utvidast, men den utvidinga av demokra-

tiet som Arbeidarpartiet stod for var ei forlenging av bøndene sin kamp i forrige hundreåret. I likskap med Bull fann også Hegna eit viktig sosialt grunnlag for dette i at arbeidarklassen sprang ut av «det frie bondesamfund og er i meget høi grad preget av det».²⁵

Dette med «den frie, sjølvbyrge og demokratiske bonden» og at ein allianse mellom arbeidar og bonde ligg naturleg i forlenging av dei særlege norske politiske tradisjonane, høvde godt som eit historieperspektiv bak ein folkefrontpolitikk og som legitimering av regjeringa Nygaardsvold. Det var vanleg innslag i den politiske retorikken i siste halvdel av 30-talet. Men dette historiesynet – og såleis og perspektivet på regjeringa Nygaardsvold – overlevde mellomkrigsstida. Det vart ideologisk ballast for ein heterogen venstrefløy som stilte seg kritisk til sider ved den moderne velferdskapitalismen skapt av klassekompromisspolitikken etter krigen. Ein del av denne venstreopposisjonen knytta sine håp om eit nytt samfunn til utviklinga av ein antikapitalistisk arbeidar-bonde-allianse bygd på ein kritikk av den høgindustrielle samfunnets rasing av den tradisjonelle bonde- og bygdekulturen. Trygve Bull sjølv representerte kontinuiteten her. Han understrekte fleire gonger utover i etterkrigstida at arbeidarrørslas sterke stilling i Norge hong saman med bøndenes antikapitalisme. Dei reagerte mot samfunnsutviklinga med konservatisme, men denne konservatismen var demokratisk på grunn av egaliteten på landsbygda og deira tradisjonelt frie stilling.²⁶ Verdiskrisene i mellomkrigstida var då den impulsen som ga grunnlag for den naturlege politiske alliansen mellom bønder og industriarbeidarar.²⁷ Bull såg eit krise-teikn i at partiet fjerna seg ifrå grunnlaget for denne alliansen gjennom samarbeidet med storkapitalen og korporativismen etter krigen. Han sette si lit til at dei før-kapitalistiske tradisjonane i småborgarskapet skulle bremsa på denne utviklinga, og han sette si lit til ei reetablering av den raud-grønne alliansen.²⁸

Det seier seg sjølv at dette historiesynet låg godt til rette for den populistiske rørsla som utvikla seg frå tidleg på 60-talet. Dels kunne den suga næring frå misnøye i det tradisjonelle småborgarskapet mot sentralisering og aukande prioritering av storindustri og tertiærnæringar gjennom velferdstatspolitikken. Dels vart den nye populismen ein norsk variant av «Det nye venstre» sin protest mot «forbrukarsamfunnet». Radikalisert bygdeungdom fekk intellektu-

ell skyts frå bøker som «Hva skjer i Nord-Norge», der *Ottar Brox* framheva korleis «[. . .] Nygaardsvold med sin nøkterne politiske vurderingsevne og etter min mening geniale innsikt i sosiale og økonomiske forhold i dette landet klarte å skape den allianse av fagorganiserte arbeidere og småbrukere som Arbeiderpartiet har bygd sin maktposisjon på». ²⁹ Seinare slo Arbeidarpartiet inn på «en teknokratisk linje». Brox sette sin lit til å gjenetablere den raud-grønne koalisjonen frå 1935. ³⁰ Det strategiske grunnlaget for den raud-grønne alliansen var den fellesinteressen mellom byarbeidarar og bygdefolk som låg i at muligheten for sjølvsysseletting på landsbygda styrka forhandlingsposisjonen til arbeidarane i byane. ³¹

Mest markert gjorde denne radikalistiske nypopulismen seg gjeldande i Sosialistisk Folkeparti, der det raud-grønne allianseperspektivet programmatisk kom til uttrykk i distriktsprogrammet i 1967. Også her vart linene trukne tilbake til 1935. Under overskrifta «By og land – hand i hand» får regjeringa Nygaardsvold honnør for å ha skapt samhald og solidaritet mellom «industriarbeidere og funksjonærer, fiskere og småbrukere». Til grunn for denne alliansen låg då og at desse gruppene hadde «felles interesser og felles fiender». Arbeidarrørslas fordums styrke låg i einskapen mellom desse gruppene, og tilbakegangen etter krigen hong saman med at «det ble skapt et kunstig skille mellom disse gruppene [. . .] til glede for storkapitalen og til fortrenghet for hele den arbeidende befolknings interesser». ³²

Mykje av agitasjonen mot norsk medlemskap i EF grunna seg likeeins på tanken om eit naturleg fellesskap mellom bonde og arbeidar, ei raud-grønn fellesinteresse i å avvisa EF-medlemskapet. På populistisk hald tenkte ein seg og at dette var ein strategisk allianse som peikte utover EF-kampen. Den mest systematiske freistnaden på å laga eit samanhengande populistisk program på denne tida finn vi i boka «Den økopolitiske sosialismen». Her set *Hartvig Sætra* seg mellom anna føre å visa korleis populismen har særleg sterke røter i Norge. Innleiingsvis i boka vil han visa korleis populismen er grunnfesta i norske historiske tradisjonar. Liksom marxistane frå 30-talet viser han til Engels og teorien om den norske bonden som særleg fri, sjølvstendig og sjølvbyrg. Han finn ein særleg form for småårsradikalisme som

går heilt tilbake til Hans Nielsen Hauge og som heng saman med kravet om likskap. På grunn av manglande utvikla klassemedvit vart bøndene sin revolusjon på 1800-talet bare halv, den vart stoppa på vegen av alliansen med svikefulle og forføreriske embetsmannsradikalarar. Arbeidarklassen vidareførte den antikapitalistiske kampen for likskapsverdiar – arbeidarane vart då heller aldri noko anna enn «andre generasjons bønder».³³ Den naturlege vidareføring av det naturlege fellesskapet i interesser og ideologi mellom industriarbeidarar og bønder var regjeringa Nygaardsvold, under slagordet «by og land – hand i hand» – «det norskaste av alle politiske slagord».³⁴ Historia etter krigen er ei forfallshistorie om vegen frå å vera eit populistisk sosialistparti til å bli eit tradisjonelt sosialdemokratisk parti. Hovudårsaken til overgangen frå «populistisk sosialistparti» til «urbanistisk» sosialdemokrati låg i at makta vart konsentrert i Oslo etter krigen – landsbygdas hegemoni var over. Men grunnlaget for ein populistisk allianse er likevel framleis til stades i Norge, og hos Sætra er den historiske innfallsvinkelen til boka hans ein freistnad på å gi arbeidet med å tømra saman ein slik allianse historisk legitimitet. Sambandet mellom politikk og historie ligg her i dagen.

Eit slikt raud-grønt perspektiv på historia som vi her har sett døme på, vil og finna støtte på faghistorisk hald. *Hans Fredrik Dahl* understreker til dømes også sterkt perspektivet med «DNA som Venstres ektefødte barn» og tranmælismen i norsk arbeidarørørle som like mykje populistisk som sosialistisk.³⁵ Ofte blir Martin Tranmæl framheva som ein som inkarnerte den raud-grønne alliansen. *Arne Kokkvoll* framhevar til dømes at «hans politiske holdning ble hele tiden først og fremst bondeguttens, transplantert over i det nye industrisamfunnet».³⁶ *Berge Furre* frammaner og den store alliansen mellom by og land i ein artikkel i 1982 som skulle vekka til kamp for bygdesamfunnet i ei ulvetid. Han innleier artikkelen med å visa til dei tilsynelatande paradoksale konstallasjonane frå EF-kampen, alliansen av byradikale og bygdekonservative. Men i det vidare sluttar han seg til den tradisjonen som er skissert ovanfor – alliansen av dei raude og grønne var tvert om naturleg ut frå dei norske politiske tradisjonane: «Det er eit serkje ved vårt folk og vår fortid at denne alliansen av verdikonservative bygdefolk og radikale i byane dukkar opp ved

avgjerande vegakrossar i vår historie, tek makt og skaper forandring».³⁷ Ein slik allianse låg bak kampen for lokalt sjølvstyre, parlamentarisme og nasjonalt sjølvstyre. «Og alliansen dukkar opp att i 1935 med forliket mellom Bondepartiet og Arbeidarpartiet [. . .]». I kampen for «eit desentralisert samfunn der tæring blir sett etter næring og der folkestyret rår» blir det igjen nødvendig å reetablere den raud-grønne alliansen.

Forestillinga om ein norsk «sonderweg» i kampen for sosialismen som grunnar seg på ein naturleg allianse mellom arbeidarane i den tradisjonelle og den moderne sektoren i økonomien har altså halde seg fram til i dag. Først på 80-talet førte den såkalla «sosialisme på norsk»-debatten i SV til ei ny oppblomstring av «rød-grønn-allianse»-retorikk. Ein av deltakarane i denne diskusjonen såg det då og slik at kreftene bak «sosialisme på norsk»-tenkinga stod på solid historisk grunn.³⁸ Denne gongen er det likevel ikkje tale om allianse med det tradisjonelle småborgarskapet. «Grønt» går snarare på ulike «verdiar» som kan samlast under slagordet «smått er godt» – anten det dreier seg om synet på produksjonsorganisering og teknologi, statsorganisering, busetting. Det er ikkje bøndene, men dei nye mellomlaga ein ventar å appellera til med denne anti-kapitalismen. Poenget i denne samanhengen er at også denne straumninga på venstresida viser til dei historiske tradisjonane for å styrka trua på den raud-grønne alliansen.³⁹

Heilt frå mellomkrigstida var altså legitimeringa av arbeidar-bonde alliansen gjennom tilvisingar til dei særlege norske historiske tradisjonane samstundes knytta til tanken om at det var eit grunnleggjande interessefellesskap mellom bonde og arbeidar i eit nytt samfunn, i sosialismen – ein norsk sosialisme. Nettopp i ideen om ein allianse mellom dei to samfunnssklassane låg det samstundes eit politisk program, eit program med front mot andre samfunnsinteresser – mot borgarskapet, overklassen, kaksane. Vi finn også liknande tankar om den politiske vendinga innanfor DNA og regjeringsdanninga i 1935 som noko som låg i forlenginga av eit naturleg interessefellesskap mellom bonde og arbeidar, men med eit motsett utgangspunkt – gjennom eit liberalt perspektiv på historia.

Arbeidarklassen modnast til demokrati

Også hos venstrehistorikarane finn vi tanken om «DNA som Venstres ektefødte barn», men regjeringssdanninga i 1935 blir då sett meir som tilbakevending til «Faderhuset» for den villfarne sonen. *Chr. Christensen* ser og fagopposisjonen som prega av «gammel norsk bonderadikalisme» og dei ideane arbeidarklasseradikalismen representerte «hadde på mange måter mer sin rot i Ueland-Jaabæk-Fjortoft-tradisjonen enn Lenins iskalde marxistiske logikk og Trotskijs kosmopolitiske revolusjonspatos.»⁴⁰ Avradikaliseringa og regjeringsovertaking var då meir resultatet av ein modningsprosess på begge sider. *Arne Bergsgård* finn og røtene til den særnorske arbeidarradikalismen etter 1918 i «vår sundbrotne nasjonale søge» og dei manglande politiske tradisjonane.⁴¹ Særleg måtte det setja sitt preg på den nye arbeidarklassen – «enno for ein stor del bondeungdom som var riven laus or bygdelivet og planta om i eit nytt miljø».⁴² Arbeidarrørsla kom i motsetning til bøndene, både fordi bøndene reagerte på det antidemokratiske sinnelaget i den nye samfunnsklassen og fordi dei sjølv var i tilbakegang. Regjeringsovertakinga i 1935 var uttrykk for at Arbeidarpartiet hadde gitt opp agitasjonen for revolusjon og teke sikte på å vinna bøndene. Også hos Bergsgård er det arbeidarklassen si modning som fører fram til nyorienteringa på 30-talet, arbeidarane når fram til demokratiet som bøndene kjempa fram alt på 1800-talet. *Magnus Jensen* seier det slik: «Den norske industri var vokst så seint at det måtte ta tid før arbeiderne fikk sosialt feste som stand, og så lenge den nye klasse var flytende og tradisjonsløs, måtte det like ens gjøre den usikker i sin holdning overfor stat og samfunn».⁴³ *Jostein Nerbøvik* argumenterer for at 1935 ikkje var noko skiljeår i norsk politisk historie: «DNA gjekk berre inn på Venstres gamle plass»⁴⁴ – ein variant av Jens Arup Seip sin tese om at Arbeidarpartiet hadde «Vinstres meningers mot».⁴⁵ *Sverre Steen* formulerer det liberale perspektivet på danninga av regjeringa Nygaardsvold konsist: «Med Nygaardsvolds regjering og støttet av det unge Bondeparti vendte det norske folk *tilbake* til sitt gamle samfunn. Dette samfunnet skulle ikke raseres, men stabiliseres og reformeres. Den politiske bygning ble stående slik fedrene på Eidsvoll hadde planlagt den, og slik senere tiders menn hadde ommindret den».⁴⁶

Her er det eit stykke fram til Koht sin tanke om at arbeidarklassen ikkje bare overtar demokratiet, men utvidar det. Nasjonen er blitt ein *annan* etter at arbeidarklassen har fått del i statsmakta, og såleis har også demokratiet fått ein grunnleggjande ny karakter – demokratiet har vorte sosialisme. Koht tente då og som ein legitimasjonshistorikar i sosialdemokratiets stordomstid dei første par tiåra etter krigen.⁴⁷ Men etter kvart som grunnhaldninga i sosialdemokratiet i stadig mindre grad vart kampprega og stadig meir gjekk i retning av at framgangen skulle koma som resultat av ein framtidsretta styring av produktivkreftene der avgjerande konfrontasjonar med andre klassekrefter bare kunne bli sand i maskineriet, så høvde heller ikkje Koht sitt historieperspektiv så godt lenger. Det utvikla seg ei historieoppfatning meir i tråd med det liberale perspektivet på utviklinga av norsk arbeidarrørsle på 30-talet.

Det vi ser på i denne artikkelen er sambandet mellom politisk grunnforståing og historiesyn. Det låg alt i kampanjen for den nye krisepolitikken i første halvdel av 30-talet ei opning for ei liberal historisk sjølvforståing innanfor arbeidarrørsla. Ein del av det som ga så stor sjølvtrillit og kraft i agitasjonen mot den borgarlege handlingslamminga og for Arbeidarpartiet sitt krisepolitiske alternativ, var jo at ein kunne visa til at ein var på høgde med det siste nye innanfor sosialøkonomisk tenking (slik som Keynes) og så å seia stod på fornuftas side mot ufornuft og inkompetanse.⁴⁸ Sjølv om nok andre faktorar var avgjerande for den politiske nyorienteringa enn dei reint teoretiske, finn vi likevel her eit grunnlag for ei nedtoning av kampen, organisasjonen og dimed også klasseinteresser som drivkrefter i historia.

Den store parlamentariske framgangen etter krigen, den organiserte venstresidas tilbakegang under den kalde krigen og sosialøkonomanes inntog forsterka tendensen til ei slik tenking. Ideologisk får vi ein peikepinn alt ved prinsippprogramendringa i 1949 («Grunnsyn og retningslinjer»). *Torolf Elster* – redaktøren av Arbeidarpartiets teoretiske tidsskrift og ein av hovudinspiratorane bak det nye prinsippprogrammet i 1949⁴⁹ – skriv t.d. i boka «Sosialismen under debatt»⁵⁰ at regjeringsovertakinga på 30-talet var ein uunngåeleg følgje av ei utvikling innanfor arbeidarrørsla sjølv. Arbeidarrørsla var tufta først og fremst på «et enkelt krav om medborgerrett i eget land». Klassekampinnstillinga frå Fagopposi-

sjonen sine dagar var resultat av import av idear frå økonomisk meir tilbakeliggjande land.⁵¹ Resultatet måtte uunngåeleg gå i retning av parlamentarisk verksemd og nedtoning av fagleg arbeid.⁵² Den utviklinga frå klasseparti til folkeparti som låg i orienteringa mot statsmakta var like uunngåeleg som ønskeleg.⁵³ Elster nøler då heller ikkje med å understreka kontinuiteten tilbake til «venstres kamptid».⁵⁴ Arbeidarrørsla måtte bort frå ideen om at samfunnet var prega av kampen mellom to klassar, snarare var samfunnet «en fantastisk innviklet maskin», og heller enn klassekamp for eit samfunn styrt etter andre klasseinteresser enn dei som prega det kapitalitiske samfunnet var «sosialismens mål: å forene den frie tanke, den ekte menneskelighet og den sosiale samhørighet».⁵⁵

Denne liberale historiefortolkinga av bakgrunnen for regjeringa Nygaardsvold – som understreker brotet med klassekamptenking og sosialistiske dogmer til fordel for ein realistisk politikk for «folket» – vil vi finna i dei historiske tilbakeblikka til heile den generasjonen som forma sosialdemokratiet sin politikk i stordomstida etter krigen. Dette perspektivet lever likevel gjerne side om side med ein meir Koht-inspirert tanke om at demokratiet måtte utvidast gjennom at arbeidarklassen fekk del i statsmakta, at arbeidarrørsla likevel var på veg, inne i «den langsomme revolusjonen».⁵⁶ I *Haakon Lie* sitt oppgjer med tranmælismen i norsk arbeidarrørsla er det derimot lite å finna av slikt tradisjonelt sosialdemokratisk historieperspektiv. Nyorienteringa på 30-talet og regjeringsdanninga blir her utelukkande sett i lys av at arbeidarrørsla hadde teke til vitet, hadde modnast etter ungdommens villfaring på 20-talet. Radikalismen blir også her ein parantes, noko som kunne førast tilbake til ein ny generasjons trong til sjølvmarkering og ei naiv begeistring for den russiske revolusjon.⁵⁷ *Eigentleg* har arbeidarrørsla «alltid vært en folkelig bevegelse med røtter i det demokratiet som langsomt vokste fram på grunnlag av konstitusjonen fra 1814».⁵⁸ I tråd med Koht ser han det slik at samfunnet så å seia var delt i to nasjonar på 20-talet, kløyvd. Det store ved regjeringsdanninga i 1935 var at det la grunnen for at dei to nasjonane kunne smelta saman til ein.⁵⁹ Utviklingsskjemaet blir også i tråd med Koht: «Bøndene hadde satt seg ved samfunnets bord. Snart skulle også kvinnene og de eiendomsløse finne sin

plass, selv om det ennå i mange år skulle bli nederst ved bordet. Veien lå åpen for en reformenes politikk». ⁶⁰ Men i motsetning til Koht – og i tråd med venstrehistorikarane – ser Lie dette som ei *tilpassing* til demokratiet, meir enn ei underklassebasert *omforming*. Nygaardsvold-regjeringa var ikkje først og fremst uttrykk for ein klasseallianse i front mot andre klasseinteresser, men «[. . .] mer en opptakt til fortsettelse av den demokratiske utviklingen i landet vårt som var blitt brutt i brottsjøene under og etter den første verdenskrigen», ⁶¹ sjølv om han sjølv sagt som god arbeidarpartimann likevel ser det som «noe av et tidsskifte». I samsvar med dette liberale historieperspektivet gjer han då og Sverre Steen sine ord til sine: «Med Nygaardsvolds regjering og støttet av det unge Bondeparti vendte det norske folk tilbake til sitt gamle samfunn». ⁶²

Det liberale historieperspektivet på danninga av den første varige arbeidarregjeringa fekk snart fotfeste i dei nye samfunnsvitenskapane. Alt amerikanske statsvitarar på 50-talet var interessert i utviklinga av Arbeidarpartiet i mellomkrigstida, ⁶³ og her blir radikalismen – som blokkerte for ein strategi for regjeringsovertaking – eit sjukdomsteikn som utviklinga av kapitalismen og mekanismane i demokratiet sjølv ville riva vekk grunnen under. Eit kvart parti i eit demokratisk politisk system vil naturndvendig søka inn mot sentrum for å vinna veljarar. Eit klasseparti, eller eit parti som var forplikta på interesser ut over det som vedrørte strategi for stemmemaksimering, var naturstridig. Utviklinga fram mot eit pluralistisk, liberalt demokrati var uomgjengeleg, og det liberale demokratiet og ideologianes død var då og historias siste og høgaste nivå. Dei amerikanske statsvitarane fekk snart sine norske avleggjarar. Teorien høvde då og som hand i hanske i ei tid der avstanden mellom blokkene vart stadig mindre, der klassekompromisset rådde grunnen. Motsetningar grunna på klasseinteresser og ideologiar som sette dei ulike samfunnsinteressene i ein samanheng, var teikn på eit demokrati som ikkje hadde modnast. I lys av dette blir Arbeidarpartiet si utvikling på 30-talet og regjeringsovertakinga i 1935 bare eit siste steg i retning av full integrering av alle samfunnsklassar i det liberale, pluralistiske demokratiet der alle parti graviterer mot sentrum i jakta på marginale stemmereserver. Den siste av systemtersklane var passert av den

mest umodne samfunnsklassen.⁶⁴ På 70-talet greip nye generasjonar av opposisjonelle sosialistar til slike integrasjonsteoriar for å forklara arbeidarrørslas politiske utvikling på 30-talet.⁶⁵

Før vi gir oss i kast med ei jamføring av dei ulike perspektiva på dei sosiale drivkreftene bak den nye politiske strategien på 30-talet og regjeringsdanninga i 1935, vil vi sjå på ulike tilnærmingar til ein teori om *klassekompromiss* som karakteristikk på «regimeskiftet» i 1935. Også her må vi tilbake til 30-talet for å finna røtene.

Klassekompromiss for ny utviklingsmodell

Den politiske nyorienteringa som peikte fram mot regjeringa Nygaardsvold i 1935, var samstundes eit oppgjer med grunnlaget for den generasjonen som tok makta etter 1918. Det var eit oppgjer med tranmælismen og den strategisk sterke fokuseringa på den faglege kampen, på masseorganisasjonane. Av ei slik fokusering på den reine arbeidarmakta kunne bare følgja ein innkapslingspolitikk, ein ventepolitikk som høvde dårleg til ein periode med framgang for ekstreme høgrekrefter, med ein tredjedel av arbeidarklassen ståande utanfor fabrikkportane. Men satsinga på ein *politisk* offensiv kunne følgja fleire spor, og ministersosialisme – i tydinga regjeringsfleirtal i mindretalsposisjon – vart ikkje i samtidas arbeidarrørslle sett som ein opplagt sak. Rett nok kravde Arbeidarpartiet straks etter valseieren i 1933 å få regjeringsmakta, sjølv om stortingsfleirtalet som var føresetnaden i valparolen «Flertallet og regjeringsmakten til Arbeiderpartiet» ikkje vart til røyndom. Langt inn i sentrum av partiet var nok dette meir tenkt som eit propagandaframstøyt som meir skulle signalisera sjølv-medvit og vilje til makt enn eit seriøst framstøyt for faktisk å få regjeringsmakta.⁶⁶

Men i samband med regjeringsovertakinga og dei politiske realitetane som då var skapt, skifta haldningane – både blant tidlegare venstretranmælistar og marxistar utanfor partiet. *Finn Moe* – redaktør av «Det 20de århundre» frå 1934 – advarte t.d. under kriseprogramdiskusjonen i 1933 mot å ha illusjonar om at staten kunne vera klassenøytral. I ein polemikk mot Colbjørnsen sine tankar om statskapitalisme som overgangsform mot sosialisme, hevda Moe⁶⁷ at «arbeidernes overtagelse av makten» er eit nød-

vendig og absolutt vilkår for ei utvikling i sosialistisk retning og for demokratisk kontroll. Han går her eksplisitt imot einkvar form for «koalisjonspolitikk og samarbeidspolitikk med arbeidsgiverne». Året 1935 innebar begge deler, og i ein leiar i «Det 20de århundre» framføre 1. mai 1937⁶⁸ kom det fram eit nytt syn på statsmakt og arbeidarrørslas strategi. Ein var inne i ei overgangstid mellom kapitalisme og sosialisme, og herredømmet over staten var avgjerande. Det var inga løysing å stilla seg reint negativ overfor problema, vilje til makt måtte stå i sentrum. Arbeidarane stod så sterkt på det organisatoriske området at steget måtte gå mot politisk makt. Samfunnsutviklinga gjorde at staten vart stadig viktigare, og arbeidarklassen måtte difor «sikre sig det størst mulige herredømme over staten». Såleis var det «både riktig og nødvendig» å ta regjeringsmakta i 1935.

Her har det skjedd noko med tenkinga omkring statens klassekarakter. Den same endringa finn vi i den marxistiske organisasjonen Mot Dag. Fram til 1934 vart det her stadig polemisert mot dei parlamentariske illusjonane som låg til grunn for Arbeidarpartiet sin nye krisepolitikk. I kritikken av kriseplanen i 1934 tordna tidsskriftet mot ein arbeidarpolitikk som «stiller i utsikt at arbeiderklassen varig kan erobre makten i samfunnet og overvinne arbeidsløshet og fattigdom ved hjelp av et parlamentarisk flertall alene».⁶⁹ Erfaringane frå Tyskland og Austerrike synte at parlamentarisk makt utan kraftig mobilisering nedanfrå ikkje kunne tåla konfrontasjonane med borgarskapet – dei tallause kompromissa ville tvert om svekka arbeidarklassen sin stilling. Så seint som i april 1934 vart det hevda at erfaringane frå kontinentet bare forsterka den marxistiske læra om at staten si oppgave var å ivareta interessene til den herskande klassen, og at «proletariatets diktatur» var den einaste statsform som kunne sikra ei sosialistisk utvikling.⁷⁰

Etter at regjeringa hadde etablert seg, skifta etter kvart oppfatninga av spelerommet for ei arbeidarregjering. Nyorienteringa fekk sitt teoretiske uttrykk i artikkelen «Klassekreftene i Norge og arbeiderregjeringen» av Trond Hegna.⁷¹ Han heldt fast på at staten «i sitt vesen» er ein klassestat. Men her opna han for at staten også reflekterer styrkeforholdet mellom klassane, og i ein periode med likevekt mellom klassane ville staten kunna opptre sjølvstendig i

høve til dei herskande klasseinteressene. Han viser til eineveldet, Napoleon den 3. og situasjonen i Russland i 1917 som døme på det. Staten var difor ikkje rett og slett bare eit undertrykkingsapparat i hendene på kapitalistklassen, i så fall ville det vore «et rent klasseforræderi» å overta regjeringsmakta. I ein krisesituasjon – som på 30-talet – kunne det flytande mellomsjiktet mellom hovudklassane krevja ein ny politikk, og i ein slik situasjon kunne det kapitalistiske systemet «avtvinges meget betydelige innrømmelser». Nettopp det var situasjonen i 1935. Det avgjerande var då å stå fast i prinsipielle spørsmål for å ikkje svekka krafta bak regjeringsdanninga og så heller gje konsesjonar i mindre spørsmål. Her fann Hegna tvilsomme tendensar særleg i forhold til spørsmålet om løyvingar til statspolitiet. Men i hovudtrekk såg han regjeringa som danna på bakgrunn av ei brei klassemobilisering og som ei regjering som kunne avtvinga viktige konsesjonar frå borgarskapet. Tonen i tidsskriftet var elles lett nedlatande. I ein usignert artikkel i same nummer heitte det t.d.: «Alle vet, eller fornemmer i det minste, at denne regjeringsdannelse ikke på noen måte truer den bestående samfundsorden, ikke innvarsler revolusjonære skritt av noe slag».⁷² Regjeringsovertakinga var nødvendig nærmast av politiskpedagogiske grunnar. Arbeidarrørsla måtte først erfara at mindretalsregjering ikkje var vegen å gå. Men alt i januar 1936 var tonen meir open for at regjeringssituasjonen i seg sjølv kunna skapa betre vilkår i kampen for sosialismen. Nå heitte det at regjeringa Nygaardsvold innebar «noe nytt i Norges historie», den hadde «utvilsomt bidratt til å lette det økonomiske trykk for den arbeidende befolkning og til å styrke arbeiderbevegelsens selvbevissthet og maktvilje». Det var grenser for kor langt regjeringa kunne gå på grunn av alliansen med Bondepartiet, men å la vera å danna regjering «vilde blitt oppfattet som et forræderi mot velgerne», og ei rein demonstrasjonsregjering ville også bare ført til eit politisk tilbakeslag.⁷³

Vi har nå sett på samtidsvurderingar av at regjeringsdanninga kom på bakgrunn av ein tilstand med likevekt mellom klassane og at den arbeidarstyrte staten difor kunne utvikla samfunnet vidare på grunnlag av eit klassekompromiss. Korleis står så denne siste oppfatninga blant historikarane etter krigen?

I uttrykket «kompromiss» ligg det at to eller fleire partar gir

reelle konsesjonar. Skal arbeidarrørsla sin strategi i 1935 (som kom til uttrykk i regjeringsdanninga og Hovudavtalen) – og den etterfølgjande Arbeidarpartiepoken – oppfattast som grunnlagt på eit klassekompromiss, må det innebera at regjeringa og LO var medvitne om at den politikken som vart ført var ei tilpassing av ulike klasseinteresser for å skapa grunnlag for ei utvikling på lengre sikt i samsvar med dei eigentlege klasseinteressene arbeidarrørsla skulle ivareta. Desse «eigentlege» interessene trong ikkje nødvendigvis vera *ein* klasse sine interesser, Arbeidarpartiet representerte i utgangspunktet eit konglomerat av klasseinteresser. Klassekompromiss i denne tydinga av ordet føreset då og ein tanke om at det eksisterte reelle klassemotsetningar. Det vil seia at ein teori om at regjeringsdanning og Hovudavtale bare var eit kompromiss i den forstand at det sikra regjeringsmakta og organisasjonane mens basisen for det heile (kapitalismen, klasseprivilegier, kapitalmakt) stod heilt uendra, ikkje vil vera ein teori om klassekompromiss i denne meininga av ordet. Dei ulike – liberale og venstresosialistiske – teoriane om at Arbeidarpartiet og LO vart integrerte i kapitalismen gjennom det klassesamarbeidet som vart innleia, er såleis ikkje klassekompromissteoriar i eigentleg forstand.⁷⁴ Den historikaren som kjem nærast ein teori om at regimet etter 1935 kvilte på eit klassekompromiss, er *Edvard Bull*.

Bull nyttar i sitt seinare forfattarskap omgrepet «toppfolkenes partnerskap» for å karakterisera den epoken som vart innleia med regjeringa Nygaardsvold. At han ser dette som eit viktig vendepunkt, ligg og i at han karakteriserer regjeringsovertakinga som eit *regimeskifte* – arbeidarklassen fekk representasjon i styringa av staten.⁷⁵ Det avgjerande vendepunktet var då og 1935 og ikkje 1945 då Arbeidarpartiet kunne regjera på grunnlag av reint fleirtal.⁷⁶ Men samstundes avviser han at det var ein sosial revolusjon⁷⁷, og faktisk seier han ein stad at «under Arbeiderpartiets regjeringstid er kapitalismen blitt fullstendiggjort».⁷⁸ På kva måte er det likevel eit kompromiss? Det er eit kompromiss i den forstand at det blir oppnådd semje på det politiske og faglege området gjennom det samarbeidet som foregår på topplanet mellom representantar for arbeid og kapital – ei semje som ivaretar ulike klasseinteresser.⁷⁹ Det er ikkje ei semje som strir mot «arbeidarklassens objektive interesser», for Bull avviser eigentleg

eit slikt omgrep. Ut frå arbeidarane si objektive stilling kan klasse-samarbeid og klassekonfrontasjon vera like nærliggjande.⁸⁰ Bull ser likevel ikkje det kompromisset som den langvarige Arbeidarpartieperioden bygde på, som eit eigentleg *klassekompromiss*. Det er ei semje på topplanet, og det er eit topplan som manøvrerer svært uavhengig av dei sosiale klassane det representerer.⁸¹ – Faktisk går han langt i retning av å sjå dette «topplanet» eller «de samvirkende eliter» som ein *eigen* klasse.⁸² Bull ser altså 1935 som eit vendepunkt i Norgessoga, perioden med «den organiserte kapitalisme»⁸³ vart innleia. Året 1935 – regjeringsovertaking og Hovudavtale – var eit vendepunkt og innleia ein periode bygd på semje mellom representantar for ulike sosiale klassar, men grunnlaget for den vidare utviklinga var altså ikkje eit klassekompromiss. Grunnlaget for ei sosialistisk utvikling ligg då heller ikkje etter Bull sitt syn i å byggja vidare på den modellen for «klassekompromiss» som toppfolka har samla seg om. Det sosiale grunnlaget for endring ligg utanfor det området som toppfolka styrer over – i dei utstøtte gruppene, den nye underklassen (1982, s. 120/121). Det er «det nye venstre» sitt perspektiv på samfunn og vilkår for samfunnsendring som finn sin historikar i Edvard Bull.

I tidsskriftet Vardøger har det vore fleire bidrag som nyttar karakteristikken «klassekompromiss» om grunnlaget for sosialdemokratiet sin politikk og strategi etter krigen, men med noko ulik bruk av ordet. *Hans Ebbing* har i ein lengre artikkel i Vardøger nr. 11 nytta omgrepet klassekompromiss som ein nøkkel til forståing av Arbeidarpartiet si utvikling etter 1935.⁸⁴ Men som *Arne Overrein* påpeiker i eit tilsvar i Vardøger nr. 12, byggjer eigentleg Ebbing sin analyse på eit avgjerande skilje mellom politikk og økonomi, der Arbeidarpartiet sine manøvreringar på det politiske området med nødvendige må fungera på kapitalistklassen sine premisser.⁸⁵ Det er altså ikkje snakk om eit klassekompromiss i den forstand av ordet som eg har nytta det. Overrein sjølv nyttar omgrepet «reelt klassekompromiss» for å få fram at det ikkje er eit skinnkompromiss det er snakk om. *Lars Mjøset* framhever også at det vart inngått et «bredt klassekompromiss» i 1935, eit kompromiss som vart ført vidare etter krigen.⁸⁶

Bortsett frå desse innlegga i Vardøger, er det vanskeleg å sjå at det er utvikla meir omfattande analysar av bakgrunnen for regje-

ringsdanning og Hovudavtale i 1935 i lys av ein teori om klassekompromiss. Dette pespektivet står derimot meir sentralt i vårt naboland. Analysen av den sosialdemokratiske æra som bygde på eit klassekompromiss har funne støtte frå ulike politiske tilnærmingar.⁸⁷ Her skal vi sjå nærare på det viktige arbeidet som *Göran Therborn* har gjort. Han har stått som leiar og inspirator bak forskningsprosjektet i «Sverige under socialdemokratien 1932–76».⁸⁸

Therborn rettar seg mot det synet at den nye krisepolitikken på 30-talet var følgjen av ny teoretisk innsikt (keynesianisme): «Det som inledde den nya epoken i Sverige var inte antagandet av någon ny modedoktrin utan en *klasskompromiss*».⁸⁹ Det dobbelte kompromisset med borgarskapet⁹⁰ og ein politisk sjølvstendig bondeklasse var eit kompromiss med klassar som representerte «två helt olika logiker» – modernisme og populisme.⁹¹ Den langvarige maktstillinga kvilte m.a. på at det her ikkje vart gjort noko avgjerande val, «samförståndspolitiken» fekk såleis ein brei sosial basis. Therborn ser 30-talet som innleiinga på ein ny epoke, velferdskapitalismens epoke. Sosialdemokratiet var berar av ein prosess over i «ett folkligt industrisamhälle» frå eit folkeleg agrarsamfunn «efter ett kort borgerligt interregnum».⁹² 30-talet var eit opgjær med «borgerlig sociokulturell och politisk ordning»,⁹³ og ein kulturell antiborgarleg bølge av dels radikal rasjonalistisk modernisme og dels ein «folkets kultur» blant arbeidarar og landsbygdfolk ga ideologisk kraft og vitalitet bak det svenske sosialdemokratiet.⁹⁴ Therborn finn både omgrepa «organisert kapitalisme» og «korporativisme» ufruktbare som nemningar på den utviklingsmodellen som vart innleia på 30-talet. Han foreslår heller *folkeleg organisert kapitalisme*.⁹⁵ Han understreker sterkt dei økonomiske føresetnadene for ein «samförståndspolitik» som kvilte på at ingen klasse tapte på dei to store kompromissa.⁹⁶ Velferdskapitalismens epoke hadde eit kapitalistisk grunnlag, men staten endra karakter og vilkåra for klassepolitikken vart kraftig endra. I eit komparativt oversyn understreker han også dei posisjonsforskyvingane til fordel for lønnsarbeidarklassen som har skjedd i den moderne kapitalismen og særleg markert i dei landa der sosialdemokratiet har vore den dominerande krafta.⁹⁷

Det liberale historieperspektivet på dobbeltkompromisset i 1935

og mykje 70-talsanalyse av utviklinga av arbeidarrørsla fram mot 1935 byggjer begge på ein eksplisitt eller implisitt teori om at staten under kapitalistiske forhold nødvendigvis må vera borgarleg i tydinga styrt etter borgarskapet sine interesser. I begge tilfelle er regjeringsdanninga og Hovudavtalen resultat av at arbeidarrørsla er blitt integrert i det borgarlege samfunnet, som følgje av «modning» eller «forfall». Det raud-grønne – populistiske eller venstre-sosialdemokratiske – synet på året 1935 i norsk historie ser hendingane i lys av at det stadig eksisterte klassemotsetningar og at det låg ein klasseallianse bak regimeskiftet. Knytta til dette er også ein tilsvarande tanke om at denne alliansen fremja ein fellesinteresse av eit nytt samfunn. I dette perspektivet blir dei ulike interesser til den tradisjonelle arbeidarklassen og bygdefolket sterkt nedtona til fordel for tanken om ein felles antiborgarleg småkårsradikalisme. Etter mi oppfatning står ikkje den siste oppfatninga for ein nærare empirisk gransking av verken innhaldet i dobbeltkompromisset i 1935 eller av den faktiske klasseeageringa til desse samfunnsgruppene. Eg skal likevel ikkje her gi meg ut på nokon empirisk og teoretisk saumfaring av grunnlaget for dei ulike posisjonane eg har sett på. Føremålet med artikkelen har vore å skissera prinsipielt ulike tilnærmingar og sjå kva politiske og teoretiske grunnlag dei kviler på. Med det vil eg ikkje seia at ein slik diskusjon kan førast uavhengig av empiriske referansar. Men det er ikkje bare eit empirisk spørsmål om vi skal sjå på regjeringsovertaking og Hovudavtale som følgje av ein sosialistisk offensiv til tonane av «Seiren følger våre faner», som arbeidarrørslas integrering i det borgarlege samfunnet eller som eit klassekompromiss. Spørsmålet om 1935 var eit brot eller bare framhald av ei lengre utvikling er heller ikkje bare eit spørsmål om å finna kjeldeutsegn for eller mot samarbeidsideologi, korporative tendensar eller sosialdemokratiske ideologielement i åra før skiftet.

Teorien om at 1935 og den etterfølgjande Arbeidarpartiepoken bygde på eit klassekompromiss verkar meir fruktbar på meg enn begge dei to ovanståande tilnærmingane. Dels fordi eg generelt går i retning av å forstå samfunnsutviklinga ut frå dei klassekrefter som gjer seg gjeldande, og dels fordi eg ryggar tilbake for ei oppfatning som ser det som spelar seg ut på toppplan, i politikken og i organisasjonar som noko som lever sitt eige liv, utanfor den

eigentlege klassekampen. Det gjer det mogleg å halda fast tanken om at styrkeforholdet mellom samfunnssklassane verkar inn på utviklinga av samfunnet. Det kan gi oss eit meir realistisk inntak til forståing av klassekamp i moderne kapitalisme utan at vi må velja mellom å sjå utviklinga etter 1935 som ein heroisk kamp for småkårsfolk i ei bein line fram mot det beste av alle samfunn eller som ei historie om forfall, om oppgiving av arbeidarrørsla sine ideal til fordel for kapitalistisk vekst. Dette står ikkje til hinder for å sjå kva effektar ein langvarig kompromisspolitikk kan ha i arbeidarrørsla sjølv og at nye klassestrukturar og økonomiske konjunkturar gjer det opprinnelege klassekompromisset uaktuelt. Eit realistisk syn på den historiske bakgrunn for den nåværande politiske konjunkturen er nødvendig for å sjå kva klassealliansar, kva klasseinteresser og kva politiske og faglege initiativ som *i dag* peiker framover.

Noter

Eg vil takka Narve Fulsås for hjelp til å strama inn der artikkelen flaut mest ut.

- 1 Trua på at utviklinga gjekk i retning av eit toklassesamfunn vart klart uttrykt hos Edvard Bull – jfr. Harald Berntsen, «*Mitt imellem syndikalisme og reformisme*». *Edvard Bull d.e. som politisk teoretiker* (foreløpig, uavsluttet manuskript), Oslo 1977, s. 29 ff
- 2 Sjå t.d. framstillinga til Terje Skaufjord, *Venstreopposisjonen i DNA 1933–1944*, utrykka hovudoppgave i historie, Oslo 1977
- 3 Halvdan Koht, *Norsk bondereising* (1926), Oslo 1975, s. 6
- 4 Sjå t.d. artikkelen «Nasjonal samfundspolitik» (1933), i samlinga *Norsk vilje* (1933), Oslo 1977
- 5 «Gammelt og nytt syn på norsk historie» (1929), i *På leit etter liner i historia*, Oslo 1933, s. 51
- 6 «Klassekjensle» (1930), same stad, s. 123
- 7 «Kommunisme og nasjonaltanke» (1923), frå *Norsk vilje*, s. 278. Sjå og artikkelen «Vi og bønderne», i «*Mot Dag*», 15/1922, s. 231 der han seier at «Og no gjeld det om å få bønderne til å sjå at det kommunistiske samfundsprogramme er den største nasjonale tanken som no er framme mellom oss [. . .]»
- 8 Jfr. Ottar Dahl, – *Historisk materialisme*, Oslo 1952, s. 72
- 9 Sitert etter Jostein Nerbøvik. «Raud-grøne alliansar i nyare norsk historie», i *Syn og Segn*, 4/1982, s. 210
- 10 «Kommunisme og nasjonaltanke», op.cit., s. 282
- 11 «Gammelt og nytt syn på norsk historie», s. 51
- 12 Ved at næringslivet slik som staten blir demokratisert fell grunnlaget for klassestrid vekk, skriv Koht i «Socialismen og nasjonale spørsmål», i *Det 20de århundre*, 1935, «Og det blir da eit samfund som endeleg med sanning kan heite nasjonalt» (ibid., s. 108)

- 13 «Frå klassesolidaritet til samfunnssolidaritet», i *Nye innhogg og utsyn*, Oslo 1964, s. 204
- 14 Sitert etter Sigmund Skard, *Mennesket Halvdan Koht*, Oslo 1982, s. 256
- 15 Sjå framstillinga til Hans Fredrik Dahl, *Fra klassekamp til nasjonal samling. Arbeiderpartiet og det nasjonale spørsmål i 30-årene*, Oslo 1969. Elles har Knut Kjeldstadli i «Arbeider, bonde, våre hære . . .» Arbeiderpartiet og bøndene 1930–1939», *Tidsskrift for arbeiderbevegelsens historie* (TFAH), 2, 1978, synt korleis det var ei glidning i partiet sine programmatisk skriftar på 30-talet i retning av å utvida det sosiale nedslagsfeltet ved å omdefinera klassegrunnlaget for politikken
- 16 Hans F. Dahl, som note 15, s. 44
- 17 Same stad, s. 88. Jfr. også framstillinga til Edvard Bull i artikkelen «Kriseforliket mellom Bondepartiet og Det norske Arbeiderparti i 1935», i *Historisk Tidsskrift*, 1959, s. 136 f. (også i *Tidsskrift for arbeiderbevegelsens historie*, 2, 1985) der han syner korleis representantar for både Arbeidarpartiet og Bondepartiet i 1935 i store ordelag framheva dei varige fellesinteressene mellom arbeidarar og bønder
- 18 Einar Gerhardsen, *Unge år*, Oslo 1976, s. 301
- 19 Ole Øisang, *Vi vil oss et land – arbeiderbevegelsen og det nasjonale spørsmål*, Oslo 1937, s. 75
- 20 Raphael Samuel, «British Marxist Historians, 1880–1980», i *New Left Review*, nr. 120, (1980), s. 43. Sjå også Bill Schwarz, «The people in history: The Communist Party Historians Group, 1946–56», i Richard Johnson (m.fl.), *Making Histories. Studies in history-writing and politics*, London 1982, s. 54/55
- 21 Sjå drøfting av dette i Knut Kjeldstadli (som note 15), s. 154 ff
- 22 Jacob Friis, «Vår stilling til de nasjonale symboler», i *Det 20de århundre*, 7/1936
- 23 Sjå Jan Bjarne Bøe, *Norges Kommunistiske Parti 1932–39. En studie i partiets ideologiske og praktiske reaksjon på fascismen*, uttrykka hovudoppgave i historie, Bergen 1972. Jfr. følgjande fråsegn frå Sentralkomiteen i NKP i samband med 17. mai-feiringa i 1939: «Arbeiderklassen er bæreren av det norske folks tradisjonar frå 1814, 1905 og hele vår nasjonale frigjøringsperiode», sitert etter T. Titlestad, *Stalin midt imot. Peder Furubotn 1938–41*, Oslo 1977, s. 30
- 24 Trygve Bull, «Bonde og arbeidar og det norske demokratiet», i *Mot Dag*, 5/1935, s. 157
- 25 Trond Hegna, «Arbeiderpartiet og det norske folkestyret», i *Det 20de århundre*, 6/1937, s. 219
- 26 Trygve Bull, «Norsk demokratisk konservatisme» (1953), i artikkelsamlinga *Ærlig talt*, Oslo 1974
- 27 Same stad, s. 22
- 28 Sjå t.d. intervju med Bull i Knut Kjeldstadli og Vidar Keul (red.), *DNA fra folkebevegelse til statsstøtte*, Oslo 1973, s. 53
- 29 Ottar Brox, *Hva skjer i Nord-Norge?*, Oslo 1966, s. 186
- 30 Same stad, s. 187
- 31 Dette poenget kjem han stadig tilbake til, sjå t.d. «Arbeiderbevegelsen og norsk medlemsskap i i EEC», utgitt av Folkebevegelsen mot norsk medlemsskap i Fellesmarkedet
- 32 Einhart Lorenz, *Norsk sosialisme. En dokumentasjon*, Oslo 1970, s. 136/137
- 33 Hartvig Sætra, *Den økopolitiske sosialismen*, Oslo 1973, s. 27
- 34 Same stad, s. 31
- 35 Hans Fredrik Dahl, «Arbeiderpartiet», i *Pax Leksikon*, Oslo 1978, bd. 1
- 36 Arne Kokkvold, «Martin Tranmæl – en biografi», i *TFAH*, 2/1979, s. 15
- 37 Berge Furre, «Bygde-Noreg ti år etter EF», i *Syn og Segn*, 7/1982, s. 386

- 38 Kjetil Paulsen, «Den rød-grønne strømning i norsk arbeiderbevegelse», kronikk i *Ny Tid*, nr. 30/1982
- 39 Kjetil Paulsen, same stad, viser i forsvaret for «Sosialisme på norsk»-tanken til at «de grønne strømninger» alltid har verka radikaliserande, og at «tradisjonen fra Thrane til Nygaardsvold ble brutt med Arbeiderpartiets sentraliseringspolitikk i tida etter andre verdenskrigen». SF tok opp tråden frå gullalderen og SV vidarefører denne historiske tradisjonen gjennom ideane i Sosialisme på norsk. Dette føyer seg såleis «logisk inn i arbeiderbevegelsens tradisjon»
- 40 Chr. A. R. Christensen, «Fra verdenskrig til verdenskrig», i *Vårt folks historie*, Oslo 1961, s. 128
- 41 Arne Bergsgård, *Frå 17. mai til 9. april. Norsk historie 1814–1940*, Oslo 1958, s. 354
- 42 Same stad s. 355
- 43 Magnus Jensen, *Norges historie fra 1905 til våre dager*, Oslo 1971, s. 58
- 44 Jostein Nerbøvik. «På leit etter venstrelina (1884–1935)», i Ottar Grepstad/Jostein Nerbøvik (red.), *Venstres hundre år*, Oslo 1984, s. 43. I ei melding av Edvard Bull sitt bind i Norgeshistoria om mellomkrigshistoria i *Heimen* 1981 seier han det slik: «Eg finn ein tråd – like gjerne grøn som raud – frå Steens direkte skatt i 1881, til Castbergs og Knudsens radikale konsesjonslov i 1909, via utspelet om tvungen skilssdom i 1912 og fram til Hovudavtalen i 1935» – her sitert etter Paul Knudsen, «Korporatisme med og uten mening», i *Sosiologi i dag*, 2/1984, s. 28. Rolf Danielssen er inne på det same når han ser regjeringsskiftet i 1935 heller som «Gjennombrudd for en sentrumstendens enn som uttrykk for et regimeskifte», «Borgerlig oppdemningspolitikk», – *Høyres historie*, bind 2, Oslo 1984, s. 259
- 45 Jens Arup Seip, «Fra embedsmannsstat til ettpartistat», i *Fra embedsmannsstat til ettpartistat og andre essays*, Oslo 1974, s. 36
- 46 Her sitert etter Haakon Lie, *Loftsrydding* Oslo 1980, s. 278
- 47 Koht har då og blitt karakterisert som «arbeiderbevegelsens store ideolog, vitenskapsmannen som begrunnet hvorfor arbeiderbevegelsen i Norge måtte komme og måtte vinne», Hans F. Dahl i *Pax Leksikon*, stikkordet «Koht». Referansar til Koht, eller Koht-liknande utlegningar finn vi i fleire av memoarane til leiande Arbeidarpartipolitikarar, i Ousland si LO-historie og elles når arbeidarrørsla sitt strev skal få ei dåm av helg over seg
- 48 Sjø t.d. omtalen av Nygaardsvold sin bruk av brevet frå Keynes til Frisch i krisedebatten i Stortinget i 1934 i Helge Norvik, «Krisepolitikken og den teoretiske nyorientering av den økonomiske politikken i Norge i 1930-årene», *Historisk Tidsskrift*, 3/1977, s. 315
- 49 Haakon Lie, . . . slik jeg ser det, Oslo 1975, s. 11
- 50 Torolf Elster, *Sosialismen under debatt*, Oslo 1950
- 51 Same stad, s. 48
- 52 Same stad, s. 55
- 53 Som note 52
- 54 Same stad, s. 49
- 55 Same stad, s. 55
- 56 Sjø t.d. Einar Gerhardsen (som note 18), s. 300/301
- 57 Haakon Lie (som note 46), s. 81
- 58 Same stad, s. 197
- 59 Same stad, s. 260
- 60 Same stad, s. 16
- 61 Same stad, s. 259

- 62 Som note 46
- 63 Sjå William Kornhauser, *The Politics of Mass Society*, New York 1959, s. 153 ff., og Seymour M. Lipset fleire stader, t.d. i *Det politiske menneske*, Oslo 1968 (1959)
- 64 T.d. Gudmund Hernes, *Ideology and organization. The Case of Norwegian labour movement* The John Hopkins Universty 1968, s. 7 og side 24, Mathias B. Dannevig, *Sosialisme og klienter – betingelser for arbeiderbevegelsens integrasjon i det korporative samfunn. En teoretisk makrostudie*, uttrykka magistergradsoppgave i statsvitenskap, Oslo 1975, s. 99, 104, 121, 145–147
- 65 Jfr. t.d. Berge Furre, *Norsk historie 1905–1940*, Oslo 1972. H.F. Dahl: «Fra nød til sejr», i Kjeldstadli/Keul (som note 28), s. 135, eller «1930-årene på ny», *Samtiden* 5/1973, s. 297; Einhart Lorenz, *Arbeiderbevegelsens historie 1930–1973*, Oslo 1974, s. 52–66. Jfr. t.d. Edvard Bull sin analyse av haldningane i artikkelen i *Historisk Tidsskrift*, 1959 (sjå note 17) s. 124
- 67 Finn Moe, «Statskapitalisme og sosialisme», i *Det 20de århundrede*, 1/1933
- 68 «1. mai 1937» i nr. 4/1937. Vi veit ikkje heilt sikkert kven som har skrive denne artikkelen – både Moe og Arne Ordning stod nå som ansvarlege redaktørar, – men vi kan vel gå ut frå at begge redaktørane står inne for innhaldet
- 69 Usignert artikkel: «Arbeiderpartiets krisepålegg», *Mot Dag*, 5/1934
- 70 Usignert artikkel: «Sosialisme – Marxisme», i *Mot Dag*, 10/34
- 71 I *Mot Dag*, 3/1935
- 72 Usignert artikkel: «Regjeringen Nygaardsvold», i *Mot Dag*, 10/34
- 73 Usignert artikkel: «Norsk arbeiderbevegelse i 1936», i *Mot Dag*, 1/36
- 74 Fleire historikarar analyserer den politiske nyorienteringa i arbeidarrørsla første halvdel av 30-talet og strategien bak storhendingane i 1935 i lys av styrkeforholdet mellom klassane i samfunnet (t.d. Håkon Meyer i samtida, og elles historikarar som Knut Kjeldstadli (som note 15) og Jardar Seim, «Stat, parti og fagbevegelse i Norge 1920–1940», i Jens Christensen (red), *Nordisk arbejderbevægelse i Mellemkrigstiden. Stat, parti og fagbevægelse*, Århus 1980. Men her dreier seg først og fremst om å sjå utviklinga av arbeidarrørsla som eit resultat mellom anna av tilpassing til dei vilkår som nye økonomiske og politiske konjunkturar gav, sjølve utfallet av denne tilpassinga er ikkje tematisert som eit klassekompromiss i den forstand av ordet som vi nyttar her
- 75 Edvard Bull, «Klassekamp og fellesskap 1920–1945», bind 13 i *Norges historie*, Oslo 1979, s. 296
- 76 Edvard Bull, «Norge i den rike verden 1945–1975», bind 14 i *Norges historie*, Oslo 1979, s. 111
- 77 Edvard Bull som note 75, s. 298
- 78 Edvard Bull, «Fra bøndernes og husmennenes samfunn til den organiserte kapitalisme», i Ottar Dahl (red), *Makt og Motiv. Et festskrift til Jens Arup Seip*, Oslo 1975, s. 233
- 79 Som note 76, s. 111
- 80 Sjå t.d. Edvard Bull, «Historiske miljøtyper i arbeiderklassen», i *TFAH*, 2/1981, s. 17, eller *Norsk arbeiderbevegelse i krise*, Oslo 1982, s. 80
- 81 Sjølv om han meiner det er grenser for kor stor avstanden kan bli, sjå t.d. «Historisk utsyn: Toppfolkenes partnerskap – hvordan ble det til?», *Sosiologi i dag* 2/1984, s. 4
- 82 Sjå t.d. 1982 (som note 80), s. 122 og 131 og 1984 (som note 81), s. 17. I artikkelen «Marxismen og dei venstreintellektuelle i norsk arbeidarrørsla 1930–1968», *Vardøper*, 14/1984, s. 192/193 har eg drøfta nærare samanhangen mellom historiesyn og politikk hos Edvard Bull
- 83 Som note 78, s. 226

- 84 Hans Ebbing, «Klassekompromiss i krise – en periode tar slutt», i *Vardøger*, 11/1981
- 85 Arne Overrein, «Kapitalisme, stat og arbeiderbevegelse – Kommentar til Ebbing», i *Vardøger*, 12/1982
- 86 Arne Overrein, «Historiske perspektiver på marxismens utvikling», *Vardøger*, 14/1984, s. 106
- 87 Sjø t.d. Walter Korpi, *The democratic Class Struggle*, London 1983. Han ser utviklinga frå 30-talet som bygd på eit «historisk kompromiss» mellom arbeiderklasse og borgarskap, m.a s. 47 ff., 173. Frå 70-talet av byrja dette kompromisset å gå i oppløysing, s. 208. Korpi sin analyse er eit forsvar for den sosialdemokratiske modell for ei utvikling i retning sosialisme gjennom dei radikale strukturreformane som «det historiske kompromisset» opnar for, arbeidarklassens makt aukar kumulativt. Sjø elles kritikken til Jonas Pontusson. «Socialdemokrat inför socialismen?» og tilsvar frå Korpi i *Häften för Kritiska Studier*, nr. 6/82. Håkan Arvidsson og Lennart Berntson går i boka «*Makten, Socialismen og Demokratien*», Lund 1980, langt i å sjå staten etter kelasamarbeidet frå 30-talet som sjølvstendig i høve til dei sosiale klassane, noko som skuldast «tendensielt jamviktslage i den moderna kapitalismens klasse motsetningar» (s. 312). Dei ser muligheten av ein kapitalisme utan borgarskap (s. 314), og i motsetning til Korpi understreker desse sterkt dei negative sider ved dette – dei snakkar om «etatisme» (t.d. s. 311), om «byråkratisk labyrintsamhalle» (s. 331)
- 88 I den vidare framstillinga byggjer vi på følgjande artiklar: Göran Therborn/Anders Kjellberg/Staffan Marklund/Ulf Öhlund, «Sverige före och efter socialdemokratin: en första översikt», i *Arkiv för studier i arbetarrörelsens historia*, nr. 15–16/1979; Göran Therborn, «Den avancerade kapitalismens omdaning och arbetarrörelsens framtidsutsikter», i *Zenit*, nr. 1/1984 (a) og Göran Therborn, «Socialdemokratin träder fram», i *Arkiv*, 27–28/1984 (b)
- 89 1984 b (som note 88), s. 9. Den tradisjonelle oppfatninga av at den nye krisepolitikken kom av ny teoretisk innsikt – anten det nå var frå dei engelske liberalarane og Keynes eller flogvit innanfor den sosialdemokratiske rørsla sjølv – står for øvrig ikkje lenger så sterkt i forskningsdiskusjonen i Sverige
- 90 Som mellom anna kvilte på borgarskapet sin manglande politiske styrke og initiativ på 30-talet, og som fekk sitt viktigaste uttrykk på det økonomiske området gjennom Saltsjöbadavtalen i 1938, 1984b (som note 88), s. 32
- 91 1984b, s. 51
- 92 Same stad, s. 5
- 93 Same stad, s. 63
- 94 Same stad, s. 58
- 95 Same stad. Han legg stor vekt på den sosiale mobiliseringa som kom samstundes med klassekompromisspolitikken; «Det som skedde i trettitalets Sverige var en *våg av social organisering* som grep djupt inn i befolkningen, en organisering av arbeitar- og bondepartier, ungdomsorganisasjoner, fackforeningar och andra intresseorganisationer [...] Tillsammans lade dessa tendenser grunden till det moderna Sverige, ett land med en dynamisk kapitalism sida vid sida med stora och fast förankrade folkliga organisationer», (1984 b, s. 59)
- 96 Same stad, s. 54
- 97 Sjø særleg 1984 a (som note 88)

Politics and history – on different views on the social forces behind the formation of The Nygaardsvold government

The article deals with the different conceptions about which classforces – and interests – were the cause of the formation of The Nygaardsvold Government (considering a crisiscompromise between the Norwegian Labour Party and The Agrarian Party) and the establishment of the Main Agreement (between the T.U.C. and The Norwegian Employer's Association) in 1935. The stress is mainly put on the appraisals of what was going on at the political scene. Three basic views can be stated: 1) It is partly possible to envisage The Nygaardsvold Administration as the realization of a classalliance between working class and the farmer's class. 2) One can consider the formation of the government as a result of The Labour Party's efforts to become a *popular* party i.e. a party for the people, and that there were no kind of class-thinking behind this but a *strategy to obtain a maximum of votes*. 3) Finally the formation of the government as well as The Main Agreement, as a kind of *class-compromise*. The article attempts to show how these different positions also can be refound in the political-strategic discussions in the Labour-movement, even in the thirties after «Tranmaelism», which, like other sentrist tendencies in Europe, went through a crisis during the profound world-crisis. Such is also the relation between politics and history an ever present element in this presentation.

The presumption that there exist natural common interests between worker and farmer, and that an alliance between these social classes should come as a result of the special Norwegian historical traditions, got its own historian: Halvdan Koht. History tells how the lower classes fight to obtain a part in the central power. First the farmer, who establish their political democracy in the 19th century, and then the working class who completes the national unification expanding the democracy from 1935 henceforth. This perspective

made it easier to accept the Social Democratic regime. This view on history also formed a basis for groups that looked to the worker-farmer alliance and in it found a basis for a political struggle for a new society. This stretches from a few leftist intellectuals in the thirties to populism in the sixties and seventies.

We find indications that the major events in 1935 were initiated by The Labour Party taking the step from a class party to a popular party already in the explanations given for the new crisispolitics along with the other changes of program in the thirties. But the theory that the changes of program are caused by *integration* into the bourgeois society is to be found mainly in different variants of liberal interpretation of history. This is the case with both socio-liberal historians within the Labour Movement itself and with more radical historians. This is true even after the war. The Working Class is ready for democracy. In the seventies the theory regarding the development in the thirties as a period of decay formed a basis for an oppositional perspective of the history of the Labour Movement up to our time.

The third position: Government power and Main Agreement as a classcompromise was easy to turn to for radical supporters of Martin Tranmael and for the Marxist in the «Mot Dag» movement, which in 1936 rejoined the «Father's House». In old Marx' theory it was possible for the State to manoeuvre rather freely in a condition of political balance between the social classes. It is difficult to find a corresponding analysis in our time, even if, for instance, Edvard Bull characterizes this taking over of power as a *change of regime* but then in the meaning: new social classes represented in the State. As to the State policy there was a firm agreement on the top level. This top level manoeuvred rather freely in connection with the social

classes (the partnership of the leaders). In the periodical «Vardoege» there have been a number of articles based on theories that the sociodemocracy regime from 1935 onwards was founded on a class compromise. It is, however, necessary to turn to Sweden to find more systematical empiric and theoretical analyses which are founded on such a term. Goeran Therborn has been the leader of the project: «Sweden under the Social Democracy 1932–76». He has himself contributed to the

Norwegian in this field. In the end support is given to this perspective on the year 1935 and the following Labour epoch. The term class compromise has made it apparent that social development needs to be seen in relation to the balance of power between the social classes – even during modern capitalism. But a discussion of what impacts a long term compromise strategy has had on Labour ideology and politics is beyond the subject for this article.

Brev fra en underslagers hustru

I 1893 fikk bestyrelsen i Pladearbeidernes Forening brev fra kona til en tidligere kasserer eller underkasserer i foreningen. Brevet ligger i dag i Arbeiderbevegelsens Arkiv og Bibliotek. Men det finnes ikke annet materiale som kan vise bakgrunnen eller foreningens svar. Ut av brevet kan vi lese at mannen er truet med politianmeldelse dersom han ikke gjør opp for et underslag av foreningens midler.

Når vi her gjengir det uforandret, er det ikke for å gi et eksempel på kunnskaper i rettskriving i 1890-åra. Men gjennom selve gangen i brevet ser vi hvordan hun kastes fra den ene følelsen til den andre, fra ydmyk appell til bitter ironi og opprørsk indignasjon over hva foreningens krav betyr for familien. Hun aksepterer hva fagbevegelsen stod for og foreningens rett til å få igjen pengene. Men de byr henne et umulig valg – hun kan ikke betale og hun kan ikke ha forsørgeren i fengsel. Og hun protesterer fra et kvinnesynspunkt – hun har ikke gjort en forbrytelse, og hun «har kanskje lige saa meget at gjøre for Samfundet».

Vi får her et sjeldent innblikk i hvordan fagforeningens indre justis fortonte seg fra arbeiderkonenes synsvinkel. Det berører fra en spesiell vinkel et allment tema som er lite kjent – hvordan de hjemmearbeidende hustruene, ikke minst de tillitsvalgte koner så på mennenes aktivitet i organisasjonene.

K. Kj.

«Da det er gaaet saa lang Tid hen med den Feieltagelse Min Mand har gjort foreningen og Dems Broderlighedsforening ikke kan komme ud af det paa anden Maade at Bruge Poletiet saa er det Jeg som kone Maa Med Bedrøvelse Maa Bede foreningen om Dem Vil være af den Godhed at Overveie og tage i Betragtning om Hustru og Børn skal Lide Nød over for og faa Betalt Saadant. Jeg vil bare Hørre Hvormeget vi skal Have 5 Meneske til Hus og Mad om ugen. Resten som er over Vad vi laavelig skal have skal vi Betale.

Jeg som Kone Deler lige saa vel Den økonomiske Stiling Lige saa Vel som Manden og har kanske lige saa meget at gjøre for Samfundet. Jeg kan sige Det er sant jeg vil og kan ikke Betale mer hen. Høiden en 1 krone om ugen. Jeg Melder det først til Foreningens Bestyrelse Hvordan vor stilling er, Jeg vil ikke laave mer en vi kan holde, forresten skal jeg hørre Mig om i Dag eller i neste uge hos en [?? – uforståelig] her, om Dem kan [?? – uforståelig] en fattig mand længere hen han kan. Jeg skal som kone Takke Dem for at Enighed Gjør stærk. Vis den er

saa Broderlig og Kjærlig i hele sit Værk som den hidtil har været å vis ikke Min Man har været Lasaron skal han Vist Blive, at saa Dank. Tenk Dem Tilbage Vad Min Mand har Gjort for foreningen Dems. Jeg ved vad han gjorde sent og Tidelig. Om en av foreningens Medlemmer feiler engang saa gjør ikke saa Nu, jelp ikke til og Trøk ham længere [?? – uforståelig].

Desverre jeg Beklager at vår Stilling er saadan at vi ikke kan Betale Mer af gangen, men saa er det. Jeg haabe at faa svar. Snart, eller er jeg, Villig til at Møde til Næste gang hos Poletiet og Bekjentgjøre vaare Indtegter. Nu Lørdag er det 10 kroner. Næste Lørdag er det ikke fullt 7 kroner da Husleien er Betalt. Vil saa gjerne Betale om det var alt med en gan. Men Naar stillingen ikke er Bedere, er der intet at gjøre Ved her! Min Mand leverer mig sin Løn og jeg ved Best vad og vor langt Dem Rekker. Men 2 kroner 50 øre ugen Magtter vi ikke at Betale för faar Min man Tage Straf, saa har Dem gjort at Godt. Jeg haaber at faa Svar.

Erbødigst . . . »

«Jeg er benyttet som politiets referent ved radikale eller 'revolutionære' offentlige møder»

Et brev til Christian Holtermann Knudsen

I Christian Holtermann Knudsens etterlatte papirer i Arbeiderbevegelsens Arkiv og Bibliotek finnes det et brev han fikk fra opdagelsesbetjent Tønnes Tønnessen Lode. Brevet er datert 23. august 1907.

Tjue år tidligere, nesten nøyaktig på dagen, hadde Knudsen og Lode vært utsendinger på Arbeiderpartiets stiftelsesmøte i Arendal. Lode møtte der som utsending for «Arbeidernes Understøttelsesforening» i Kristiansand – eller «Støtta» som den ble kalt på folkemunne. «Støtta» var blitt stiftet den 1. februar 1887 og Lode ble valgt i det første styret. Der hadde han fort markert seg med radikale forslag. Særlig oppstyr vakte hans forslag om at også kvinner skulle gis medlemsrett i foreningen. Da forslaget kom, framkalte det en hissig debatt og møtet måtte avbrytes – men til slutt seiret Lode.

På Arendalsmøtet satt Knudsen og Lode i fem-manns-komiteen som skulle utarbeide lover og regler for partiets ledelse. I debatten på landsmøtet sto de på hver sin fløy. Lode krevde – med støtte fra andre utsendinger – en programpost om «Sædelighed, Lovlydighed og Ædruelighed», men slik «Infami» ble avvist av Knudsen. Lode fikk heller ikke medhold i et forslag som gikk ut på at bare kroppsarbeidere skulle bli medlemmer i Arbeiderpartiet.

Lodes brev tar ikke gamle stridsspørsmål opp. Han kommer ikke en gang inn på meningsforskjellene mellom Knudsen og ham på Arendalsmøtet. Forslaget om «lovlydighed» finner han tjue år senere «nærmest latterligt». Det forklares nå som taktisk for å få

Kristiansand-foreningen og andre arbeiderforeninger utenfor Kristiania og Bergen med i det nye partiet.

Brevet tegner et bilde av en sosialists liv og arbeidsmuligheter i årene etter Arbeiderpartiets stiftelse. Etter et forsøk med en egen avis måtte Lode «uden 1 øre i lommen» bryte opp fra Kristiansand. I hovedstaden arbeidet han først på et kontor, siden i politiet hvor han til slutt blir betjent i opdagelsespolitiet, datidens overvåkingspoliti. Til oppgavene hans hører det å referere fra «radikale eller 'revolutionære' offentlige møder». Vi vet lite om omfanget av den form for overvåkning. I europeisk målestokk var Norge sikkert «en idylldemokratisk utkant», som TFAH-heftet om overvåkning (2/1982) hevdet. Likevel viser brevet oss at det åpenbart fantes en systematisk overvåkning av radikale møter i Kristiania. Lode nevner at han i 1893 kom til opdagelsespolitiet, og at han «saa mangelgang» var «spion» på møter.

Lode løste sin oppgave på en meget ukonvensjonell måte. Hans etterfølger hadde «lært endel stenografi» og var antakelig et mer effektivt redskap for sine oppdragsgivere.

E. L.

Kristiania den 23de august 1907

Hrr. stortingsmand Chr. H. Knudsen.

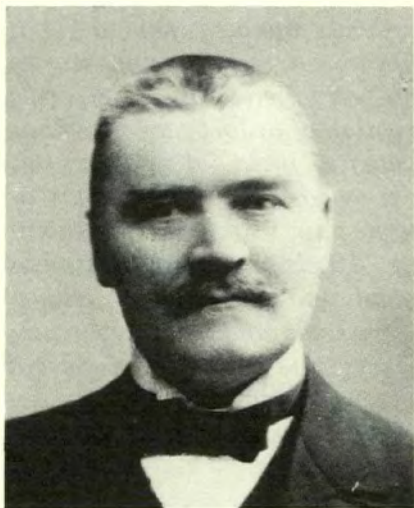
«Socialdemokraten» for 21de ds. med dens artikler i anledning «Det norske arbeiderpartis» 20 aars virksomhed bidrog til endelig at utføre et lenge næret ønske hos mig om at udtale min anerkjendelse af Dem og Deres virke som «Det norske arbeiderpartis» første mand og dermed efter min mening Norges største og mest fortjente offentlige mand, samt om end sent at lykønske Dem med valget til stortingsmand for

partiet og med al anden anerkjendelse, der nu bliver Dem tildelt, og som De saa vel har fortjent.

Jeg haaber, De undskylder, om jeg ledsager min lykønskning med endel «skriveri» og udtaler mig til Dem for en gangs skyld adskillig vidtløftig. Det er jo bare privat, og De behøver ikke at læse det uden i en ledig stund til tidsfordriv.

* * *

Først lidt om talerne i Stortinget. «Aftenposten» og andre kapitalistblade omtaler stadig de frisindede talere i Stortinget med det omkvæde, at de taler saa udannet og simpelt, at de sænker Stortingets niveau etc.; men saasnart statsminister Michelsen har opladt sin mund, har bladet rost hans udtalelser som saa udmerkede, saa yperlige etc. Jeg har i modsætning til «Aftenp.» faaet det indtryk, at statsministeren kanske mest af alle talere i Stortinget har senket Stortingets niveau. Hans taler har jeg fundet hoverende og brautende med raa og udannede udtryk iblandt. For eksempel hans bekjendte udtalelse: at Movinkel ikke var tør bag ørene endnu, og en andel gang, naar han siger til en modstander, jeg tror det var Konov, at han ikke havde ventet, at vedkommende modstander vilde udtale sig saaledes – saa simpelt, mente statsministeren. Jeg har aldrig kunnet forstaa den ros, som selv modstandere og «Sozialdemokraten» har ydet Michelsen som taler. Om han er flink til at bruge munden, er han derfor ingen rosværdig taler, men snarere at sammenligne med en rapmundet, onskabsfuld kjærring. Hans taler har givet mig indtryk af sluhed, skadefrohed,

Tønnes Tønnesen Lode – politimannen som skrev til Chr. H. Knudsen om politiets overvåkning av arbeiderbevegelsens møter.

(Foto: Arbeiderbevegelsens Arkiv og Bibliotek)

ja onskabsfuldhed og samvittighedsløshed.

De socialistiske stortingsmænd og Michelsens modstandere i det hele taget staar langt høiere i virkelig dannelse. De har sjelden besvaret statsministerens haanende og grove udtalelser med grovheder igjen, men udtalt sig pent og respektfuldt, noget som statsministeren ikke kunde vente sig, naar han først kommer med grovheder. Talens form gjør meget til skjønhedsintrykket, men den største pryd for en tale er, naar man af talen faar indtryk af, at

ordene kommer fra et godt hjerte, en god samvittighed og en god vilje, og at det er ord i retning af at forbedre de smaas kaar, til hjælp for de, som har det vondt. Og socialdemokraterne gaar i spidsen for kulturen og danelsen, thi socialismens maal er det største kulturfremskridt som hidtil er kjendt. Deres tale kan derfor være i overensstemmelse med det godes idé og en god samvittighed.

* * *

I den første artikel om «Det norske arbeiderpartis» 20 aarige virke staar bl.a.: — «'nævnte' og 'unævnte', hvem vi idag sender en kjærlig tanke med tak for, hvad de har været og er. Nogle er vel kommen bort for os, andre har vi ikke i et og alt kunnet følge paa alle deres baner til enhver tid . . . ».

Da jeg har den store ære at kunne regne mig med som en af partiets stiftere, vil jeg gjerne oplyse om, at jeg ikke er «kommet bort», hvis hermed menes, at endel kan være gaaet over til modstanderne.

Jeg har hørt og hører — hvad anskuelser angår — til socialdemokratiets yderste fløi. Jeg har glædet mig meget over

arbeiderpartiets vekst og seire, og har bidraget privat ved enhver given anledning til at øge veksten, ja selv med fare for at miste min plads. Jeg har stemt med socialisterne ved valgene, og jeg baade agiterede og stemte mod kongedømmets indførelse. Jeg forunderede mig over, at saa mange socialister da faldt fra og stemte for kongedømmet. Jeg kan ikke andet end tilskrive det, at de ikke var oplyste nok. De var hindet i denne barbariske «nationalitets»- og «fædrelandsfølelse» og troede en hjælp i kongedømmet. Som om det skulde hjælpe arbeiderne noget, at vi betaler en hob store lediggjængere til at fordrive tiden med at danse og feste for våre penger. Og dette skal være «ære» for landet. Det er jo bare skam, at vi lader os ta ved næsen paa denne maade. Ja, mon der ikke findes herskerhuse, som er saa seende, at de selv ler godt eller forundrer sig over, at folk lar sig ta ved næsen saaledes af dem?

* * *

Da jeg for 20 aar siden deltog paa arbeidermødet i Arendal, var jeg ganske ung og havde ikke gjort mig bekjendt med hverken socialismen eller

arbejderbevægelsens maal og midler. Men jeg var radikal nok personlig. Mit forslag til programpost: «lovlydighed og ædruelighed», som jeg nu nærmest finder latterligt, var et udslag af den stræben, jeg vidste da var nødvendig for at faa den forening i Kristiansand som jeg repræsenterede og vel arbeiderne idet heletaget udenfor Kristiania og Bergen til at slutte sig til «Det norske arbeiderparti». Uden stor moderation i programmet havde man ikke faaet nogen forening udenfor de allerede eksisterende socialistiske foreninger i Kristiania og Bergen til at melde sig ind i organisationen, og de to foreninger vilde da fremdeles være blevet staaende alene, hvorved arbeidermødet i Arendal havde været afholdt til saagodtsom uden nytte.

Som forholdene var i Kristiansand for 20 aar siden maatte jeg altsaa som repræsentant i Arendal være forsigtig. Socialistnavnet var en skræk for alle da, værre end anarkister og nihilister nu, og ingen i Kristiansand turde vedkjende sig at være socialist. Han vilde da ikke have faaet arbeide nogensteds, og selv husrum havde været vanskelig for ham at faa.

Mer fremskredet var arbejderbevægelsen i Kristiania ogsaa da, og derfor var de videstgaaende repræsentanter fra Kristiania. Jeg havde været hovedmanden i Kristianssand for den lille nyreiste arbejderbevægelse der og faaet stiftet «Arbeidernes Understøttelsesforening» i modsætning til den gamle af venstre beherskede arbejderforening. Men forholdene var som sagt vanskelige. Kapitalisterne havde fuldstændig magten; de skræmte snart arbeiderne til at holde sig «pene». Og en reaktion begyndte snart med arbejdere i spidsen, som vilde gjøre sig pene i drifteherrerens øine og staa høit hos dem. Jeg blev for radikal, mente de, og forslag om at udstøde mig afforeningen blev fremsat. Forslaget var ogsaa nær paa at opnaa flertal, men faldt dog, hvorefter jeg blev foreningens formand og repræsentant til Arendal.

Forud havde jeg faaet afsked fra mit levebrød som vagtmand paa trælasthandler Usteruds tomt og sagbrug med udtrykkelig tilkendegivende af, at det var for min agitationiske virksomhed blandt arbeiderne ved brugt.

Jeg skrev en beretning fra arbeidermødet i Arendal,

maaske den udførligste beretning, som fremkom i pressen. Den indtoges i «Fædrelandsvennen» i Krsand. Nuværende gesant i Stockholm Benjamin Vogt var tilstede som referent for «Kristianssands Tidende». Jeg udgav efter arbeidermødet i Arendal uden ringeste kapital en liden avis i Kristianssand i lighed med «Spidskuglen» i Arendal. Dens navn var først «Straalen», senere «Kristianssand Tilskuer». Jeg med familie havde da intet andet at leve af end denne avis, som solgtes i løsnr. paa gaden 1 gang ugentlig. Intet trykkeri Kristianssand turde trykke avisen, jeg maatte faa den trykket paa «Samholds» trykkeri Arendal. Senere fik jeg ved hjælp af et laan paa kr. 350 købt en haandpresse og typer m.m. Alt maatte jeg gjøre alene: skrive indholdet, trykke og sætte den. Det lykkedes mig at sætte og trykke den uden lærdom i bogtrykkerfaget.

Bladet fik noksaa god afsætning i begyndelsen, idet ogsaa mange modstandere købte det af nysgjerrighed, men eftersom reaktionen blev sterkere, tabte salget sig. Den dvaleagtig, uvirksomme lille by Kristianssand (ca. 2000 indb.) havde mer end nok med de 3 større politiske kapitalistblade, som

den havde før, og hvoraf 2 («Fædrelandsvennen» og «Krsands Stiftsavis») var venstreblade.

Bladet gik til vaaren 1890 med enkelte afbrydelser. Hvis jeg da ikke vilde sulte ihjel, maatte jeg reise fra byen. Jeg prøvede længe forgjæves efter at faa arbeide eller en plads. Ingen turde hjælpe en «socialist»; det var med nød og neppe nogen turde lade mig bo i sit hus. Selv «Understøttelsesforeningen» havde vanskeligt for at faa leie lokale.

Hvem kan da udres paa, at ingen turde heise socialismens fane i Kristianssand paa den tid. Det maatte i tilfælde være en økonomisk uafhængig som skulde gjøre det.

Uden 1 øre i lommen gik jeg landeveien fra Kristianssand til Arendal og siden stykkevis med dampskib og paa landeveien, indtil jeg kom til Kristiania vaaren 1890. Et religiøst skrift lignede en traktat, dog fritænkersk i realiteten, som jeg selv havde skrevet og trykt (indholdet var en mærkelig drøm, som jeg selv havde drømt) hjalp mig ved dens salg til livsophold undervejs.

I Kristiania fik jeg først plads paa et kontor for kr. 30 pr. maaned, og gik udenom kontor-

tiden som kolportør for at opholde livet. Vaaren 1891 blev jeg fast ansat politikonstabel, en stilling, som var lettest opnaaelig paa grund af min uddannelse som underofficer.

* * *

Mit hjertes anliggende: arbejderbevægelsen og socialdemokratiet maatte jeg nu saa godt som muligt mer end før holde hemligt hos mig selv. Dog kunde jeg ikke altid undlade at udtale min mening for kollegaer, og jeg blev af en misundelig, som vel troede, at han skulde faa mig afskediget, meldt til politiinspektør Mossin for at være anarkist.

Mossin havde da megen sympati for mig, roste mig som en af politikorpsets «raskeste» karle og mente, at man kunne nok forandre anskuelse i livets løb. Hvis jeg var anarkist eller noget lignende, var det dog uforenligt med min offentlige stilling, mente han. Uden at lyve svarede jeg dog undvigende, at jeg altid havde været ordentlig og holdt paa lov og orden. Min virksomhed som avisskriver oplyste jeg ogsaa om, men pynkede lidt paa det sigende at det var mest af humoristisk indhold. Jeg beholdt vistnok Mossins sympati, thi allerede

efter 2 aars tjeneste som konstabel blev jeg forfremmet til opdagelsespolitiet og er nu politibetjent her (opdagelsesbetjent).

Idet sidste har jeg ikke lagt skjul paa mine anskuelser støttet til socialisternes opmarsch i kommunestyret, idet jeg har ment, at kommunestyret, som lønner os, er vor driftsherre, og mine anskuelser er da i overensstemmelse med min driftsherre (forholdsvis). Dog kan nok embedsmændene sætte sig ud over denne mening. Trods, mine socialistiske anskuelser er dem bekjendt, har jeg dog hidtil været mødt med agtelse og respekt – ja fra fleres side med velvilje.

Men en ved nervefeber paa draget sygelighed har holdt mig meget i uvirksomhed, og ialfald hidtil afholdt mig fra deltagelse i foreninger og paa anden maade offentligt, hvorimod jeg nok har agiteret privat. Jeg har vistnok paavirket mange af mine kollegaer til at støtte socialisterne ved valg, og blandt publikum ude i byen tror jeg nok, jeg har agiteret saa langt, som det har kunnet gaa an.

Jeg er benyttet som politiets referent ved radikale eller «revolutionære» offentlige møder og ved andre anledninger. Jeg har saa mangen gang

som «spion» paahørt socialiste og andre radikale talere, men er blevet henreven til at blive den ivrigste klapper og bifallsyttrer. Jeg var lenge den eneste ved politiet, som antoges at være skikket til eller have evner til at referere, og jeg gjengav ogsaa udtalelserne rigtigt og samvittighedsfuldt. Ja, jeg var saa begeistret over de radikale udtalelser, at jeg referede meget mer end nødvendigt, saa at mine referater ogsaa paa en maade ble agitationsskrifter. Efter at Mossin blev opdagelseschef har han benyttet en anden lidt, som skal have lært endel stenografi. Naar hertil kommer, at jeg har maattet tage til gjenmæle ligeoverfor en tyrannisk, uretfærdig, overbetjent (Rønning), som er Mossins høire haand, saa tror jeg ikke Mossin kommer til i fremtiden at benytte mig i det omtalte hverv.

Selvfølgelig har man økonomisk skade af at tone et saa radikalt flag, naar man indehar en saadan stilling, som jeg har; men jeg har dog avanseret til de underordnede politifunktionærs høieste grad, politibetjent. Der er jo nogle bedre aflønnede stillinger inden politibetjent-

klassen, som jeg naturligvis ikke opnaar. Disse tragter jeg heller ikke efter. De burde være ophævede, da de er til skade for politibetjentene i sin helhed. De nevnte stillinger er jo ogsaa en levning fra «jobbetidens» overdrivelser.

* * *

Jeg er bondesøn fra Jæderen, f. 31/3 62., gennemgik Kristiansands underofficersskoles samtlige klasser og tog alle eksamen, ogsaa fanejunkereksamen, ansattes 1888 som korporal ved Stavanger bataljon, men afslog ansættelsen. Jeg er nemlig antimilitarist.

* * *

Nu tror jeg nok, jeg har været vidtløftig nok og kan slutte uden omsvøb. Jeg kommer en gang senere og taler med hr. Knudsen personlig i anledning politibetjentenes andragende om lønsforhøielser. Nu har jeg alt-saa paa forhaand præsenteret mig.

Ærbødigt
Tønnes Tønnessen Lode,
opdagelsesbetjent

Adr. Møllergaden 22.

**«Ich werde als Berichterstatter der Polizei bei radikalen oder
'revolutionären' öffentlichen Versammlungen benutzt»
Ein Brief an Christian Holtermann Knudsen**

Aus dem Archiv des langjährigen Vorsitzenden der Norwegischen Arbeiterpartei, Christian Holtermann Knudsen, wird ein Brief wiedergegeben, den er im August 1907 von dem Polizisten Tønnes Tønnesen Lode erhielt. Lode war wie Knudsen 1887 Delegierter beim Gründungskongress der Arbeiterpartei gewesen, hatte sich als Herausgeber einer radikalen Zeitung in Kristiansand versucht und war

schliesslich durch Not getrieben nach Kristiania gezogen, wo er in den Polizeidienst eintrat und als Polizeispion bei Arbeiterversammlungen eingesetzt wurde.

Lodes Brief an Knudsen kann als Illustration zu einem früheren TFAH-Heft (2/1982) dienen, das die Überwachung der Arbeiterbewegung durch Polizei und Generalstab zum Thema hatte.

Nye hovedoppgaver med emner fra arbeiderklassens og -bevegelsens historie

- Bakkemoen, Per Kr.: Hushold i ei overgangstid. en sosialhistorisk undersøkelse av et arbeiderstrøk i Bergen 1900–1912
Universitetet i Bergen, høsten 1984
- Bering, Bjørn: Radikalisering og splittelse. «Den nye retning» i arbeiderbevegelsen i Skien 1911–1929
Universitetet i Oslo, våren 1985
- Ellingsen, Steinar: Framveksten av industristaden Melbu, 1890–1920
Universitetet i Bergen, høsten 1984
- Espenes, Øistein: Lønnsoppgjør og økonomisk politikk 1945–53
Universitetet i Trondheim, høsten 1985
- Herseth, Håvard: «Nød lærer naken kvinne å spinne». Jern- og metallindustrien i Bergen/Laksevåg 1940–45. Tilpasning til endrede rammebetingelser
Universitetet i Bergen, høsten 1985
- Johannessen, Bjarne: «Radiofabrikk eller elektronikkbedrift?» En undersøkelse av forholdene rundt nedgangen i norsk forbruker-elektronisk industri i 1960-årene
Universitetet i Oslo, høsten 1985
- Ryen, Jan Erik: Mellom Griniforslag og Kominform. En analyse av de teoretiske forutsetningene for posisjonene til Norges kommunistiske parti fra våren 1945 til høsten 1948
Universitetet i Bergen, våren 1984
- Rønnebu, Finn: Arbeiderbevegelsen i Mo og Sørfold før 1920. En sammenligning med hovedvekt på politisk innhold og utvikling
Universitetet i Tromsø, våren 1985
- Sandvik, Hilde: «Umyndige» kvinner i handel og håndverk. Kvinner i bynæringer i Christiania i siste halvdel av 1700-tallet
Universitetet i Oslo, høsten 1985
- Sæland, Frode: «. . . en gang må vi ta en ordentlig kamp». Norsk arbeidsgiverforening og Mekaniske Verksteders Landsforenings politikk i perioden 1925 til 1931
Universitetet i Bergen, våren 1985

Thorsen, Roald Jostein: Næringsliv, sysselsetting og arbeidsledighet i Haugesund 1930–1939

Universitetet i Bergen, våren 1985

Ågotnes, Hans-Jakob: Skipsbygging, jernarbeidarar og fagleg kamp. Om arbeidsprosessar, skipsbygging og fagleg verksemd i jern- og metallindustrien 1900–1920

Universitetet i Bergen, våren 1985

Innkomne publikasjoner

Internationale wissenschaftliche Korrespondenz zur Geschichte der deutschen Arbeiterbewegung (IWK), årgang 1985

Beiträge zur Geschichte der deutschen Arbeiterbewegung (BzG), årgang 1985

Informationen. Projektteam Geschichte der Arbeiterbewegung, årgang 1985

Mitteilungen, utg. av Dokumentationsarchiv des österreichischen Widerstandes Wien, årgang 1985

Gerald D. Feldman: *Sozialgeschichte und Geschichte der Arbeiterbewegung*, Bonn 1985

Olav Sâtvedt: *Så edelt et malm*, Oslo: Gyldendal 1985

Arbeidernes Historielag i Rogaland. *Årbok 1985*, Stavanger 1985

Edvard Bull, *Arbeiderklassen blir til (1850–1900)*, Oslo: Tiden Norsk Forlag 1985 (= Arbeiderbevegelsens historie i Norge, bd. 1)

Erik Bartram Jensen (red.), *Vi er osse historie – 6 arbeidere fortæller*, Viborg: Arbejdernes Oplysningsforbund 1985

Einar-Arne Drivenes: *Fiskarbonden og gruveslusk*, Oslo–Bergen–Stavanger–Tromsø: Universitetsforlaget 1985

Anarki og arbejderhistorie. Festskrift for Carl Heinrich Petersen, København: Tiderne skifter 1985

Den jyske historiker, nr. 33, 1985: Livsformer og kultursammenstød

Den jyske historiker, nr. 34, 1985: «Homo Faber – Om Arbejdets Historie»

Den jyske historiker, nr. 35–36, 1985: Det moderne samfunds teknologi

Thorsen, Roald Jostein: Næringsliv, sysselsetting og arbeidsledighet i Haugesund 1930–1939

Universitetet i Bergen, våren 1985

Ågotnes, Hans-Jakob: Skipsbygging, jernarbeidarar og fagleg kamp. Om arbeidsprosessar, skipsbygging og fagleg verksemd i jern- og metallindustrien 1900–1920

Universitetet i Bergen, våren 1985

Innkomne publikasjoner

Internationale wissenschaftliche Korrespondenz zur Geschichte der deutschen Arbeiterbewegung (IWK), årgang 1985

Beiträge zur Geschichte der deutschen Arbeiterbewegung (BzG), årgang 1985

Informationen. Projektteam Geschichte der Arbeiterbewegung, årgang 1985

Mitteilungen, utg. av Dokumentationsarchiv des österreichischen Widerstandes Wien, årgang 1985

Gerald D. Feldman: *Sozialgeschichte und Geschichte der Arbeiterbewegung*, Bonn 1985

Olav Sâtvedt: *Så edelt et malm*, Oslo: Gyldendal 1985

Arbeidernes Historielag i Rogaland. *Årbok 1985*, Stavanger 1985

Edvard Bull, *Arbeiderklassen blir til (1850–1900)*, Oslo: Tiden Norsk Forlag 1985 (= Arbeiderbevegelsens historie i Norge, bd. 1)

Erik Bartram Jensen (red.), *Vi er osse historie – 6 arbejdere fortæller*, Viborg: Arbejdernes Oplysningsforbund 1985

Einar-Arne Drivenes: *Fiskarbonden og gruveslusk*, Oslo–Bergen–Stavanger–Tromsø: Universitetsforlaget 1985

Anarki og arbejderhistorie. Festskrift for Carl Heinrich Petersen, København: Tiderne skifter 1985

Den jyske historiker, nr. 33, 1985: Livsformer og kultursammenstød

Den jyske historiker, nr. 34, 1985: «Homo Faber – Om Arbejdets Historie»

Den jyske historiker, nr. 35–36, 1985: Det moderne samfunds teknologi

Medarbeidere i dette heftet:

Inger Bjørnhaug (1945): Cand.philol. med historie hovedfag. NAVF-stipendiat, før det amanuensisvikar ved Oppland distriktshøgskole. Har skrevet hovedoppgaven «Jernstreiken og arbeiderbevegelsen», dessuten «Gleden ved et helt arbeid . . . Heismontørens fagforening 1955–1980», «Kortere arbeidstid – hvorfor og for hvem?» (i TFAH 2/1985) og artikler om arbeiderbevegelsens historie i «Materialisten».

Knut Kjeldstadli (1948): Magister i historie. Har vært universitetsstipendiat til 1986 og arbeider nå med bind 4 av Oslo bys historie. Har tidligere bl.a. gitt ut «Arbeider, bonde, våre hære . . . Arbeiderpartiet og bøndene 1930–1939» (=TFAH 2/1978) og en rekke artikler i TFAH, andre tidsskrifter og samleverk. Med i TFAH-redaksjonen siden 1977.

Anne Loennechen (1954): Cand.philol. med historie hovedfag. Arbeider f.t. som lektor i den videregående skole i Bergen. Har skrevet «Kvinneres kommunepolitiske aktivitet i Kristiania fra 1901 til 1907» (hovedoppg., Bergen 1983).

Einar A. Terjesen (1949): Cand.philol. med historie hovedfag, historiker ved Arbeiderbevegelsens Arkiv og Bibliotek. Har skrevet «De russiske kommunister, KPD og norsk arbeiderbevegelse» (hovedoppg., Trondheim 1978), «Sosiale prosesser i utviklingen av arbeiderklassen i det 19. århundre» (ITH-rapport 1980) og artikler i bl.a. TFAH, Historisk Tidsskrift og Vardøger. Medlem i Vardøgers redaksjonsråd.

Hallvard Tjelmeland (1952): Cand.philol. med historie hovedfag. Amanuensisvikar ved Universitetet i Tromsø. Har skrevet «Avradikaliseringa av Det norske Arbeidarparti i mellomkrigstida» (hovedoppg., Tromsø 1982) og Tømrer og Snekkernes fagforenings 100-års-historie. Medlem i Vardøgers redaksjonsråd.

Hans-Jakob Ågotnes (1954): Cand.philol. med historie hovedfag. Har skrevet «Skipsbygging, jernarbeidarar og fagleg kamp» (hovedoppg., Bergen 1985) og arbeider nå for Bergen Jern og Metall avd. 5 med å skrive jernarbeidernes historie.

TEFAH ² 1986

Einar A. Terjesen
1. mai – kampdag eller symbol?

Knut Kjeldstadli
Midler mot «den hvite pest»

Anne Loennechen
Kvinnene og den begrensede stemmeretten, 1901–1907

Inger Bjørnhaug
**Profesjonalisert arbeid og faglig radikalisme –
nært forhold eller tilfeldige forbindelser?**

Hans-Jacob Ågotnes
**Faglig politikk og faglig mobilisering i
jernindustrien 1900–1920**

Halvard Tjelmeland
**Politikk og historie
Om ulike syn på dei sosiale drivkreftene bak danninga
av regjeringa Nygaardsvold**

Brev fra en underslagers hustru

**«Jeg er benyttet som politiets referent
ved radikale eller 'revolutionære' offentlige møder»
Et brev til Christian Holtermann Knudsen**

Nye hovedoppgaver om arbeiderbevegelsen

Innkomne publikasjoner

ISSN 0-332-5539 ISBN 82-10-02925-8

ISBN 82-10-02925-8

9 788210 029257